

نشانه‌هایی از دویست هزار سال
همبودی انسان و جانوران
در ایران زمین

کمیته ملی موزه‌های ایران

سازمان حفاظت محیط زیست

موزه ملی ایران

موزه ملی ایران

به نام خدا

آثار موزه‌ها، پدیدآور پیوندها

شعار ایکوم (شورای بین‌المللی موزه‌ها) در سال ۲۰۱۴

نشانه‌هایی از دویست هزار سال همبودی انسان و جانوران در ایران زمین

مسئولان علمی : فریدون بیگلری و کامیار عبدی

مشاور محیط‌زیستی : علی گلشن

مسئول اجرایی نمایشگاه : نینا رضایی

امین اموال نمایشگاه : شهاب شهیری

عکس : علی گلشن، محبوبه قلیچ‌خانی، آرشیو موزه ملی ایران

طراحی جلد : نینا رضایی

گرافیک و صفحه‌بندی : یوسف حسن‌زاده

ناشر : موزه ملی ایران

نوبت و سال چاپ : اول (شهریور ۱۳۹۳) / دوم (مهر ۱۳۹۳)

شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۴۲۱-۱۸۳-۶

تیراژ : ۲۰۰۰ نسخه

با تشکر ویژه از برگزارکننده نمایشگاه جانبی: سازمان حفاظت محیط زیست، موزه تاریخ طبیعی و ذخایر ژنتیکی، و

همکاری‌های مؤسسه باستان‌شناسی دانشگاه تهران

نشانه‌هایی از دویست هزار سال
همبودی انسان
و جانوران
در ایران زمین

کارگروه نمایشگاه

انتخاب و معرفی اشیاء

بخش پارینه‌سنگی: فریدون بیگلری

بخش پیش از تاریخ: هنگامه گزوانی، اکرم غلامی خیبری، نسیرین زهتاب، ناهید دهقان، فریبا معجزاتی

بخش تاریخی: سیما میری، زهرا اکبری، فیروزه بابایی نژاد، یوسف حسن زاده، سهیلا داوودپور، آیتا همتی پور

بخش اسلامی: عبدالله معنوی ثانی، فاطمه حاتمی، لیلا خاموشی، عباس درخشان، مژده شاکری، مهرو شاگردپور،

شهاب شهیری، علیرضا عباسی، ژیلا مقیم نژاد

بخش مهر و سکه: خدیجه باصری، گل بهشت تقوا، فرشته زکایی

بخش کتیبه‌ها: صدیقه پیران، معصومه رئیس زاده

بخش مطالعات سفال: ام‌البین غفوری، نیره نظری

بخش مطالعات باستان‌جانورشناسی: دکتر مرجان مشکور، سربه امیری، هادی داودی

بخش نمایشگاه‌ها و گنجینه مرکزی: نینا رضایی، مریم پناهی، سپیده مقدم

کمیته پژوهش: دکتر نادره عابدی (دبیر کمیته)

همکاران در سایر امور نمایشگاهی

حفاظت و مرمت آثار: مهناز مردفکری، مارال داداش زاده، کبری دهقان نژاد، پروانه سلطانی علی آبادی، فرزاد گشایش

هنرمند نقاش: عرفان سلطانی

و کرم میرزایی، فیروزه سپیدنامه، زهرا یاسری پور، محمدرضا رکنی، هاله عظیمی، انسیه رحیمی، سیما عابد کهنمویی،

مریم معتمدی

با همکاری ویژه

یگان حفاظت فیزیکی، حراست، امور مالی و ذی‌حسابی، روابط عمومی، امور پشتیبانی، برق و تأسیسات، کتابخانه و

دبیرخانه موزه ملی ایران.

فهرست مطالب

درآمد / مهنناز گرجی ... ۸

مروری کوتاه بر ارتباط انسان و حیوانات در ایرانِ عصر سنگ / فریدون بیگلری ... ۱۰

مروری کوتاه بر همبودی انسان و جانوران از دورهٔ نوسنگی تا پایان دورهٔ ساسانی / کامیار عبدی ... ۲۵

مروری کوتاه بر نقش جانوران در تاریخ، فرهنگ و هنر ایران / علی گلشن ... ۳۲

تصاویر ... ۴۱

ASHKHABAD

MASHHAD

HERAT

YAZD

KERMAN

ZAHEDAN

BANDAR 'ABBAS

CASPIAN SEA

TABRIZ

OROUMIEH

TEHRAN

HAMADAN

QOM

KERMANSHAH

SHIRAZ

ESFAHAN

AHVAZ

AL BASRAH

ABADAN

SHIRAZ

KUWAIT

PERSIAN GULF

درآمد

موزه ملی ایران در مقام موزه مادر کشور با توجه به غنای آثار تاریخی فرهنگی محفوظ در آن، همواره توانمندی بسیاری در برگزاری نمایشگاه‌هایی در زمینه‌های گوناگون در داخل و خارج از کشور داشته است. این نمایشگاه‌ها، با معرفی اشیاء تاریخی - فرهنگی، فرصت‌هایی ارزنده برای پژوهش متخصصان و آموزش عموم فراهم آمده است. این بار به مناسبت پاسداشت یکمین سال فعالیت دولت یازدهم در هفته دولت، بازنمود اشتراکات فرهنگی مابین سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری و سازمان حفاظت محیط زیست در برگزاری نمایشگاه «نشانه‌هایی از دویست هزار سال همبودی انسان و جانوران در ایران زمین» تجلی یافته است.

برگزاری همزمان نمایشگاه «تنوع زیستی جانوری در ایران» به همت موزه تاریخ طبیعی و ذخائر ژنتیکی سازمان حفاظت محیط زیست کشور با نمایش مجموعه‌ای ارزشمند از جانوران تاکسیدرمی شده همراه با نقشه‌های آموزشی درباره مناطق و رده‌بندی حیات وحش و آبیان نیز از ویژگی‌های بسیار خاصی برای پژوهشگران و بازدیدکنندگان برخوردار است.

نمایش همبودی و همزیستی چند صد هزار ساله انسان و جانوران که در مجموعه آثار باستانی نمود یافته اهمیت و حضور بارز جانوران را در فرهنگ، تاریخ و زندگی انسان از دیرباز تا سده‌های متأخر نمایان ساخته که هدف آن ایجاد شناختی صحیح و تأثیر ماندگار در ذهن مخاطبان و بستری مناسب برای حفظ و پاسداشت میراث طبیعی و تنوع زیستی کشورمان است، موضوعی که اخیراً به دلیل رویدادهای ناگوار در عرصه حفاظت محیط زیست و حیات وحش کشور موضوع بحث علاقه‌مندان به محیط زیست و حیات وحش شده است.

یکی از موارد مهم در این نمایشگاه نمایش آثار، شواهد و یا نقوشی است که گونه‌های منقرض شده و یا نادر و در خطر انقراض را در کشور دربرمی‌گیرد که در این میان شیر، ببر، یوز ایرانی، پلنگ، گوزن زرد ایرانی و گور ایرانی اهمیت به‌خصوصی دارند.

مروری بر تاریخچه روابط انسان و حیات وحش در سرزمین ایران نشان می‌دهد که تا پیش از سده‌های اخیر، معمولاً بین این دو تعادل وجود داشته است. هرچند شکار و استفاده از مراتع از سوی دامپروران تا حدی بر جمعیت‌های جانوری و پراکنش آنها تأثیر داشته است، اما گونه‌های مختلف جانوری هیچ‌گاه در معرض چنین خطر جدی‌ای نبوده‌اند که در حال حاضر شاهد آن هستیم. اخبار دردناک کشتار و شکار گونه‌های منحصربه‌فرد که هر روز در رسانه‌ها شنیده و دیده می‌شود، زنگ خطری برای همگی ما است تا تلاش کنیم با افزایش آگاهی عمومی نسبت به اهمیت این میراث طبیعی شکننده، گامی در جهت حفظ آنها برداریم.

نمایشگاه «نشانه‌هایی از ۲۰۰ هزارسال همبودی انسان و جانوران در ایران زمین» مروری دارد بر بیش از دویست هزار سال ارتباط انسان و جانوران در این سرزمین که می‌توان آن را نخستین تلاش در این راستا به شمار آورد. امیدواریم این نمایشگاه آغازی باشد بر پژوهش‌های بیشتر در این حوزه کمتر شناخته شده از تاریخ ساکنان

ایران زمین.

آثار به نمایش درآمده با کهن‌ترین نشانه‌های همبودی انسان و جانوران با قدمتی بیش از دویست هزار سال از غار دربند رشی در رودبار گیلان آغاز و با آثاری از دوره‌های متأخرتر پارینه‌سنگی همچون ابزار سنگی، سنگواره حیوانات شکار شده، آغاز روستانشینی و اهلی‌سازی برخی حیوانات، نمایان شدن نقوش جانوری بر سطح ظروف سفالین و همچنین پیکرک‌ها، اشاره به حیوانات و نقش اقتصادی آنها در کهن‌ترین گل‌نشته‌ها ادامه یافته و از پس آن ظهور نقوش جانوری در تزیینات معماری، تدفین حیوانات، تأثیر حیوانات در هنر و آیین‌های ادوار پیش‌تاریخ و تاریخی و جلوه‌گونه‌های منقرض شده‌ای چون شیر در شاهکارهای دوره‌های هخامنشی و ساسانی و ادوار دیگر و با نمایش حیوانات در هنر دوران اسلامی از جمله یوز ایرانی و نقش آن در شکار تا آثار دوره قاجار به پایان می‌رسد. در کنار مجموعه‌های به نمایش درآمده، تلاش شده اطلاعات لازم در قالب متن، تصویر، طرح و بازسازی صحنه‌هایی از زندگی جوامع گذشته ارائه می‌شود که بر اساس مدارک باستان‌شناسی تهیه شده‌اند.

بر این نکته تأکید می‌شود که فعالیت‌های دو بخش پژوهشی پارینه‌سنگی و باستان‌جانورشناسی در کنار دیگر بخش‌های پژوهشی موزه امکان بررسی و معرفی یافته‌های انسانی و جانوری را در بازه زمانی ۲۰۰ هزار سال تا آغاز دوره نوسنگی میسر نموده است.

با توجه به شواهد و نمونه‌های مکشوفه از کاوش‌های باستان‌شناسی، مباحث نظری و استدلال‌های علمی و پژوهش‌های باستان‌سنجی و سالیابی، نقشی تعیین‌کننده در بررسی سیر تاریخی و پیشینه همزیستی و همبودی انسان و جانوران در ایران زمین دارد.

سخن آخر آن که اشیاء به نمایش درآمده در این نمایشگاه نشانه‌های بارزی از همبودی انسان و جانوران است که طی هزاران سال با توازنی ظریف در طبیعت شکل گرفته است. برهم‌زدن این توازن طبیعی به دست انسان امروزی عملی است نسنجیده که آیندگان ما تاوان آن را خواهند داد. طبیعت و حیات وحش همچون آثار تاریخی و فرهنگی که در این مجموعه گوشه‌ای کوچک از آن را به نمایش گذاشته‌ایم، امانتی است در دست ما که می‌بایست دست نخورده به نسل‌های آینده و میراث‌دارانمان منتقل کنیم.

مهناز گرجی

رئیس کل موزه ملی ایران

مروری کوتاه بر ارتباط انسان و حیوانات در ایرانِ عصر سنگ

فریدون بیگلری

بخش پارینه‌سنگی، موزه ملی ایران

درآمد

سرگذشت ارتباط ما با جانوران، داستان کهنی است که با پیدایش انسان آغاز و با تحولات فرهنگی و معیشتی پس از آن درهم تنیده است. این ارتباط از سویی باعث حفظ نسل انسان و برخی از گونه‌های جانوری شد و از سوی دیگر انقراض و نابودی گونه‌های فراوانی را در پی داشت. در این میان، انسان بیشترین بهره را از این ارتباط برده و از حیوانات به‌عنوان منبع غذا، لباس، ابزار، پناهگاه، نیروی کار و حمل‌ونقل، نگهبان و غیره استفاده کرده است. امروزه باستان‌شناسی و باستان‌جانورشناسی در شناخت این پیشینه مشترک، که به بیش از چند میلیون سال می‌رسد، نقشی اساسی ایفا می‌کنند و طی دهه‌های اخیر ما را به درک چگونگی و تأثیرات این ارتباط نزدیک‌تر کرده‌اند.

ابزارهای سنگی، نخستین شواهد فرهنگ مادی انسان، که بیش از دوونیم میلیون سال پیش پدیدار شدند، یکی از نشانه‌های شاخص این ارتباط‌اند. ابزارهای سنگی اولیه به انسان‌های نخستین این امکان را دادند که به تدریج بر سایر گونه‌ها تسلط یابند و بر تنوع و مقدار منابع غذایی خود بیفزایند. فرهنگ‌های ابزارسازی انسان‌های شکارگر و گردآورنده خوراک طی بیش از دو میلیون سال به تدریج متحول و کارا تر شد. انسان در سایه رشد و پیچیده‌شدن فناوری اولیه ابزارسازی و مشارکت گروهی در شکار، موفق شد حیوانات بزرگ‌جثه را نیز از پای درآورد. این توانایی و دسترسی به منابع غذایی سرشار از انرژی به گروه‌های شکارگر و گردآورنده کمک کرد تا بهتر با محیط سرد و خشن عصر یخبندان انطباق یابند. لاشه حیوانات شکار شده علاوه بر تأمین پروتئین، نیازهای دیگر انسان از جمله پوشاک، ابزار و در مواردی سوخت را نیز تأمین می‌کرد.

از حدود ۱۲۰ هزار سال پیش مواد اولیه با منشأ جانوری از جمله تخم شترمرغ، استخوان و صدف وسیله‌ای برای ثبت نخستین مدارک نمادگرایی و اندیشه انتزاعی بشر شد که آثار آن در سکونتگاه‌های عصر سنگ میانه در آفریقا یافت شده است. کهن‌ترین جلوه‌های هنرهای بصری انسان یعنی نقاشی، حکاکی و پیکرک‌سازی در بیشتر موارد نمایشگر گونه‌های گوناگون جانوری چون گاو وحشی، گوزن، شیر، ماموت، کرگدن و غیره است که از حدود سی‌هزار سال پیش تا پایان عصر یخبندان در مناطقی از جهان باستان خصوصاً در اروپا رواج فراوانی یافتند. بسیاری از این نقاشی‌ها و نقش‌کننده‌های اولیه که در اعماق تاریخ غارها به وجود آمده‌اند، نشان‌دهنده صحنه‌های شکار یا نمایشگر جانوران درنده و قدرتمند هستند. هنرمندان اولیه در این آثار با تبحر گونه‌های گوناگون را با جزئیات و ویژگی‌های خاص هرگونه و به شکلی زنده به نمایش درآورده‌اند. برخی از پژوهشگران ایجاد چنین صحنه‌هایی را کنشی جادویی و با هدف افزایش شکار و موفقیت آن تفسیر کرده‌اند. شاید هیچ‌گاه نتوان به مفاهیم این آثار پی برد؛ اما وجود شمار فراوان گونه‌های جانوران در این هنر اولیه حاکی از ارتباط نزدیک انسان و حیات‌وحش و تأثیر این ارتباط در باورها و جهان‌بینی انسان‌های اولیه است.

ارتباط انسان و جانوران با اهلی شدن برخی از گونه‌ها وارد مرحله تازه‌ای شد که تأثیر آن را می‌توان در جنبه‌های مختلف معیشتی، فرهنگی و آیینی جوامع پارینه‌سنگی و همچنین تغییرات ریخت‌شناسی، فیزیولوژی و رفتاری در گونه‌های اهلی‌شده مشاهده کرد. بررسی‌های ژنتیک نشان می‌دهد که نخستین بار بین ۳۲ تا ۱۸ هزار سال پیش گله‌های گاو به تدریج جذب پس‌مانده‌های خوراک گروه‌های شکارگر اولیه شدند که به مرور باعث وابستگی نسبی برخی از آن‌ها به گروه‌های پارینه‌سنگی و درنهایت ارتباط نزدیک با انسان شد. قدیمی‌ترین مدارک باستان‌شناختی از بقایای سگ مربوط به حدود ۱۵ هزار سال پیش است. به این ترتیب سگ را می‌توان اولین گونه حیوانی دانست که با انسان همراه شد و در امور مختلفی چون شکار، نگهداری و حتی باربری از آن استفاده شد. پس از گذشت چندین هزار سال و با آغاز روستانشینی و اهلی‌شدن گوسفند و بز، سگ نگهبان دام‌ها و همراه دامداران اولیه شد. آثار تدفین سگ به شکل مستقل یا همراه با تدفین انسان در برخی از زیستگاه‌های اواخر دوران پارینه‌سنگی یافت شده است که

نقشه موقعیت مکانهای پارینه‌سنگی کاوش شده با بقایای جانوری پلیستوسن میانی و پلیستوسن جدید در ایران: ۱. غار تَمتمه؛ ۲. غار دربند؛ ۳. محوطه گرم‌رود؛ ۴. غار کَمیشان؛ ۵. غار کمربند؛ ۶. غار هوتو؛ ۷. غار علی‌تپه؛ ۸. غار کبارام؛ ۹. غار کل داوود؛ ۱۰. غار وزمه؛ ۱۱. غار قبه؛ ۱۲. پناهگاه ورواسی؛ ۱۳. غار مرتاریک؛ ۱۴. غار بیستون؛ ۱۵. غار خول؛ ۱۶. پناهگاه هُمیان؛ ۱۷. غار یافته؛ ۱۸. پناهگاه گیلوران؛ ۱۹. پناهگاه پاسنگر؛ ۲۰. غار قمری؛ ۲۱. غار کلدز؛ ۲۲. غار کُنجی؛ ۲۳. پناهگاه گرانجه؛ ۲۴. پناهگاه قلی‌آبادسنگی؛ ۲۵. غارهای قلعه‌بزی؛ ۲۶. غار بوف؛ ۲۷. اشکفت‌گاوی؛ ۲۸. غار تنگ‌اشکن؛ ۲۹. غار و پناهگاه تنگ بلاغی

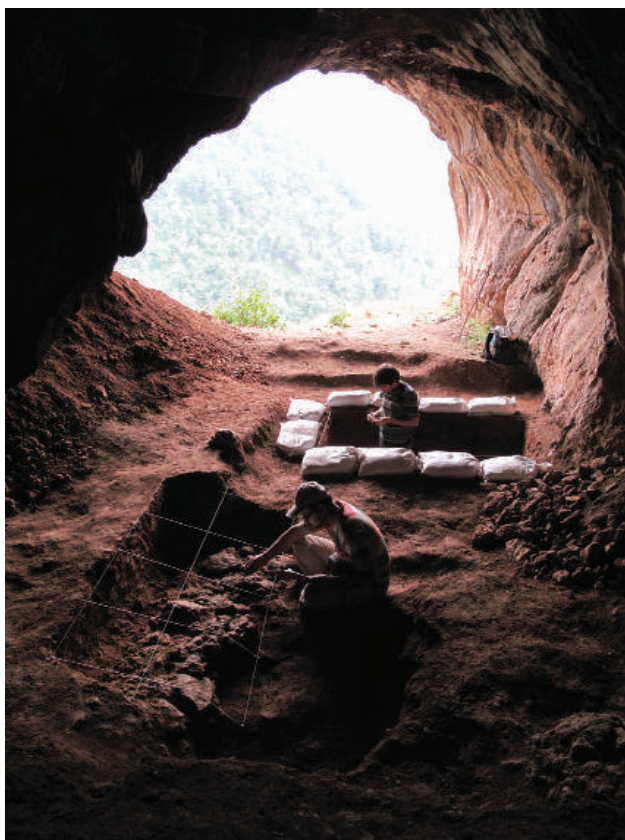
نشانه اهمیت این گونه برای جوامع اواخر آن دوران است. پایان عصر یخبندان در حدود ۱۲ هزار سال پیش و افزایش گرما و بارش منجر به تغییراتی در زیست محیط و در نتیجه تغییر شیوه‌های امرارمعاش و زندگی بسیاری از گروه‌های شکارگر و گردآورنده خوراک شد که در برخی از مناطق جهان باستان از جمله ایران به تدریج یکجانشین شدند. این تغییرات همزمان با اهلی کردن گونه‌های دیگری از حیوانات پیرامون آن‌ها شد که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به بز و میش وحشی اشاره کرد که در حدود ۱۰ هزار سال پیش توسط روستانشینان اولیه به تدریج اهلی شدند. علاوه بر این خوک و گربه نیز در همین محدوده زمانی بین ۱۲ تا ۹ هزار سال پیش به تدریج اهلی یا رام شدند.

دوره پارینه‌سنگی قدیم

موقعیت خاص ایران در حدفاصل سه بومگاه دیرین‌شمالگانی، آفریقایی گرمسیری و هندومالایی باعث شده که این فلات در دوره‌های مختلف از تنوع زیستی زیادی برخوردار باشد. طی دوره‌هایی در پلیستوسن، گونه‌هایی با منشاء افریقایی یا آسیایی در فلات ایران پراکنده شده‌اند. بررسی‌ها و کاوش‌های باستان‌شناسی نشان می‌دهد که در این میان بشر بین یک‌ونیم تا دو میلیون سال پیش وارد خاورمیانه و مناطق مجاور آن شد. در نتیجه نخستین گروه‌های انسانی می‌بایست طی این فاصله زمانی وارد سرزمین ایران شده باشند. از این نخستین ساکنان ایران آثار اندکی

به‌جای مانده است که شامل ابزارهای سنگی است که در سطح برخی از مکان‌های باز یافت شده است. متأسفانه در هیچ یک از مکان‌های مذکور بقایای جانوری به دست نیامده است. در نتیجه اطلاعاتی درباره پوشش جانوری ایران طی دوره پارینه‌سنگی قدیم و گونه‌هایی که توسط انسان شکار می‌شده‌اند، در دست نیست. تنها مکان باستانی که اطلاعاتی درباره برخی از گونه‌های جانوری منطقه در اواخر دوره پارینه‌سنگی قدیم ارائه می‌کند، غار دربند رشی در رودبار گیلان است.

طی کاوش‌های باستان‌شناختی این غار در سال ۱۳۹۱ در کنار ابزارهای سنگی، شماری سنگواره حیوانات مختلف از جمله خرس، گوزن، گاو وحشی و بز کوهی کشف شد. بیشترین این بقایا مربوط به گونه منقرض‌شده‌ای از خرس است که برای نخستین بار در ایران کشف شده

کاوش‌های سال ۱۳۹۱ در غار دربند رشی (بیگنری و همکاران ۱۳۹۳)

بازسازی خرس غار و بخشی از آرواره این گونه منقرض شده که در غار دربند رشی یافت شده است.

است. تا پیش از این، دیرین‌شناسان تصور می‌کردند که قلمرو پراکنش این خرس از غرب اروپا تا شرق کوه‌های قفقاز بوده است، اما کشف بقایای آن در غار دربند رشی نشان می‌دهد این خرس‌های بزرگ‌جثه در غرب البرز نیز می‌زیسته‌اند. غار دربند رشی احتمالاً محل خواب زمستانی خرس غار بوده است. بررسی دندان‌های این خرس منقرض‌شده نشان می‌دهد که این گونه البرزی بیشتر گیاه‌خوار بوده و گوشت بخش کوچکی از رژیم غذایی آن را تشکیل می‌داده است. چند دندان کشف‌شده در غار دربند به روش پرتوسنجی موسوم به «سری اورانیوم» تاریخ‌گذاری شده که نشان‌دهنده تاریخی بیش از ۲۰۰ هزار سال پیش است.

انسان طی دوره‌ای نسبتاً گرم و مرطوب که منطقه دُرفک پوشیده از جنگل بود، به‌صورت موقت از غار دربند استفاده می‌کرد و از سنگ‌های آذرین و چخماق برای ساخت ابزارهای سنگی چون خراشنده و درفش استفاده می‌شد. روشن نیست که آیا در آن زمان انسان و خرس در این ناحیه با یکدیگر مواجه شده‌اند یا خیر؛ اما وجود بقایای سنگواره گوزن، بز کوهی و گاو وحشی نشان می‌دهد که در آن دوره این علفخواران در اطراف کوه دُرفک می‌زیستند و انسان‌های اولیه می‌توانستند آن‌ها را شکار کنند. نمونه‌هایی از بقایای سنگواره حیوانات یافت‌شده در کاوش‌های غار دربند رشی در این نمایشگاه دیده می‌شود.

دوره پارینه‌سنگی میانی

دوره پارینه‌سنگی میانی در ایران و غرب آسیا تقریباً همزمان با پراکنش انسان نئاندرتال در این مناطق است. این دوره در فاصله بین ۲۵۰ تا ۲۰۰ هزار سال پیش شروع و در حدود ۴۰ هزار سال پیش یا اندکی پس از آن به پایان می‌رسد. این دوره با چندین دوره کوتاه گرم و دوره‌های یخچالی طولانی و سرد مصادف است. بیشتر گونه‌های پستاندار این دوره

بخشی از آرواره و دندان نیش خرس غار، غار دربند رشی (عکس: علی گلشن)

ابزار سنگی یافت شده در غار دربند که لبه‌های دندانه‌دار آن قابلیت بریدن پوست و گوشت حیوانات را داشته است.

که بقایای آن‌ها در نقاط مختلف ایران یافت شده شامل علفخوارانی چون گور ایرانی، چند نوع اسب‌سان دیگر، گاو وحشی، کل و بز، قوچ و میش، آهو، گوزن، گوزن زرد ایرانی، گراز، کرگدن و درندگانی چون شیر، پلنگ، گربه وحشی، گرگ، روباه، شغال، خرس و غیره است. معیشت انسان‌های این دوره بیشتر متکی بر شکار گزینشی علفخواران بزرگ‌جثه بود که بقایای آن‌ها در مکان‌های کاوش شده در کرمانشاه، لرستان، فارس، ارومیه، اصفهان و گرگان یافت شده است. برخی از این گونه‌های شکارشده مثل گوزن، گوزن زرد ایرانی و گاو وحشی در محیط‌های نیمه‌جنگلی یافت می‌شدند. درحالی‌که گور، اسب وحشی، آهو و کرگدن بیشتر با محیط‌های استپی و باز منطبق بودند. مناطق کوهستانی و تپه‌ماهوری هم زیستگاه طبیعی بزکوهی و میش وحشی بود. تنوع گونه‌ها نشان می‌دهد که انسان‌های این دوره هم در دشت‌های استپی و هم مناطق

کوهستانی به شکار می‌پرداختند. احتمالاً شمار گونه‌هایی مثل گوزن یا گاو وحشی در دوره‌های گرم‌تر افزایش می‌یافت و در دوره‌های سردتر گله‌های انطباق‌یافته با استپ‌های کم‌درخت در دسترس شکارگران بود.

مطالعات انجام‌شده بر روی مجموعه‌های استخوان جانوران دوره پارینه‌سنگی میانی در ایران نشان می‌دهد که شکارگران آن عصر بیشتر به شکار علفخواران بزرگ‌جثه و میان‌جثه مثل اسب و گور، گاو وحشی، بزکوهی، میش وحشی و آهو می‌پرداختند. در مواردی نیز مدارک یافت شده حاکی از تمرکز شکارگران بر گونه‌ای خاص مثل گورخر یا بزکوهی است. یکی از این موارد جالب‌توجه، غار قبه در شمال شهر کرمانشاه است. این غار در حاشیه کوه مرتفع پراو واقع شده که

صحنه‌ای از کاوش‌های باستان‌شناسی سال ۱۳۳۹ در پناهگاه صخره‌ای ورواسی در کرمانشاه. در نتیجه این کاوش‌ها، بقایای اسب‌سانان همراه با دست‌تراش‌های سنگی با قدمتی حدود ۵۰ تا ۱۲ هزار سال به دست آمد (بیگلری ۱۳۹۱).

دهانه غار قلعه‌بزی ۲ و نمایی از دشت حسن‌آباد، مبارکه اصفهان.

زیستگاه طبیعی کل و بز است و شکارگران این دوره احتمالاً به قصد شکار این گونه در غار مستقر می‌شدند. شکار چنین حیوانات چابکی، که معمولاً در ارتفاعات صخره‌ای و پرشیب به‌سر می‌برند، مستلزم آشنایی کافی با الگوهای رفتاری و جابه‌جایی آن‌هاست. شکارگران ساکن غار قبه به‌احتمال قوی با مسیرهای رفت‌وآمد، موقعیت آبشخور گله‌ها و محل‌های مناسب کمین آشنایی داشته‌اند و در نتیجه در شکار آن‌ها موفق‌تر بوده‌اند. شمار فراوان بقایای بزکوهی در غار قبه تأییدی بر قابلیت بالای شکارگران این عصر در شکار در مناطق کوهستانی و آشنایی آن‌ها با این گونه‌های انطباق‌یافته با مناطق صخره‌ای است. اما در پناهگاه صخره‌ای ورواسی که در نزدیکی این غار قرار دارد، بیشتر بقایای اسب‌سانان (گور ایرانی) یافت شده است. مشرف بودن این پناهگاه به تنگ کنشت و حاشیه دشت کرمانشاه، شرایط مناسبی را برای گروه‌های کوچک شکارگر آن دوره ایجاد کرده بود که بتوانند حرکت گله‌های گور و اسب را زیر نظر داشته باشند و در زمان و موقعیت مناسب در مسیر آن‌ها کمین و یا آن‌ها را تعقیب و شکار کنند.

نمونه‌هایی از استخوان، دندان حیوانات و ابزارهای سنگی دوره پارینه‌سنگی میانی در نمایشگاه دیده می‌شود که از کاوش‌های غار قلعه‌بزی اصفهان و غار وزمه کرمانشاه به دست آمده‌اند. قلعه‌بزی شامل مجموعه‌ای از غار و پناهگاه در شهرستان مبارکه، در حوضه رودخانه زاینده‌رود است که دارای بقایای مهمی از استقرارهای اواخر دوره پارینه‌سنگی میانی است و از سال ۱۳۸۲ تاکنون بررسی و کاوش شده است. در کاوش‌های باستان‌شناسی انجام‌شده، مجموعه‌هایی از استخوان و دندان حیوانات، ابزارهای سنگی و دیگر بقایا یافت شده است. بررسی میکروسکوپی لبه برخی از ابزارهای سنگی یافت‌شده در قلعه‌بزی نشان‌دهنده ریزساییدگی‌هایی است که گویای استفاده از این ابزارها در قصابی و بریدن گوشت است. بقایای جانوری در قلعه‌بزی ۲ به‌خوبی حفظ شده‌اند و شامل گونه‌های مختلفی چون اسب‌سانان، گاو وحشی و کرگدن، گوزن، گراز، کل و بز، قوچ و میش و آهو است. آثار شکستگی، سوختگی و اثر برش ابزار سنگی بر سطح این استخوان‌ها مدارک مشخصی از نقش انسان در انباشت این بقایای جانوری در قلعه‌بزی است. در مواردی برای تراش لبه ابزارهای سنگی از قطعات استخوان استفاده شده که آثار آن به‌صورت چاله‌های کوچک و متراکم در سطح ابزارهای استخوانی مذکور دیده می‌شود. سالیانی نمونه‌های زغال از قلعه‌بزی ۲ حاکی از استقرارهایی با قدمت بین ۴۰ تا ۵۰ هزار سال پیش (سال رادیو کربنی) در این مکان است.

گونه‌های جانوری عمدتاً نشان‌دهنده وجود محیط استپی در منطقه است که زیستگاه گله‌های آهو، چندگونه اسب‌سان و کرگدن بوده است. آهو و اسب‌سانان از سایر مکان‌های پارینه‌سنگی میانی زاگرس از جمله گنجی، هُمیان، قُبه، ورواسی، بیستون، هزار میرد و شانیدر نیز گزارش شده‌اند. علاوه بر قلعه‌بزی، بقایای کرگدن در رسوبات پلیستوسن خراسان و ساوه و همچنین در غار کیارام در گرگان، غار وزمه در کرمانشاه و پناهگاه گیلوران در خرم‌آباد نیز یافت شده که همگی مربوط به پلیستوسن جدید هستند. روشن نیست که حیوان بزرگ‌جثه‌ای چون کرگدن

قطعه‌ای از استخوان یک علفخوار بزرگ‌جثه از غار قلعه‌بزی ۲؛ آثار قصابی لاشه به شکل برش‌های همسو در سطح استخوان دیده می‌شود.

از سوی ساکنان غار شکار شده یا آن‌ها از لاشهٔ مردار این حیوان استفاده کرده‌اند. تنها گونه‌های موجود در قلعه‌بزی که با محیط استپی منطبق نیستند، گوزن و گاو وحشی هستند. وجود آن‌ها نشانهٔ دوره‌های اقلیمی مساعدتر در منطقه همراه با پوشش متراکم درختی است که زیستگاه مساعدی برای آنها محسوب می‌شود.

انسان‌ها تنها شکارگران این عرصه نبودند و درندگانی گروه‌زی مانند کفتار خالدار، گرگ و شیر با آن‌ها در رقابت بودند. بقایای این درندگان در برخی از غارها و پناهگاه‌های آخرین دورهٔ یخچالی در زاگرس یافت شده است. یکی از این مکان‌ها غار وزمه در استان کرمانشاه است که یافته‌های آن شامل مجموعهٔ متنوع و غنی از استخوان درندگان، چرندگان، جوندگان و پرندگان آن دوره است. در نتیجهٔ بررسی این مجموعهٔ منحصربه‌فرد روشن شده که در فاصلهٔ بین ۷۰ تا ۱۴ هزار سال پیش غار کوچک و عمیق وزمه کُنام گوشت‌خوارانی چون کفتار خالدار، شیر، پلنگ، گربهٔ وحشی، گرگ، روباه و خرس قهوه‌ای بوده است. بقایای حیوانات شکار شده از سوی این درندگان طی هزاران سال در کف

غار انباشت شده که تصویر روشنی را از زیای جانوری منطقه در دورهٔ پارینه‌سنگی میانی و دوره‌های جدیدتر ارائه می‌کند. بقایای علف‌خواران یافت شده شامل گاوسانان، گوزن، گراز، اسب‌سانان و همچنین کرگدن است. شمار بقایای کفتار در مجموعهٔ غار وزمه قابل توجه است. این بقایا شامل استخوان‌های مربوط به جمجمه و استخوان‌های اندامی و تنه هستند که نمونه‌هایی از آن‌ها در نمایشگاه حاضر به نمایش گذاشته شده است. این بقایا از لحاظ ریخت‌شناسی دارای مشخصهٔ کفتار خالدار هستند که فراوان‌ترین گوشت‌خوار بزرگ‌جثهٔ پلیستوسن در غرب آسیا است. علاوه بر غار وزمه، بقایای کفتار خالدار در غار قبه، پناهگاه ورواسی و غار تمتمه نیز یافت شده است.

در میان بقایای حیوانات غار وزمه چندین استخوان و دندان انسان یافت شد که یکی از آن‌ها دندان آسیای کوچک یک کودک نه‌ساله است که بر اساس آزمایش سال‌یابی بین ۲۰ تا ۲۵ هزار سال قدمت دارد. باستان‌شناسان احتمال داده‌اند که کودک مذکور طعمه درندگانی شده که لاشه‌اش را به کنام خود کشانده‌اند.

دورهٔ پارینه‌سنگی جدید

دورهٔ پارینه‌سنگی جدید در حدود ۴۰ هزار سال پیش آغاز و در حدود ۲۰ هزار سال پیش، همزمان با اوج یخبندان به پایان رسید. طی این دوره، سرما و خشکی محیط به تدریج افزایش یافت؛ به طوری که در حدود ۲۰ هزار سال پیش احتمالاً بخش‌هایی از ایران چندان مناسب سکونت انسان و برخی از گونه‌های جانوری نبوده است. مکان‌های کمی از این دوره کاوش شده‌اند که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به پناهگاه ورواسی، غارخرل، پناهگاه‌های گراجنه، پاسنگر، گیلوران، غار کلدز، غار اشکفت گاوی و محوطه باز گرم رود اشاره کرد. بقایای گونه‌های جانوری

به‌دست‌آمده از این مکان‌ها تفاوت چندانی با دوره پیشین ندارد و بقایای گونه‌هایی چون گور ایرانی، کل و بز، قوچ و میش، گاو وحشی، گوزن و گراز

ابزار سنگی برگی شکل با تراش دورویه از پناهگاه قلعه بزی ۳؛ آثار ریز ساییدگی حاصل از استفاده در قصابی، در لبه‌ها و نوک این ابزار یافت شده است.

بازسازی محیط طبیعی اطراف غار قلعه‌بزی در حدود ۴۰ تا ۵۰ هزار سال پیش؛ در این دوره پوشش درختی کم‌عرضی از درختان بید و سپیدار در امتداد رودخانه زاینده‌رود وجود داشت و در دشت پوشیده از بوته‌های پراکنده گله‌های اسب‌سانان و آهو، کرگدن و در دامنه و ارتفاعات صخره‌ای که دارای پوشش پراکنده درخت پسته خودرو بود نیز گله‌های قوچ و میش و کل و بز می‌زیستند. یافته‌های باستان‌شناختی از غارهای قلعه‌بزی نشان می‌دهد که ساکنان غار از چوب این درختان برای سوخت و از قلوه‌سنگ‌های چخماق حاشیه رودخانه برای ساخت ابزارسنگی استفاده می‌کردند. شکارچیان ساکن این غارها بیشتر بر شکار گونه‌های اسب‌سان و همچنین آهو متمرکز بودند (نقاشی از: عرفان سلطانی).

در آن‌ها یافت شده است.

آغاز دوره پارینه‌سنگی جدید مصادف با انقراض انسان نئاندرتال و ورود موج جدیدی از مهاجران است که در فاصله چندین هزار سال در ایران پراکنده شدند. این گروه‌های جدید، که انسان خردمند خوانده می‌شوند، از لحاظ فناوری ساخت ابزار دارای برتری‌هایی نسبت به نئاندرتال‌ها بودند که به آن‌ها امکان می‌داد از منابع محیط بهتر بهره‌برداری کنند. طی این دوره تولید ابزارهای سنگی ساخته‌شده از تیغه و ریزتیغه رواج پیدا کرد که نسبت به دوره پیشین از تنوع بیشتری برخوردار بودند و هر ابزار برای انجام کار خاصی ساخته می‌شد. ابداع ابزارهای پرتابی در این دوره باعث شد که شکارگران بتوانند از

دندان آسیای کفتار خال‌دار مربوط به پلیستوسن جدید از غار وزمه، کرمانشاه

فاصله دورتری حیوانات بزرگ‌جثه را هدف قرار دهند. در این دوره تولید ابزار از استخوان و شاخ حیوانات و ساخت زیورآلاتی مانند آویز صدفی و دندان سوراخ شده حیوانات متداول شد.

از حدود ۳۵ هزار سال پیش، ساخت زیورآلات از دندان، صدف و هماتیت و استفاده از گل اخرا برای تزیین یا دیگر مقاصد برای نخستین بار در ایران آغاز شد. نمونه‌هایی از چنین دندان‌های سوراخ شده‌ای، که در کاوش‌های سال ۱۳۸۴ غار یافته در لرستان به دست آمده‌اند، در نمایشگاه دیده می‌شود. این آویزها با توجه به آزمایش سال‌یابی نمونه‌های زغال به دست آمده، بین ۳۰ تا ۳۵ هزار سال قدمت دارند. یکی از اشیایی که در این دوره به‌عنوان آویز استفاده می‌شد، دندان نیش گوزن نر بود که قطره‌ای شکل است و پس از سوراخ کردن و ریسمان شدن به شکل

غار یافته، لرستان (منبع: Shidrang 2014)

گردنبند یا بازوبند استفاده می‌شده و یا آن را بر روی پوستین می‌دوختند. با توجه به کمیاب بودن چنین دندان‌هایی، استفاده از آن‌ها احتمالاً نشان‌دهنده اعتبار اجتماعی دارنده آن به‌عنوان شکارگری موفق یا به‌نوعی نشان‌دهنده تعلق فرد به گروه یا قبیله خاصی بوده است. علاوه بر غار یافته، آویزهایی از جنس صدف در غار بوف در استان فارس نیز یافت شده است.

بررسی بقایای جانوران غار یافته نشان می‌دهد که کل، بز، قوچ و میش مهم‌ترین گونه‌های شکار شده هستند. سایر گونه‌های علفخوار شامل آهو، گوزن، گراز و خرگوش است. کشف شماری استخوان بندانگشت پلنگ از یافته‌های جالب این کاوش‌ها است. با توجه به اینکه در زمان کندن پوست پلنگ، پنجه‌ها در حاشیه پوست حفظ می‌شدند، این احتمال مطرح شده که ساکنان غار از پوست این حیوان برای پوشش یا مقاصد دیگر استفاده می‌کردند. وجود شمار زیادی بقایای ماهی رودخانه‌ای در لایه‌های پارینه‌سنگی جدید از دیگر جنبه‌های جالب توجه غار یافته است. روشن نیست که این بقایا حاصل صید توسط انسان هستند یا پرندگان شکاری ماهی‌ها را صید و به غار آورده‌اند.

آویز ساخته‌شده از دندان نیس گوزن از یافته

در چهار غار و پناهگاه دیگر واقع در اطراف خرم‌آباد، آثار دوره پارینه‌سنگی جدید شامل بقایای جانوری، دست تراش‌های سنگی و یافته‌های دیگر به‌دست آمده است. گونه‌های شناسایی شده شامل انواع علفخواران بزرگ‌جثه و میان‌جثه و همچنین شمار کمی گوشت‌خواران است.

در زاگرس مرکزی و همچنین در فارس چندین غار با آثار این دوره کاوش شده‌اند، از جمله غار اشکفت گاوی در مرودشت، غار بوف در دشت رستم و غار تنگ اشکن در ارسنجان که در تمامی آن‌ها بقایای جانوری به همراه دیگر آثار سکونت انسان یافت شده است. از گونه‌های شناسایی شده در اشکفت گاوی می‌توان از آهو، بز، قوچ، اسب سانان، گاو وحشی و احتمالاً گوزن نام برد. برخی از این گونه‌ها مربوط به محیط‌های استپی و برخی نیز مربوط به محیط‌های نیمه‌جنگلی هستند.

گرم‌رود تنها مکان کاوش شده این دوره در دامنه‌های شمالی البرز در شمال ایران است. این مکان در پادگانۀ آبرفتی رودخانه گرم‌رود در جنوب‌شرق آمل قرار دارد و در سال ۱۳۸۵ کاوش شد. در این کاوش ابزارهای سنگی

همراه با قطعات استخوان و دندان پستانداران بزرگ‌جثه و همچنین صدف یافت شد. بررسی استخوان‌ها نشان‌دهنده وجود بقایای گوزن و گاو وحشی در این محوطه است که با توجه به آثار برش در سطح استخوان‌ها احتمالاً لاشه آن‌ها در نزدیکی رودخانه قصابی شده است.

دوره فراپارینه‌سنگی

در فاصله بین ۲۰ تا ۱۸ هزار سال پیش و همزمان با پایان آخرین اوج یخبندان، شواهدی از فرهنگ جدیدی در ایران مشاهده می‌شود که مربوط به دوره فراپارینه‌سنگی است. در این دوره شرایط اقلیمی سرد و خشک عصر یخبندان کم‌کم تغییر کرد و به تدریج میزان دمای محیط و بارش افزایش یافت. این دوره در حدود ۱۲ هزار سال پیش و با آغاز دوره گرم هولوسن، به پایان رسید. این تغییرات اقلیمی باعث بهتر شدن شرایط زیست‌محیطی و ازدیاد جمعیت گونه‌های مختلف جانوری، انقراض برخی گونه‌های جانوران و رشد جمعیت گروه‌های شکارگر و گردآورنده دوره فراپارینه‌سنگی شد. مردم این دوره در کنار شکار علفخواران، به صید گونه‌های آبی، پرنده‌گان و خزندگان نیز روی آوردند. ابداع ابزارهای ترکیبی، کاربرد سنگ‌ساب و ذخیره‌سازی مواد خوراکی از ویژگی‌های این دوره است. در اواخر این دوره ساخت ابزارهای سنگی کوچک و هندسی شکل مثل هلالی و مثلثی رواج یافت. این ریزابزارها اکثراً در نوک و یا امتداد نوک ابزارهای پرتابی با استفاده از صمغ یا دیگر چسب‌های طبیعی نصب می‌شدند. استفاده از فناوری پیشرفته‌تر تیر و کمان امکان شکار موثر گونه‌های چابک یا خطرناک را از فاصله دور فراهم کرد. طی این دوره صید با دام و تله نیز رواج یافت که شیوه مؤثری برای صید بیشتر و افزایش منابع غذایی بود. گرچه در این دوره سگ اهلی شده بود، اما تاکنون شواهدی از بقایای سگ در مکان‌های فراپارینه‌سنگی ایران یافت نشده است. هر چند در پناهگاه صخره‌ای به نام پالگاورا در دامنه‌های غربی زاگرس، آرواره یک سگ‌سان در لایه‌های اواخر دوره فراپارینه‌سنگی یافت شده که برخی از پژوهشگران آن را به سگ نسبت داده‌اند.

مجموعه‌ای از مکان‌های این دوره در مازندران شامل غارهای علی‌تپه، هوتو، کمر بند و کمیشان کاوش شده است. بقایای جانوری یافت شده در این غارها حاکی از وجود علفخوارانی چون گوزن، گاو وحشی، گراز، آهو، بز و قوچ است. گرچه بقایای گونه‌های گوشت‌خوار چون گربه‌سانان و سگ‌سانان نیز یافت شده است. شمار بقایای پرنده‌گان در مجموعه‌های این دوره قابل توجه است که حاکی از افزایش صید آن‌ها در این دوره است. آثار بهره‌برداری از منابع دریایی نیز در این مکان‌ها یافت شده که شامل بقایای فُک و نرم‌تنان دریایی است. امروزه گله‌های فُک تنها در شرق دریای مازندران یافت می‌شوند. اما در اواخر دوره فراپارینه‌سنگی در سواحل جنوبی نیز به وفور یافت می‌شدند. با توجه به این که در

ابزار هندسی مثلثی شکل از غار علی تپه، مازندران، دوره فراپارینه سنگی

کاوش غار هوتو، مازندران ۱۳۳۰ (منبع: بیگلری ۱۳۹۱)

پایان پلیستوسن، سطح آب دریای مازندران بالاتر از امروز بود و دشت ساحلی عرض کمتری داشت، فاصله غارها از دریا بسیار کمتر از امروز بوده و در نتیجه دسترسی به منابع آبی سهل‌تر بوده است.

یکی از گونه‌های کمیابی که بقایای آن در غار کمیشان یافت شد، سایگا (زیرخانواده گاوسانان) است که حوزه پراکنش آن در حال حاضر محدود به بخش‌هایی از آسیای میانه است. اما در حدود سیزده هزار سال پیش حوزه پراکنش آن تا شمال ایران نیز گسترش داشت. علاوه بر سایگا، بقایای گاو وحشی،

آهو، گراز، روباه، سنجاب و جوندگان در کمیشان یافت شده است. در این دوره علاوه بر بهره‌برداری از گوشت و پوست حیوانات، از دندان و شاخ آن‌ها برای ساخت زیورآلات نیز استفاده می‌شد که نمونه‌های آن در همه این مکان‌ها یافت شده است.

برخی از پژوهشگران معتقدند به دلیل شرایط مساعد زیست‌محیطی در اوایل هولوسن، احتمالاً شیوه زندگی مبتنی بر شکار و گردآوری در حاشیه جنوبی دریای مازندران تا مدتی پس از پایان پلیستوسن تداوم داشت. تغییرات اقلیمی و زیست‌محیطی در پایان عصر یخبندان و آغاز دوره گرم‌تر هولوسن منجر به تغییرات اساسی در شیوه زندگی و معیشت جوامع ساکن در ایران شد که در نهایت منجر به شکل‌گیری روستاهای اولیه، پرورش غلات و اهلی‌سازی گونه‌هایی از جانوران از جمله بز و گوسفند شد.

شاخ سایگا، غار کمیشان، دوره فراپارینه‌سنگی (عکس شاخ: Mashkour et al. 2010)

نقاشی صخره‌ای یک شکارگر با کمان و تیردان، پناهگاه صخره‌ای اشکت آهو، کوه گاوبست، بستانک ۱۳۸۹

منابع

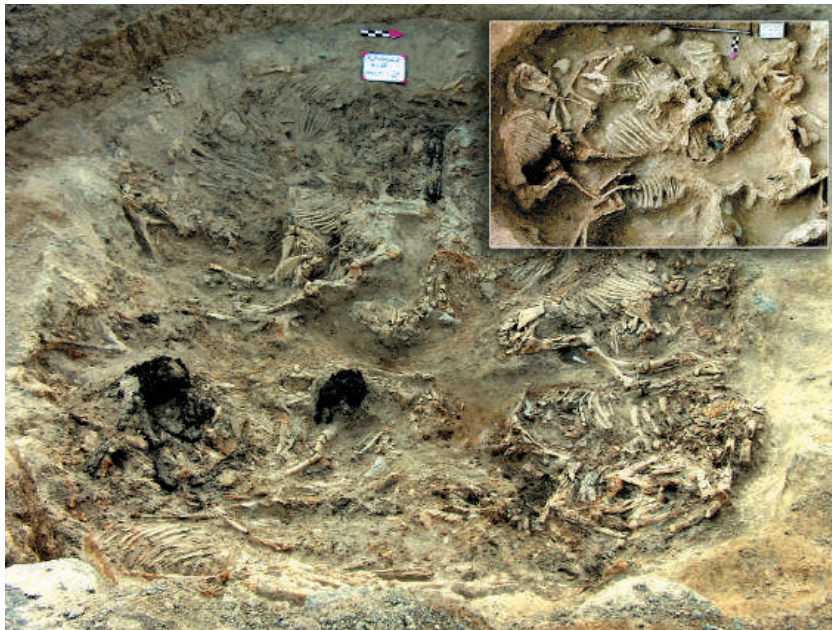
- بیگلری، فریدون
۱۳۸۰ «مطالعه بقایای پستانداران غار قبه در کرمانشاه و بازنگری الگوی معیشتی نئاندرتال‌ها»، *آثار*، شماره ۲: ۱۹-۱۷.
- ۱۳۹۱ «تاریخچه پژوهش‌های پارینه‌سنگی ایران از آغاز تا اواخر دهه هفتاد»، در مجموعه مقالات هشتمین سال باستان‌شناسی ایران، به کوشش یوسف حسن‌زاده، جلد ۲، صص. ۴۸-۷، نشر پازینه با همکاری موزه ملی ایران و پژوهشکده باستان‌شناسی، تهران.
- بیگلری، فریدون، ولی جهانی، مرجان مشکور و صرام امینی
۱۳۹۳ «گمانه‌زنی در مکان پارینه‌سنگی قدیم غار دربند رشی، رودبار، گیلان»، مجموعه مقاله‌های کوتاه دوازدهمین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران، صص ۱۰۱-۱۰۴، پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی، تهران
- شیدرنگ، سونیا
۱۳۸۶ «اشیای تزئینی اوایل دوره پارینه‌سنگی جدید از غارهای یافته و پانسنگ، لرستان»، *مجله باستان‌شناسی و تاریخ*، شماره پیاپی ۴۱، صص ۳۸-۴۴
- Berillon, G., A. A. Khaneghah, P. Antoine, J.-J. Bahain, B. Chevrier, V. Zeitoun, N. Aminzadeh, M. Hehshti, H. E. Chanzanagh and S. Nachadi,
2007 Discovery of new open-air Paleolithic localities in Central Alborz, Northern Iran, *Journal of Human Evolution* 52: 380-387.
- Bazgir, B., M. Otte, L. Tumunga, A. Ollé, S. G. Deo, P. Joglekard, J. M. López-García, A. Picina,
نشانه‌هایی از دویست هزار سال همبودی انسان و جانوران در ایران زمین
- ۲۴
- D. Davoudi, J. Madega
2014 "Test excavations and initial results at the Middle and Upper Paleolithic sites of Gilvaran, Kaldar, Ghamari caves and Gar Arjene Rockshelter, Khorramabad Valley, western Iran", *C. R. Palevol*, [http://dx. doi.org/10.1016/j.crpv.2014.01.005](http://dx.doi.org/10.1016/j.crpv.2014.01.005)
- Biglari F, M. Javeri, M. Mashkour, Y. Yazdi, S. Shidrang, M. Tengberg, and K. Taheri
2009 "Test excavations at the Middle Paleolithic sites of Qaleh Bozi, Southwest of Central Iran, A preliminary report", In: M. Otte, F. Biglari, and J. Jaubert (eds), *Iran Palaeolithic*. pp. 29-38, Proceedings of the XV World Congress UISPP, Lisbon, Vol. 28, BAR International Series 1968
- Coon, C.S.
1951 *Cave Explorations in Iran 1949.*, Museum Monographs, The University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia
- Claud, E., F. Biglari, and J. Jaubert
2012 "Preliminary use-wear analysis of several Middle Paleolithic points from Qaleh Bozi 3 rockshelter, Central Iran", *Iranian Archaeology*, Vol.3: 7-13.
- Marean, C.W., and S.Y. Kim
1998 "Mousterian Large-Mammal Remains from Kobeh Cave". *Current Anthropology*, Vol.39, Pp.579-5113.
- Mashkour, M., Monchot, H., Reyss, J.L., Trinkaus, E., Bailon, S., Biglari, F., Heydari S. & Abdi, K.
2009 "Carnivores and their preys in the Wezmeh cave (Kermanshah, Iran): a Late Pleistocene refuge in the Zagros". *International Journal of Osteoarchaeology*, 19: 678-694.
- Mashkour, M., Radu, V., Mohaseb, A., Hashemi, N., Otte, M., Shidrang, S,
2009 "The upper Paleolithic faunal remains from Yafteh cave (central Zagros) 2005 campaign. A preliminary study.", In: M. Otte, F. Biglari, and J. Jaubert (eds), *Iran Palaeolithic*. pp. 73-85, Proceedings of the XV World Congress UISPP, Lisbon, Vol. 28, BAR International Series 1968
- Mashkour M., Chahoud J., Mahfrouzi A.
2010 "Faunal remains from the Epipaleolithic site of Komishan Cave and its dating, preliminary results", *Iranian Archaeology*, No.1: 32-37
- McBurney, C. B. M.
1968 "The Cave of Ali Tappeh and the Epi-Palaeolithic in North-Eastern Iran," *Proceedings of the Prehistoric Society* 34, pp. 385-413.
- Rosenberg, M.
1985 "Report on the 1978 Sondage at Eshkaft-e Gavi". *Iran* 23:51-62.
- Shidrang, S.
2014 "Middle East Middle to Upper Paleolithic Transitional Industries", in *Encyclopedia of Global Archaeology*. Claire Smith, ed., pp. 4894-4906, New York, NY: Springer Science and Business Media.
- Smith, P.E.L.
1986 *Paleolithic Archaeology in Iran*, The University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia.
- Tsuneki, A. and Zeidi, M.
2008 Tang-e Bolaghi: The Iran-Japan Archaeological Project for the Sivand Dam Salvage Area, Al-Shark 3, University of Tsukuba, Studies for West Asian Archaeology, Iranian Center for Archaeological Research and Department of Archaeology, University of Tsukuba.
- Turnbull, P. F.
1975 "The Mammalian Fauna of Warwasi Rock Shelter, West-central Iran". *Fieldiana Geology* 33:141-55. Chicago: Field Museum of Natural History.

مروری کوتاه بر همبودی انسان و جانوران از دوره نوسنگی تا پایان دوره ساسانی

کامیار عبدی

از اواخر دوره پارینه‌سنگی جدید تا دوره فراپارینه‌سنگی و آغاز نوسنگی (۱۶/۰۰۰ تا ۱۰/۰۰۰ سال پیش) تغییری بنیادین در رابطه انسان و جانوران پدید آمد. ریشه این تغییر را باید در دگرگونی‌های آب‌وهوایی این بازه زمانی جست. با سرد شدن هوا و یک دوره یخبندان کوتاه‌مدت بسیاری از جانوران بزرگ که منبع اصلی غذایی جوامع انسانی دوران پارینه‌سنگی بودند به‌مرور کمتر و کمتر و سرانجام منقرض شدند. از این‌رو، انسان ناچار شد به رفتار جدیدی روی آورد که باستان‌شناسان آن را «طیف گسترده اقتصادی» می‌خوانند، بدین معنی که انسان برای امرار معاش اولاً به منابع گیاهی روی آورد و ثانیاً به شکار یا صید جانورانی مشغول شد که پیشتر جایگاه مهمی در رژیم غذایی او نداشتند. گروهی از این جانوران امکان بالقوه اهلی شدن داشتند و انسان پس از مدتی حشرونشر و دقت در رفتارشناسی این جانوران آنان را برای اهلی‌سازی انتخاب کرد. مهم‌ترین این جانوران (به ترتیب زمانی) عبارت بودند از: بز، خوک، گوسپند و گاو. اگر دقت کنید می‌بینید که این جانوران همگی در صفات زیر مشترک‌اند: (۱) از نظر جثه نه بسیار بزرگ‌اند (که کنترل آن‌ها را دشوار سازد یا میزان گوشت حاصل از آن‌ها آن‌قدر زیاد باشد که گوشت آن‌ها فاسد شده و به هدر رود)، نه بسیار کوچک (که پرورش آن‌ها کاری بی‌صرفه باشد)؛ (۲) جانورانی نسبتاً آرام هستند و گرفتن و نگاه‌داشتن آن‌ها کاری دشوار نیست؛ (۳) جانورانی پر زادوولد هستند و چرخه باروری آن‌ها چندان طولانی نیست؛ (۴) علاوه بر گوشت محصولات ثانوی دیگری نیز تولید می‌کنند (مانند شیر و محصولات لبنی، پشم و فضولات)، به‌جز خوک که به همین دلیل مدتی بعد از دور مصرف حذف شد؛ (۵) جانوران اجتماعی هستند و به‌صورت گروهی تحت رهبری یک جانور نر ارشد زندگی می‌کنند، بنابراین با کنار زدن نر ارشد می‌شد اختیار تمام گله را در دست گرفت. انسان با دقت در این خصوصیات همین گروه از جانوران را برای اهلی‌سازی انتخاب کرد. اما اهلی‌سازی یعنی چه؟ باستان‌شناسان دخالت انسان در چرخه زندگی، به‌ویژه تولیدمثل جانوران را نشانه اهلی‌سازی جانوران می‌دانند. اهلی‌سازی غالباً خود را در سه تغییر عمده فیزیکی به نمایش می‌گذارد: (۱) کاهش جثه به میزان حدود ۳۰٪ که باعث می‌شود کنترل جانور آسان‌تر شود و یک فرد (در مورد بز و گوسپند) یا چند نفر (در مورد گاو) بتوانند جانور را گرفته، به زمین زده و قصابی کنند؛ (۲) ناپدید یا کوچک شدن قسمت‌هایی از آلات دفاعی حیوان، به‌خصوص شاخ‌های آن که می‌تواند برای انسان خطرناک باشد؛ (۳) دخالت انسان در چرخه زادوولد و نسبت جانوران نر (که به دلیل این‌که نه شیر می‌دهند و نه بچه می‌زایند فایده‌ای برای انسان ندارند) به جانوران ماده (که به دلیل زایمان مرتب و تولید شیر ارزش بیشتری برای انسان دارند).

همان‌گونه که اشاره کردیم اولین گروه از جانوران که اهلی شدند بز، خوک، گوسفند و با فاصله‌ای ۲ تا ۳ هزار سال بعد از آن‌ها گاو بودند. خوک به دلیل اینکه از خصوصیات بالا (تولید محصولات ثانوی و اجتماعی بودن) برخوردار نبود مدتی بعد از دور خارج شد. از حیوانات باقی‌مانده بز و گوسفند با این‌که از نظر تولید گوشت رضایت‌بخش بودند، به چند دلیل دیگر کاستی داشتند: اولاً میزان شیر تولیدی آن‌ها پایین بود و به‌زحمت کفاف بره یا بزغاله‌های خودشان را می‌داد

تدفین اسب در محوطه عصر آهن سد خرم آباد، مشگین شهر (منبع: رضالو ۱۳۹۳)

چه رسد به مصرف انسان؛ ثانیاً فضولات آن‌ها از نظر مقدار و شکل برای کشاورزی کفایت نمی‌کرد؛ و ثالثاً، برای فعالیت‌های کشاورزی مانند شخم زدن و آبیاری مزارع جوابگو نبودند.

از این جهت بود که در میان گروه اول جانوران اهلی شده گاو جایگاهی به خصوص

یافت و اهمیت

اقتصادی-معیشتی آن رفته‌رفته به حوزه آیینی و مذهبی کشیده شد و گاو را به جانوری مهم در جهان‌بینی مردم باستانی بدل کرد. گاو علاوه بر میزان گوشت بیشتر نسبت به بز و گوسپند، محصولات ثانوی متعدد و مهمی تولید می‌کرد: (۱) شیر: تولید شیر گاو به مراتب بیش از بز و گوسپند است و نه تنها جوابگوی گوساله خود اوست، بلکه مقدار اضافه آن می‌تواند منبع پروتئین مهمی برای انسان باشد. علاوه بر این، دستگاه گوارش انسان که به شیر و محصولات لبنی عادت نداشت قندها و پروتئین شیر گاو را آسان‌تر هضم می‌کرد؛ بنابراین، به کمک شیر گاو هم پروتئین بیشتری در اختیار انسان قرار می‌داد و از این‌رو بر تندرستی انسان می‌افزود و به طور غیرمستقیم هم کمک می‌کرد که جمعیت انسان افزایش یابد؛ (۲) در مقایسه با بز و گوسپند و حتی انسان، گاو موجودی است قوی‌تر و لذا با استفاده از گاو (به صورت تکی یا دوتایی) می‌شد زمین بیشتری را زیر کشت آورد، شخم زد و آبیاری کرد. با افزایش محصولات کشاورزی هم راه برای افزایش جمعیت هموار شد و هم دسترسی کم یا زیاد به محصولات کشاورزی راه را برای نابرابری اجتماعی هموار کرد؛ (۳) میزان فضولات گاو به نسبت بز و گوسپند بسیار بیشتر است و می‌توان از آن برای مقاصد گوناگون استفاده کرد که کود دادن مزارع و باغچه‌ها و باغ‌ها و استفاده از آن به منظور سوخت در زمستان‌ها دو مورد مهم است؛ (۴) پوست گاو باینکه پشم ندارد، اما برای تولید چرم و جیر مناسب است و علاوه بر صنعت نساجی راه را برای صنعت دباغی به روی انسان می‌گشاید؛ (۵) تا پیش از اختراع چسب‌های صنعتی امروزی، با حل کردن سُم گاو از آن به صورت چسب طبیعی برای مصارف گوناگون استفاده می‌کردند.

با اهلی کردن نسل اول از جانوران و همچنین اهلی کردن گیاهان (جو و گندم در مرحله نخست و عدس و نخود در مرحله دوم) زیربنای اقتصادی جوامع روستایی هموار شد که به همراه یکجانشینی و اختراع سفال به شکل جوامع

روستانشین دوره نوسنگی انجامید.

اهلی‌سازی جانوران روندی است انباشتی، یعنی هر مرحله اهلی‌سازی تجارب فراوانی در زمینه رفتارشناسی جانوری در اختیار انسان نهاد که در مرحله بعدی به کارآمد: اهلی شدن سگ و گربه (حدود ۲۰ و ۱۰ هزار سال پیش) برای اهلی کردن بز و خوک و گوسپند (در حدود ۱۰ هزار سال پیش)، اهلی کردن بز و گوسپند برای اهلی کردن گاو (در حدود ۷ هزار سال پیش)، و گاو برای نسل بعد به‌خصوص درازگوش (حدود ۵ هزار) و اسب (حدود ۴ هزار سال پیش)، اسب برای اهلی کردن شتر (حدود ۳ هزار سال پیش).

اهلی‌سازی جانورانی چون درازگوش و اسب و شتر تأثیر مهمی بر نقل‌وانتقال مردم و کالاهای گوناگون داشت. از این‌رو، راه برای ارتباط فرهنگی بین اقوام گوناگون و بازرگانی با مناطق دوردست هموار شد. توسعه شبکه‌های بازرگانی و به دنبال آن پیدایش شهرهای بزرگ در گوشه و کنار ایران در عصر مفرغ (۵۳۰۰ تا ۳۵۰۰ سال پیش) مرهون اهلی‌سازی این جانوران است.

جالب اینجاست که در این زمان دو گونه متفاوت از شتر اهلی و وارد ایران شدند. شتر دوکوهانه بلخی از آسیای مرکزی که در حدود ۴۵۰۰ سال پیش اهلی شده و در شرق ایران به کار می‌رفت و شتر تک کوهانه که در حدود ۳۰۰۰ سال پیش در عربستان اهلی شده و در مناطق جنوبی ایران به کار می‌رفت.

با فرا آمدن آریاییان به ایران از حدود ۳۵۰۰ سال پیش، نظام اجتماعی متکی بر دامداری کوچروی آنان تأکید بر شماری از جانوران را افزایش داد که اسب، گاو و درازگوش برای حمل‌ونقل و گوسپند و بز و گاو برای معیشت نمونه‌های بارز آن بودند. بخصوص، با توجه به ارتباط نزدیک این مردم با اسب (که خود را در قالب اصطلاحات فراوان مربوط به اسب و اسب‌داری در زبان‌های هندوایرانی به نمایش می‌گذارد) شاهد افزایش کاربرد اسب در جنبه‌های گوناگون زندگی این مردم هستیم که رفته‌رفته از حوزه کاربری و معیشتی فراتر رفته و جنبه آیینی می‌یابد. برای مثال، گورستان خرم‌آباد به قدمت حدود ۳۰۰۰ سال پیش در نزدیکی مشگین‌شهر حاوی چند گور است که اموات به

مقایسه ریخت‌شناسی گونه اهلی و وحشی بز (عکس: علی گلشن)

بازسازی صحنه‌ای از شکار گراز در دوره ساسانی بر اساس نقوش تاق بستان (هنرمند نقاش: عرفان سلطانی)

همراه جانوران، از جمله اسب، به خاک سپرده شده‌اند.

در این میان بایستی به مجموعه اسرارآمیز مفرغ‌های لرستان اشاره کرد که سبک منحصر به فرد هنری با تأکید فراوان بر نقوش جانوری را در معرض دید ما قرار می‌دهد. این مجموعه را از آن جهت اسرارآمیز می‌خوانیم که چند خصوصیت منحصر به فرد دارد: اولاً در مدت زمانی طولانی، از اواخر هزاره چهارم قبل از میلاد (حدود ۵۰۰۰ سال قبل) تا آغاز دوره هخامنشی (حدود ۲۵۰۰ سال پیش)، تولید و استفاده از آن‌ها ادامه داشت که به خودی خود مدتی بس بلند به حساب می‌آید؛ ثانیاً، طی این مدت زمان مردمانی از قومیت‌های گوناگون در منطقه لرستان زندگی می‌کردند که از قرار معلوم تمامی آنان به نحوی که تحلیل آن برای ما دشوار است احساس می‌کردند که بایستی به تولید اشیاء مفرغی بپردازند؛ و ثالثاً، بافت‌های باستان‌شناختی که این اشیاء در آن به دست آمده‌اند چنان مختلف و متنوع‌اند که نمی‌توان کاربری خاصی را به تمامی آنان نسبت داد، مثلاً در یک نیایشگاه (سرخدم لری)، اقامتگاه اربابی (باباجان)، قبور فراوان (هم در پیشکوه و هم پشتکوه لرستان) و هم در نیایشگاه یا نذرگاهی در هوای باز (سنگ تراشان). باین حال، آنچه در زمینه نمایشگاه حاضر مهم است سبک هنری این اشیاء مفرغی است که ما به تبعیت از مورخان هنر نسل‌های پیشین نام «سبک جانوری» می‌خوانیم. مشخصات این سبک عبارت‌اند از نقوش جانوران به شکل‌های بسیار تجریدی، کشیده و پرپیچ و تاب که یادآور سبک‌های جانوری مشابه بین اقوام استپ‌های اوراسیا (نظیر سکاها و سمرتیها) تا اقوام نورس در سده‌های اولیه میلادی است. جالب اینجاست که بخش چشمگیری از اشیاء مفرغی لرستان نیز به افسار و لگام اسب و دیگر آلات و ادوات اسب‌سواری و رزم با اسب مربوط می‌شود.

شاید جنبه نظامی اسب از اهم خصوصیات این جانور باشد. باین که از حدود ۳۸۰۰ سال قبل از اسب در متون بین‌النهرینی نام برده شده، با روی کار آمدن مردمان هندو ایرانی تبار است که اهمیت اسب در واحدهای نظامی خود به منصفه ظهور می‌رسد و واحدهای سواره‌نظام بین سپاهیان هندو ایرانی و بومی منطقه جای باز می‌کند. برترین نمونه‌های نقش اسب و سواره‌نظام پیروزی‌های چشمگیر نیروهای مادی بر آشوریان و هخامنشی بر بابلیان بود. تکیه بر سواره‌نظام به یکی از ارکان سپاهیان ایران در دوران تاریخی تبدیل شد و در دوره‌های اشکانی و ساسانی موجبات پیروزی‌های چشمگیری در مقابل آن دسته از دشمنان - نظیر رومیان - شد که هنوز در سپاهشان بر پیاده‌نظام تکیه داشتند.

نکته جالب توجه دیگری که در دوره‌های متأخر تاریخی شاهدیم نمایش شاهنشاهان ساسانی سوار بر اسب است. در دوره هخامنشی، با این که در نقوش برجسته نقش اسب به چشم می‌خورد، شاهنشاه هخامنشی به هیچ وجه همراه با اسب یا سوار بر اسب نشان داده نشده، در صورتی که در دوره اشکانی چند بار و در دوره ساسانی به کرات شاهنشاه را سوار بر اسب در حال نبرد یا شکار می‌بینیم. این تغییر بنیادین در شمایل‌نگاری ایرانی از دوره هخامنشی به دوره ساسانی را می‌توان احتمالاً به افزایش اهمیت اسب و عضویت آن در مجموعه نقوش شاهانه نسبت داد.

نکته جالب دیگری که در نقوش شاهانه ساسانی به چشم می‌خورد نقش فیل است که به طور اخص در نقوش برجسته باشکوه تاق بستان به چشم می‌خورد. باید توجه داشت که فیل از آن دسته جانورانی است که رام می‌شود ولی اهلی نمی‌شود. تفاوت در این است که این قبیل حیوانات می‌توانند با انسان ارتباط برقرار کنند و به اصطلاح

«دست‌آموز» شوند ولی خوی وحشی خود را نگاه می‌دارند و در صورت قطع ارتباط با انسان به زیست محیط وحشی خود بازگشته و به زندگی ادامه می‌دهند.

آنچه در نقوش برجسته تاق بستان شاهدیم عده‌ای از خدم‌وحشم شاهانه است که جانوران وحشی چون گراز را به درون نخجیرگاه شاهانه راهنمایی می‌کنند تا شاه آنان را شکار کند. شکار شاهانه از فعالیت‌های پرطمطراق شاهانه در طول تاریخ ایران بوده که درباره آن اطلاعات بالنسبه زیادی در دست است. در اینجا بسنده می‌کند که اشاره کنیم که یکی از مهم‌ترین و بزرگ‌ترین نخجیرگاه‌های شاهانه مربوط به دوره ساسانی در منطقه تاق بستان کرمانشاه قرار داشته که از قرار معلوم، محل شکار خسرو دوم (پرویز) شاهنشاه ساسانی بوده است. سنت شکار شاهانه در نخجیرگاه ظاهراً تا دوره هخامنشی به عقب بازمی‌گردد، چراکه نخجیرگاهی با کوشکی شاهانه در تنگ بلاغی شناسایی شده که حاکی از قدمت این سنت شاهانه دارد. فرش‌های موسوم به سبک «شکارگاه» نشانه تداوم ذهنی این سنت در فرهنگ ایران است.

منبع دیگری درزمینه همبودی انسان و جانوران در ایران‌زمین ظروف فلزی دوره ساسانی است که معمولاً شاهنشاهان ساسانی را در حال شکار نشان می‌دهد. تعداد زیادی از این ظروف از فلزات گران‌بها با نقش شاهنشاهان گوناگون ساسانی در دست است که چند نمونه از آن‌ها در نمایشگاه به تماشا گذاشته شده‌اند. این سنتی است که از دوره ساسانی تا به دوران اسلامی ادامه می‌یابد، منتهی بر روی ظروف سفالین، که اشراف‌زادگان دوران اسلامی را در حال ادامه این سنت پیش از اسلام نشان می‌دهند. بر روی برخی از این ظروف سفال جانوران دیگری نیز به چشم می‌خورند که شاید بارزترین آن‌ها یوزپلنگ ایرانی باشد که اخیراً موضوع بحث فراوان بوده است.

منابع

رضالو، رضا
۱۳۹۳ «کاوش گورستان باستانی سد خرم‌آباد، مشگین شهر»، کاتالوگ نمایشگاه گزیده‌ای از یافته‌های پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۱۳۹۱، دوازدهمین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران، به کوشش معصومه مصلی، صص ۳۰-۳۴، پژوهشکده باستان‌شناسی.

- Caramelli, David
2006 "The origins of domesticated cattle." *Human Evolution* 21.2: 107-122.
- Chessa, Bernardo, Filipe Pereira, Frederick Arnaud, Antonio Amorim, Félix Goyache, Ingrid Mainland, Rowland R. Kao et al.
2009 "Revealing the history of sheep domestication using retrovirus integrations." *Science* 324, no. 5926: 532-536.
- Clutton-Brock, Juliet
1989 *The walking larder: patterns of domestication, pastoralism, and predation*. London: Unwin and Hyman.
- 1999 *A natural history of domesticated mammals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Loftus, R. T., MacHugh, D. E., Bradley, D. G., Sharp, P. M., & Cunningham, P.
1994 Evidence for two independent domestications of cattle. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 91(7), 2757-2761.
- Serpell, James, ed.
1995 *The domestic dog: its evolution, behaviour and interactions with people*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, Bruce D.
1995 *The emergence of agriculture*. New York: Scientific American Library.
- Turner, Dennis C., and Paul Patrick Gordon Bateson, eds.
2000 *The domestic cat: the biology of its behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zeder, Melinda A.
1999 "Animal domestication in the Zagros: a review of past and current research." *Paléorient* 25/2: 11- 25.
2009 "Evolutionary biology and the emergence of agriculture: The value of co-opted models of evolution in the study of culture change." *Macroevolution in Human Prehistory*. New York: Springer, 157-210.
- Zeder, Melinda A., ed.
2006 *Documenting domestication: new genetic and archaeological paradigms*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Zeder, Melinda A., and Brian Hesse
2000 "The initial domestication of goats (*Capra hircus*) in the Zagros Mountains 10,000 years ago." *Science* 287.5461: 2254-2257.

مروری کوتاه بر نقش جانوران در تاریخ، فرهنگ و هنر ایران

علی گلشن
نویسنده و پژوهشگر

ایران سرزمینی پهناور است که از شمال به بزرگ‌ترین دریاچه جهان و از جنوب به دریای عمان و خلیج فارس محدود می‌شود. این کشور با وسعت یک میلیون و ششصد و چهل و هشت هزار کیلومتر مربع، به واسطه شرایط متفاوت آب‌وهوایی و تنوع پوشش گیاهی، تنوع زیستی بی‌مانندی را در خود دارد که در نوع خود کم‌نظیر و منحصر به فرد است. درباره مهره‌دارن ایران می‌توان گفت تاکنون ۱۹۴ گونه پستاندار وحشی، ۵۰۲ گونه پرنده، ۱۱۲ گونه سوسمار، ۷۲ گونه مار، یک گونه تمساح، ۲۰ گونه دوزیست، ۱۰ گونه لاک‌پشت و ۱۷۴ گونه ماهی شناسایی شده‌اند که هر یک در شرایط اقلیمی مناسب با نیازهای زیستی خود در یک نقطه از ایران زندگی می‌کنند. این گونه‌های جانوری هر یک در زیستگاه‌هایی متنوع از جمله مناطق جنگلی خزر، جنگل‌های زاگرس، بیشه‌زارها و جنگل‌های گرمسیری، کوهستان‌ها، بیابان‌ها، مناطق استپی و بلوچی زندگی می‌کنند. هر یک از این مناطق با توجه به دمای محیط، میزان بارندگی و تابش خورشید و تنوع پوشش گیاهی، شرایط مناسبی را برای زندگی گروهی از جانوران فراهم کرده است.

در حقیقت می‌توان حیات وحش ایران را مجموعه‌ای از جانوران مناطق اروپایی، آفریقایی، آسیایی و گونه‌های خاص ایران دانست. در این باره می‌توان به جانورانی مانند شوکا، سیاه‌خروس و سیاه‌گوش اشاره کرد که در شمال و شمال غرب کشور پراکندگی دارند و از گونه‌های اروپایی به شمار می‌روند. رودک عسلخوار، خارپشت بیابانی و خفاش میوه‌خوار از پستانداران آفریقایی، تمساح پوزه کوتاه، خرس سیاه و سنجاب بلوچی نیز از جانوران شبه قاره هند هستند. از گونه‌های جانوری خاص و نایاب ایران نیز به عنوان نمونه می‌توان به گوزن زرد ایرانی، یوزپلنگ آسیایی، گور ایرانی، پازن، دوپای فیروز و حشره‌خوار شوش، زاغ بور، سمندر لرستانی، ماهی کورغار لرستان و افعی دماوندی اشاره کرد که تنها در این کشور یافت می‌شوند.

علاوه بر نقش انکار ناپذیر هر یک از جانوران در اکوسیستم و چرخه طبیعی، نقش آن‌ها در تاریخ، فرهنگ و هنر و تاثیری که بر زندگی مردمان این سرزمین در طول تاریخ داشته‌اند نیز بسیار پراهمیت و درخور توجه است. همایش "نشانه‌هایی از دویست هزار سال همبودی انسان و جانوران در ایران زمین" به کشف رابطه عمیق و متقابل انسان و جانوران از گذشته تا عصر حاضر می‌پردازد. در این میان برخی گونه‌ها از جمله گربه‌سانان، سگ‌سانان و سُم‌داران نقشی بارزتر و رابطه‌ای نزدیک‌تر با جوامع انسانی داشتند که به تفکیک به هر یک از آنها اشاره خواهد شد.

گربه‌سانان

مطالعات ژنتیکی و بررسی دی، ان، آ، در گربه‌سانان وحشی و اهلی، نشان داده است که گربه‌سانان امروزی حدود ۱۱ میلیون سال پیش در قاره آسیا شکل گرفته‌اند. در حقیقت نیای کهن ۳۷ گونه گربه‌سان زنده امروزی، از این منطقه به سراسر جهان مهاجرت کرده و سرانجام در بسیاری از قاره‌ها، به جز قطب جنوب، ساکن شده‌اند. همچنین این تحقیقات نشان داده است که گربه‌ها در حدود ۱۲ هزار سال پیش بوسیله انسان اهلی شده‌اند و برخی از آن‌ها زندگی

مسالمت آمیزی را در کنار بشر آغاز کرده‌اند.

هزاران سال است که ایرانیان شکوه، زیبایی و دلیری گربه‌سانان را می‌ستایند و برای برخی از آنان به ویژه شیر و پلنگ احترامی ویژه قائل هستند. ویژگی‌های ظاهری و خلق و خوی این جانوران توجه ساکنان اولیه ایران را بیش از دیگر جانوران به خود جلب کرده بود تا جایی که در بسیاری از آثار به جامانده از دوران باستان نقش و حضور آن‌ها به زیباترین شکلی به دید می‌آید. در بخش نمایشگاهی این همایش آثاری با نقش شیر، ببر، پلنگ، یوز، کاراکال و گربه اهلی وجود دارد که هر یک متعلق به دوره‌های مختلف هستند و جنس و کاربردی متفاوت دارند. تنوع نقوش گربه‌سانان در دوره‌های مختلف و نوع اشیاء و کاربرد آن‌ها منزلت و ارجمندی این جانوران را در طول تاریخ ایران نشان می‌دهد.

پس از شیر و پلنگ که بیشترین نقوش را بر آثار کهن به خود اختصاص داده‌اند، می‌توان به یوزپلنگ اشاره کرد. شواهد یافت شده از این گربه‌سانان اهمیت و نقش بارز آن را در زندگی، هنر و باورهای ایرانیان باستان آشکار می‌کند. تاکنون باستان‌شناسان در مناطق مختلف ایران ظروف سفالی و پیکرک‌های گلی و مفرغی بسیاری را با نقش یوزپلنگ کشف کرده‌اند که قدمت برخی از این آثار به ۶۰۰۰ سال پیش می‌رسد. در این باره می‌توان به کاسه سفالی با نقش یوزهایی که در حال دویدن هستند اشاره کرد که از تپه حصار حومه دامغان به دست آمده و متعلق به هزاره چهارم پیش از میلاد است.

رام کردن یوزپلنگ و تعلیم تربیت آن برای شکار سابقه‌ای طولانی در ایران دارد. بسیاری از پادشاهان و بزرگان

به شکار با این حیوان علاقه داشتند و در دستگاه پادشاهی آنها افرادی به نام "یوزبان" وظیفه نگهداری و تربیت یوزپلنگ‌ها را برعهده داشتند. با مطالعه متون کهنی که به شرح جانوران شکاری پرداخته‌اند می‌توان از چگونگی رام کردن و شکار آموختن به یوزپلنگ در ایران قدیم آگاه شد. ابتدا یوزها را با کندن گودال در مسیر حرکت آنها صید می‌کردند. پس از آن یوزبانان برگردن او قلابه و ریسمانی می‌انداختند و گروهی نیز با نواختن ساز و دهل دو روز و دو شب مانع خوابیدن آن می‌شدند. پس از آن با یک دست دم یوزپلنگ و با دست دیگر قلابه آن را می‌گرفتند و یوز خواب‌آلود را با زور روی جسمی شبیه به اسب که از خشت و گل ساخته شده بود قرار می‌دادند. در این مرحله یوز گرسنه را با چند تکه گوشت آهو سیر می‌کردند. این کار آنقدر ادامه می‌یافت تا یوز جهیدن روی اسب

یکی از نمایندگان شوشی‌ها توله شیر نری را نزد شاه هدیه می‌برد. دیواره پلکان شرقی کاخ آپادانا در تخت جمشید، قرن پنجم پ.م.

بسیار بوس حضرت صاحب قرآن مستعد گشته از هر گونه بختیست از خوش منضم و شرمسار و باطن و در حمت و رحمت
 خوشحال امیدوار فرخنده خرم و انبیر ایمان ایشان از رقم غمگشیده نوازش میاید فرمود و بایب و بیجان سرفراز گردیدند
 و بنوم نگار بوار شد

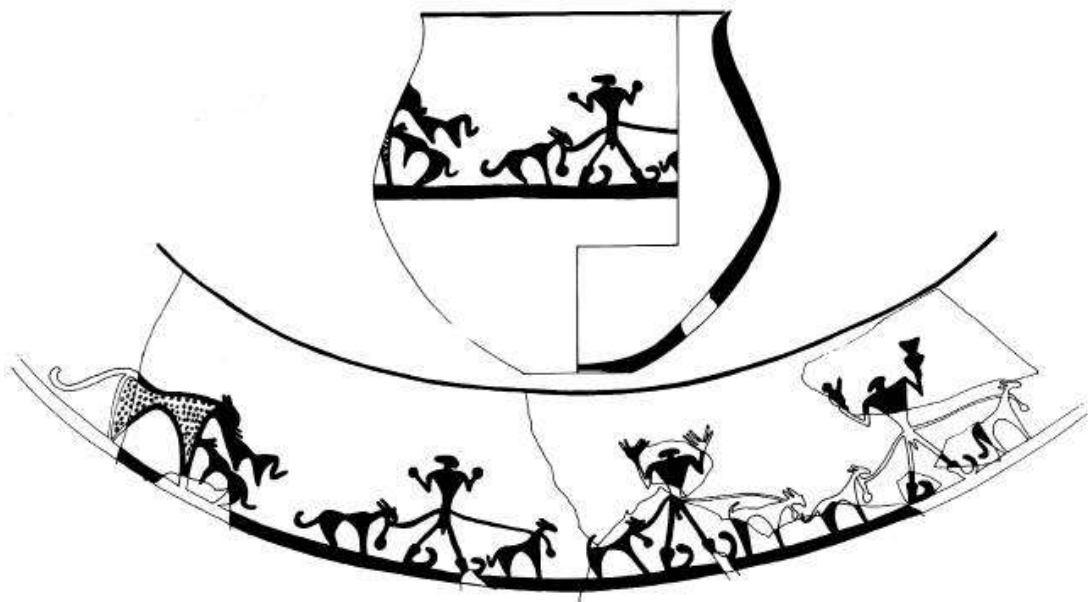
ایشان از در سنگ مبارک
 اسلام نمیشد و این حسین چون بخار از شورش خفا و در انجا توخت نمود و بعد از آن امیر منضم را با دیگر امراء و لشکری غلبه بخاک
 انجا برداشت و بسالی برای مراجعت نمود و حضرت صاحب قرآن سینه فرمان او را با نیشهای باخار از آتش و بخت

صحنه شکار بزرگان با انواع حیوانات شکاری از جمله یوزپلنگ، تازی و حیوانات شکاری (برگی از کتاب ظفرنامه تیموری، اثر کمال الدین بهزاد)

گلی را بیاموزد. پس از آن نوبت به آشنا کردن یوز با اسب بود. به این منظور اسبی را آماده می‌کردند و سر یوز را با پوششی ضخیم می‌پوشاندند تا از دیدن اسب وحشت نکند. یوزدار سوار بر اسب می‌شد و یوز را بر بالشی از پشت اسب می‌نشاند. پس از عادات کردن یوز به نشستن بر پشت اسب، او را برای گرفتن آهو در دشت به شکار می‌بردند. مشابه چنین صحنه‌ای را می‌توان در بشقابی لعاب‌دار یافت شده از نیشابور مشاهده کرد. نقش این ظرف شکارچی را نشان می‌دهد که یوزپلنگی تعلیم دیده را بر پشت خود روی کپل اسب نشانده است و به سوی شکارگاه می‌تازد. دوگونه از گربه‌سانان بزرگ ایران از جمله شیر آسیایی و ببر خزر حدود ۱۰۰ سال است که در سراسر ایران نابود شده‌اند. در حال حاضر نسل پلنگ ایرانی و یوز آسیایی نیز در محدوده پراکندگی آنها به شدت در خطر است و جمعیت آخرین بازمانده‌های آنها هر روز کاهش می‌یابد.

سگ‌سانان

سگ‌سانان کهن‌ترین دوست و همدم انسان در طول تاریخ بوده‌اند، دوستی‌ای به دیرینگی هزاران سال که تا به امروز نیز پایدار مانده است. هزاران سال دورتر، گرگ‌ها و انسان‌های غارنشین زندگی نسبتاً مشابهی داشتند. هر دو شکارگرانی بودند که برای به چنگ آوردن طعمه، به شکل گروهی تلاش می‌کردند و برای حفاظت از خود و افراد گروه‌شان، با دیگر جانوران وحشی مبارزه می‌کردند. انسان‌ها رفته‌رفته به توانایی گرگ‌ها در شکار و مبارزه با درندگان پی‌بردند. در همان دوران، گرگ‌ها نیز دریافتند با نزدیک شدن به انسان‌ها می‌توانند از باقی‌مانده شکار آنها استفاده کنند. سرانجام، انسان‌ها توله گرگ‌ها را نزد خود آوردند و تیزهوش‌ترین و آرام‌ترین آنها را برای شکار پرورش دادند. گرگ‌ها هم انسان را به عنوان عضوی از گله خود که برای توله‌هایشان غذا فراهم می‌کرد، پذیرفتند. گرگ‌ها در اثر همزیستی با انسان‌ها به تدریج اهلی شدند. انسان شکارچی به قابلیت‌های این گرگ‌ها در شکار جانوران پی‌برده بود

سفال منقوش با نقش شکارچی و دو سگ تازی در تعقیب یک پلنگ، تپه قبرستان، دشت قزوین، نیمه دوم هزاره چهارم پ.م. (مجیدزاده ۱۳۵۹)

جمجمه سگ، محوطه حسنلو، آذربایجان غربی، عصر آهن

پیشرفته آن‌ها برای ردیابی و یافتن طعمه به خوبی استفاده می‌کرد. گذشت زمان، نه تنها برخی از ویژگی‌های رفتاری این گرگ‌ها تغییر کرد، بلکه دگرگونی‌هایی نیز در دستگاه گوارش آن‌ها ایجاد شد که امکان استفاده از باقی‌مانده غذای انسان‌ها را نیز برای‌شان فراهم کرد. در پی چنین تغییراتی بود که نخستین سگ‌های اهلی دوران باستان به وجود آمدند. آن‌ها بسیار آرام‌تر و فرمانبردارتر از اجداد خود، یعنی گرگ‌ها بودند و اجداد سگ‌های اهلی امروزی هستند که هر یک با هدف معینی پرورش داده می‌شوند و به ما خدمت می‌کنند.

در مورد چگونگی و زمان اهلی شدن جانوران و گیاهان در ایران، مطالعات بسیاری از سوی باستان‌شناسان غربی به ویژه در مناطق جنوبی ایران انجام شده است. با بررسی‌های آن‌ها شواهدی از وجود سگ‌های اهلی در منطقه خوزستان به دست آمدند که متعلق به ۵۵۰۰ سال پیش از میلاد هستند. به دنبال این پژوهش‌ها، در برخی از مناطق ایران، روی استخوان‌های یافت شده مربوط به سگ‌سانان، مطالعاتی انجام گرفت که مشخص کرد در آن دوران از سگ‌ها به عنوان خوراک نیز استفاده می‌شده است. در این باره، اسناد دیگری نیز از سگ‌های اهلی منطقه "حاجی فیروز" در آذربایجان با قدمت حدود ۵۱۰۰ تا ۵۵۰۰ سال پیش از میلاد یافت شده‌اند.

شواهد تاریخی و آثار به دست آمده از ادوار مختلف در گوشه و کنار ایران نشان می‌دهند که ایرانیان از دو گروه سگ‌های بزرگ جنه محافظ گله و سگ‌های تیزپای شکاری استفاده می‌کردند. تندیس‌های مفرغی یافت شده از گیلان، طلسم‌هایی از جنس طلا از غرب ایران، آویزهای برنزی از شمال غرب و نقوش به جای مانده از اثر مهرها از مناطق مختلف ایران به وضوح نقش سگ‌های گله را که در بیشتر موارد قلاده‌ای نیز برگردن دارند نشان می‌دهند.

وزنه‌ای از جنس سنگ صابون یافت شده از منطقه جیرفت، متعلق به ۲۶۰۰ تا ۲۲۰۰ پ.م

با نگاهی به آثار و شواهد مربوط به سگ‌های شکاری که امروزه آن‌ها را به نام "تازی ایرانی" می‌شناسیم،

تندیس مفرغی سگ گله با قلاده بر گردن و دم افراشته، یافت شده از کلورز در استان گیلان، هزاره اول پ.م.

درمی‌یابیم که ایرانیان از هزاران سال پیش برای شکار انواع جانوران، از این سگ‌های لاغراندام و چابک استفاده می‌کردند. سگ‌های تازی با استفاده از قوه بینایی قدرتمندشان طعمه را در مناطق مسطح شناسایی کرده و سپس با سرعت و استقامت بالایی که دارند آن را تعقیب و در نهایت شکار می‌کنند.

نقش‌های صخره‌ای، نقاشی‌های روی سفال‌ها و اثر مهرهای به جا مانده از دوران باستان به خوبی نشان می‌دهند که نخستین انسان‌های شکارگر در فلات ایران با استفاده از نیزه، تیر و کمان و به ویژه، با کمک سگ‌های شکاری تیزپایی که در اختیار داشتند انواع جانوران را برای استفاده از گوشت و پوست‌شان شکار می‌کردند.

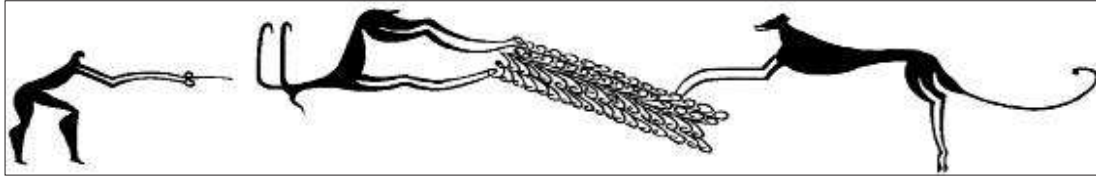
احتمالاً دوران به کارگیری و استفاده از این سگ‌ها، به زمانی برمی‌گردد که انسان‌های

اولیه در کوهپایه‌های زاگرس به شکار و گردآوری غذا می‌پرداختند. در این دوره، انسان شکارگر با ساده‌ترین روش‌های ممکن و تنها با بهره‌گرفتن از ابزارهای بسیار ساده و تعقیب جانوران، آن‌ها را شکار می‌کرد. اما استفاده از این روش‌های ابتدایی برای رفع نیازهای غذایی کافی نبود. به همین دلیل، انسان شکارگر از قابلیت‌های سگ‌های شکاری به منظور تعقیب و به چنگ آوردن طعمه‌هایی گریزپا از جمله سُم‌داران استفاده می‌کرد. درحقیقت سگ‌های تازی در طول تاریخ، همواره در انواع شکارها یاری‌رسان انسان‌ها بوده‌اند و به ویژه تامین بخشی از خوراک آن‌ها را برعهده داشته‌اند.

شواهد موجود و گزارش کاوش‌های باستان‌شناسی، از حضور سگ‌های شکاری تیزپا و کاربرد آن‌ها در جوامع باستانی جای جای ایران حکایت دارد. نقش‌های صخره‌ای یافت شده در مناطق مختلف ایران، از کهن‌ترین شواهدی هستند که شکار انواع جانوران وحشی را با کمک تازی‌ها در هزاران سال پیش نشان می‌دهند. از دیگر شواهد موجود، می‌توان به ظرف‌های سفالی نقش‌دار در دوره‌های مختلف تاریخی ایران اشاره کرد. در شماری از این ظرف‌ها که موضوع آن‌ها مربوط به شکار است، نقش‌هایی از سگ‌های تازی را که در تعقیب حیواناتی از جمله گوزن، آهو و بزکوهی هستند می‌توان یافت که با نهایت دقت و به سبکی بسیار ساده تصویر شده‌اند. سفالینه‌های کشف شده از مکان باستانی «تَلِ باکون» در نزدیکی «تخت جمشید» نمونه‌های بی‌همتایی از نقش‌های تازی را از ۴۲۰۰ تا ۳۸۰۰ سال پیش از میلاد به نمایش می‌گذارند. اندام باریک، دست‌ها و پاهای بلند و کشیده، پوزه باریک و دم حلقه‌مانند، همگی از ویژگی‌های بارز تازی‌ها هستند که به زیبایی بر این سفالینه‌ها نقاشی شده‌اند. افزون بر ظرف‌های سفالی، نقش تازی‌ها را روی مُهرها و اثر مهرهای به جا مانده از ایران باستان نیز می‌توان یافت. وجود تصویر تازی در این آثار، نقش بارز این جانور را در زندگی اقوام

ظرف سفالی با نقش تازی یافت شده از شوش خوزستان متعلق به ۴۰۰۰ سال پ.م.

صحنه‌ای از شکار بزکوهی با کمند و تازی، بان تپه، دشت قزوین، اوایل دورهٔ مس‌سنگی (مجیدزاده ۱۳۸۹)

ساکن فلات ایران نشان می‌دهد.

تازی‌هایی که در این آثار دیده می‌شوند، گاهی بر پشت اسب شکارچی‌ها نشسته‌اند، گاهی ریسمانی بر گردن دارند و گاهی نیز هم‌پای شکارچیان نیزه به دست، آزادانه شکارشان را تعقیب می‌کنند. شیوه‌های مشابه شکار با تازی‌ها در این نقش‌ها، در نگاره‌ها و آثار هنری دوره‌های گوناگون ایران، بسیار دیده می‌شوند. تنوع این نقش‌ها، نشانگر پایداری این شیوه شکار و حفظ سنت‌های کهن در طول هزاران سال است. راه و رسم شکار با تازی در زندگی امروزی جوامع روستایی و عشایری نیز همچنان ادامه دارد و این خود یکی از بهترین نمونه‌های همبودی انسان و حیوان در ایران است که قدمتی چندین هزار ساله دارد.

سم‌داران

با نگاهی به آثار یافت شده از ادوار کهن، درمی‌یابیم که بیش‌ترین نقوش جانوری این آثار مربوط به انواع مختلف سم‌داران است. باتوجه به شواهد به دست آمده احتمالاً این جانوران اصلی‌ترین منبع غذایی و شکارهای متداول مردمان در ادوار مختلف بوده‌اند. تعدد و تنوع این نقوش با قدمتی چند هزار ساله، اهمیت و نقش پررنگ سم‌داران را در فرهنگ و زندگی اقوام کهن ساکن در ایران نشان می‌دهند.

تعقیب و گریز سم‌دارانی از جمله آهو و گوزن که شکارچیان با نیزه و گاه با کمان یا به همراه سگ‌های شکاری در پی شکار آن‌ها هستند یکی از رایج‌ترین صحنه‌های مرتبط با انسان و جانوران در هنر ایران است که بارها در نقوش صخره‌ای، ظروف سفالین، پیکرک‌ها و اثر مهرها خلق و به گونه‌ها و سبک‌های مختلف تکرار شده‌اند.

اسب، قوچ، گوزن و گاو از جانورانی هستند که بارها در هنر دوران اشکانی و ساسانی از نقش آنها در ساخت ریتون‌هایی از جنس طلا و نقره استفاده شده است. از دیگر آثار مرتبط با نقوش سم‌داران می‌توان به اشیاء سنگ صابونی یافت شده از جیرفت اشاره کرد که نقوش گاوهای کوهان‌دار بزرگ جثه، گاو میش‌ها و قوچ‌هایی با شاخ‌های بلند و پیچ‌خورده به زیباترین شکلی بر آن‌ها نقش شده است.

گراز نیز یکی از جانورانی است که به ویژه در هنر دوره ساسانی بارها به آن پرداخته شده است و نقش آن را در گچ‌بری‌های نقش برجسته و صحنه شکار آن را از تاق بستان گرفته تا ظروف و بشقاب‌های نقره می‌توان مشاهده کرد.

بزهای کوهی با شاخ‌های بلند و شمشیرمانندی که دارند در آثار مفرغی لرستان جایگاهی ویژه و انکارناپذیر دارند. تاکنون آثار مختلفی از

جمجمه
گراز، محوطه
حسنلو،
آذربایجان
غربی، عصر
آهن

بخشی از شاخ گوزن، تپه عبدالحسین، دوره نوسنگی

جمله آویزها، دهنه و لگام‌های مربوط به اسب، بُت‌ها و پیکرک‌ها با نقش و شکل بزکوهی که گاهی بوسیله انسان شکار می‌شوند و گاه طعمه جانوران وحشی شده‌اند در هنر مرتبط با محدوده فرهنگی لرستان یافت شده است. همچنین در این باره می‌توان به نقوش منحصر به فرد بزکوهی با شاخ‌هایی بسیار بزرگ و اغراق شده بر ظروف سفالین کشف شده از شوش، تل‌باکون، تپه حصار و شهر سوخته نیز اشاره کرد.

شواهد به دست آمده نشان می‌دهند شکار گوراسب در ادوار گذشته مرسوم بوده و از گوشت این جانور به عنوان خوراک استفاده می‌شده است. شکار گور یکی از شکارهای مورد علاقه شاهان و بزرگان ایران بوده است. این شکار همراه با اسب و با استفاده از نیزه، تیر و کمان و یا کمند انجام می‌شده است. صحنه‌های تعقیب و صید گور را می‌توان در آثار مربوط به دوران ساسانی و همچنین در نگارگری‌های دوران اسلامی و نقاشی‌های زیرلاکی دوره قاجار پی گرفت.

یکی دیگر از جانورانی که نقشی ویژه و پرتکرار در هنر مردمان ایران کهن دارد اسب است. همچنین استفاده از اسب به ویژه به منظور سواری، سابقه‌ای دیرین در ایران زمین دارد. تا امروز باستان شناسان شواهد و اشیاء بسیاری از حضور این جانور در مناطق مختلف ایران به دست آورده‌اند که از این میان می‌توان به تندیس‌ها، ظروف سفالین و فلزی، مهرها و سکه‌هایی با نقش اسب اشاره کرد. علاوه بر این، اشیاء یافت شده که به نوعی با اسب در ارتباط هستند حقایقی در ارتباط با کاربرد و چگونگی بهره‌گیری از این جانور سودمند را در ادوار گذشته آشکار می‌سازند. به عنوان مثال اشیاء به دست آمده در حفريات لرستان مانند لگام اسب و مجسمه‌های کوچک اسب تک یا جفت برای بستن به گردونه که همراه مردگان دفن شده‌اند تصویر خوبی از آیین‌های دینی و باورهای مردم سده‌های ۷ تا ۸ پیش از میلاد در اختیار می‌گذارند. ساکنان آن زمان لرستان امروزی مردگان خود را با اسب دفن نمی‌کردند. بلکه به جای اسب از نشانه‌ای از آن مانند لگام برنزی که زیر سر مرده قرار می‌گرفت استفاده می‌شد. از بی‌شمار لگام‌های به دست آمده چنین برمی‌آید که هرگز از آن‌ها برای اسب استفاده نشده است و ساخت آنها تنها به منظور دفن با مردگان بوده است. نقش‌های این لگام‌ها کلا تکیه بر اساطیر و باورهای دینی دارند. اسب در دوران هخامنشیان چنان با فرهنگ ایرانیان درآمیخته است که از آن می‌توان به عنوان نمادی آیینی نام برد. شاهان هخامنشی در نبشته‌های خود بارها بر این حقیقت بالیده‌اند که فرمانروای کشوری هستند که اسبان خوب و اصیل دارد.

پرداختن به سابقه حضور جانوران در ایران و بررسی شواهد مربوط به آنان موضوعی گسترده و مفصل است که به طور مختصر به گوشه‌هایی از آن اشاره شد. آشنایی با نقش و سابقه حضور هر یک از این جانوران و کشف عمیق رابطه انسان و حیوان در طول تاریخ این سرزمین اصلی‌ترین راه برای پی بردن به اهمیت و درک شرایط بحرانی و شکننده برخی از گونه‌هاست که امروزه با خطر انقراض روبرو هستند. بی‌شک از پس چنین شناخت و درک صحیحی است که می‌توان گام‌هایی موثر برای حفاظت و پاسداشت از میراث طبیعی کشورمان برداشت.

آرواره بزکوهی، تپه عبدالحسین، دوره نوسنگی

تصویری از یک بز کوهی در کتاب عجایب المخلوقات، سده ۱۰ هجری

منابع

- ضیایی، هوشنگ
۱۳۸۷ راهنمای صحرائی پستانداران ایران، تهران، کانون آشنایی با حیات وحش.
فیروز، اسکندر
۱۳۸۷ حیات وحش ایران (مهره‌داران)، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
گلشن، علی
۱۳۸۹ پستانداران ایران: گربه‌سانان، تهران، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
فرهنگ دره‌شوری، بیژن
۱۳۸۰ طبیعت ایران، تهران، روزنه‌کار.
مجیدزاده، یوسف
۱۳۵۹ «کهن‌ترین بیان تصویری بر سفالی از تپه قبرستان: دشت قزوین»، کندوکاو: ۳، صص ۶۱-۶۴.
۱۳۸۹ کاوش‌های محوطه باستانی ازبکی، جلد دوم: سفال، تهران، اداره کل میراث فرهنگی استان تهران.

تصاویر

آویز ساخته شده از دندان گوزن
دوره پارینه سنگی جدید
غار یافته، لرستان

Tooth ornaments,
Upper Paleolithic Period
Yafteh Cave, Lorestan

برای نخستین بار انسان در حدود ۳۵ هزار سال پیش شروع به ساخت زیورآلات از دندان، صدف و دیگر مواد طبیعی در سرزمین ایران کرد. چنین زیورآلات کهنی تاکنون در غار یافته در لرستان و غار بوف در فارس یافت شده است. دو نمونه دندان سوراخ شده که در کاوش‌های سال ۱۳۸۴ غار یافته در لرستان به دست آمده‌اند، در نمایشگاه دیده می‌شود. این آویزها با توجه به آزمایش‌های نمون‌های زغال، بین ۳۰ تا ۳۵ هزار سال قدمت دارند. این دو نمونه از دندان نیش گوزن نر ساخته شده‌اند. دندان نیش گوزن قطره‌ای شکل است و پس از سوراخ کردن و ریسمان شدن به شکل گردنبند یا بازوبند استفاده می‌شده و یا آن را بر روی پوستین می‌دوختند. با توجه به کمیاب بودن چنین دندان‌هایی، استفاده از آن‌ها احتمالاً نشان‌دهنده اعتبار اجتماعی دارنده آن به‌عنوان شکارگری موفق یا به‌نوعی نشان‌دهنده تعلق فرد به گروه یا قبیله خاصی بوده است.

فریدون بیگلری (بخش پارینه‌سنگی)

نشانه‌هایی از دوست هزار سال
همبودی انسان و جانوران
در ایران زمین

۴۲

Painted pottery vessel deco-
rated with goats
4th mill. BCE
Hissar, Damghan, Semnan
D. 14 cm
H. 11.5 cm
Reg. no. 320

ظرف سفالین با نگاره بز
هزاره چهارم پیش از میلاد
تپه حصار، دامغان، سمنان
قطر دهانه: ۱۴ سانتی‌متر
بلندی: ۱۱/۵ سانتی‌متر
شماره موزه ۳۲۰

سراب نام تپه کوچکی در شرق کرمانشاه است و یکی از مهم‌ترین محوطه‌های نوسنگی سرزمین ایران محسوب می‌شود. کاوش‌های انجام‌شده در این محوطه منجر به پیدایی حدود ۲۴۰۰ قطعه اثر اعم از پیکرک‌های انسانی و جانوری و سایر اشکال ساخته‌شده از گل و سنگ، صدف حلزون‌های مارپیچ و خانه‌هایی با ابعاد بسیار کوچک بود. ابعاد این استقرارگاه آن قدر کوچک است که کاوشگران آن را استقرارگاه فصلی نامیدند. پیکرک‌های به‌دست‌آمده از این محوطه توسط خانم مورالس (۱۹۹۰ میلادی) مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته و به سه گروه اصلی تقسیم‌شده‌اند:

- پیکرک‌های انسانی: شامل هفت گونه (۶۵۰ قطعه) که دو گونه از آن‌ها به‌طور حتم مؤنث هستند. پیکرک‌های کودک، مذکر و نامعلوم (فاقد صفات ثانویه جنسی) نیز در میان آن‌ها شناسایی شده است.
- پیکرک‌های جانوری (۷۹۷ قطعه) شامل سه گونه: سگ با دم خمیده (۳۳ قطعه)، حیوانات شاخ‌دار (بز و گوسفند) ساخت بخش عمده‌ای از پیکرک‌های جانوری بر اساس مدل‌سازی دست‌ها صورت گرفته و پاها نقش استحکام‌بخشی و ایجاد ثبات در پیکرک را بر عهده داشته‌اند. گراز یا خوک وحشی: از این محوطه ۴۲ قطعه پیکرک گراز به‌دست‌آمده، از این تعداد ۲۰ عدد دارای سر بوده و تنها ۶ نمونه از آن‌ها دارای حفره چشم و دهان هستند. ۸ قطعه نیز تنها سر جانور هستند.
- پیکرک‌های جانوری کوچک و غیرقابل تشخیص (سه گونه).

پیکرک گرازی را که در تصویر مشاهده می‌کنید نمونه منحصر به فرد دیگری از پیکرک‌های جانوری این محوطه است. این پیکرک دارای سر بزرگ، پوزه‌ای طویل و بدن مخروطی کوتاه است. دهان به‌صورت نقش کنده تعبیه‌شده و شکاف عمیقی در سمت راست آن مشاهده می‌شود که به احتمال محل خروج عاج از محوطه دهان بوده است. شکاف عمیق دیگری هم در سمت چپ در زیر فک وجود دارد که شاید بتوان آن را هم محل خروج عاج دانست. دم این جانور کوتاه، مدور و رو به پایین است. زیر دم و در میان پاهای این پیکرک زائده‌ای وجود دارد که شاید نشان‌دهنده دستگاه تناسلی باشد. پاها کوتاه و با زاویه کوچک به سمت خارج بدن امتداد یافته‌اند. بر روی بدن این پیکرک خطوط کنده عمودی و افقی مشاهده می‌شود که می‌تواند نشان‌دهنده وضعیت خز بدن باشد. شاید هم نشانگر جراحی باشد که در فرآیند شکار این جانور بر آن وارد شده است.

نادره عابدی (دبیر کمیته پژوهش)

Terracotta Animal Figurine
(Boar)
7th Mill. BCE
Tape Sarab, Kermanshah
L. 4 cm
Reg. no.4565

پیکرک جانوری از گل پخته (گراز)
هزاره هفتم پیش از میلاد
تپه‌سراب، کرمانشاه
دراز: ۴ سانتی‌متر
شماره موزه: ۴۵۶۵

Painted pottery vessel deco-
rated with goats
4th mill. BCE
Sialk, Kashan, Isfahan
D. 13 cm
H. 14 cm
Reg. no. 842

ظرف سفالین با نگاره بز
هزاره چهارم پیش از میلاد
سیلک، کاشان، اصفهان
قطر دهانه: ۱۳ سانتی‌متر
بلندی: ۱۴ سانتی‌متر
شماره موزه ۸۴۲

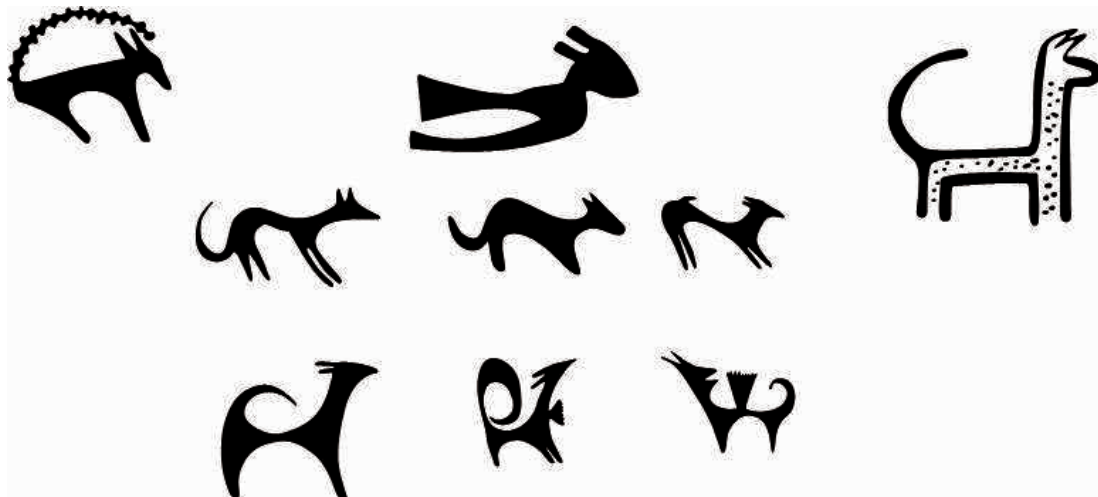
تل باکون در نزدیکی تخت‌جمشید، در دشت مرودشت واقع شده و شامل دو تپه با نام‌های باکون الف و باکون ب است. تل باکون ب مربوط به حدود ۵۵۰۰-۴۹۰۰ پیش از میلاد (اواسط هزاره ششم پ.م.) و باکون الف به حدود ۴۵۰۰-۴۱۰۰ پیش از میلاد بازمی‌گردد. فرهنگ باکون الف به سبب داشتن سفال‌های منقوش پرکار و دست‌ساز مشهور است. سفال‌های نخودی و قرمز شاخص سفال‌های این دوره است. انواع ظروف با تنوع بسیار از این فرهنگ به دست آمده است که شاخص‌ترین آن ظروف قیفی شکل و ظروف با شکل‌های حیوانی است.

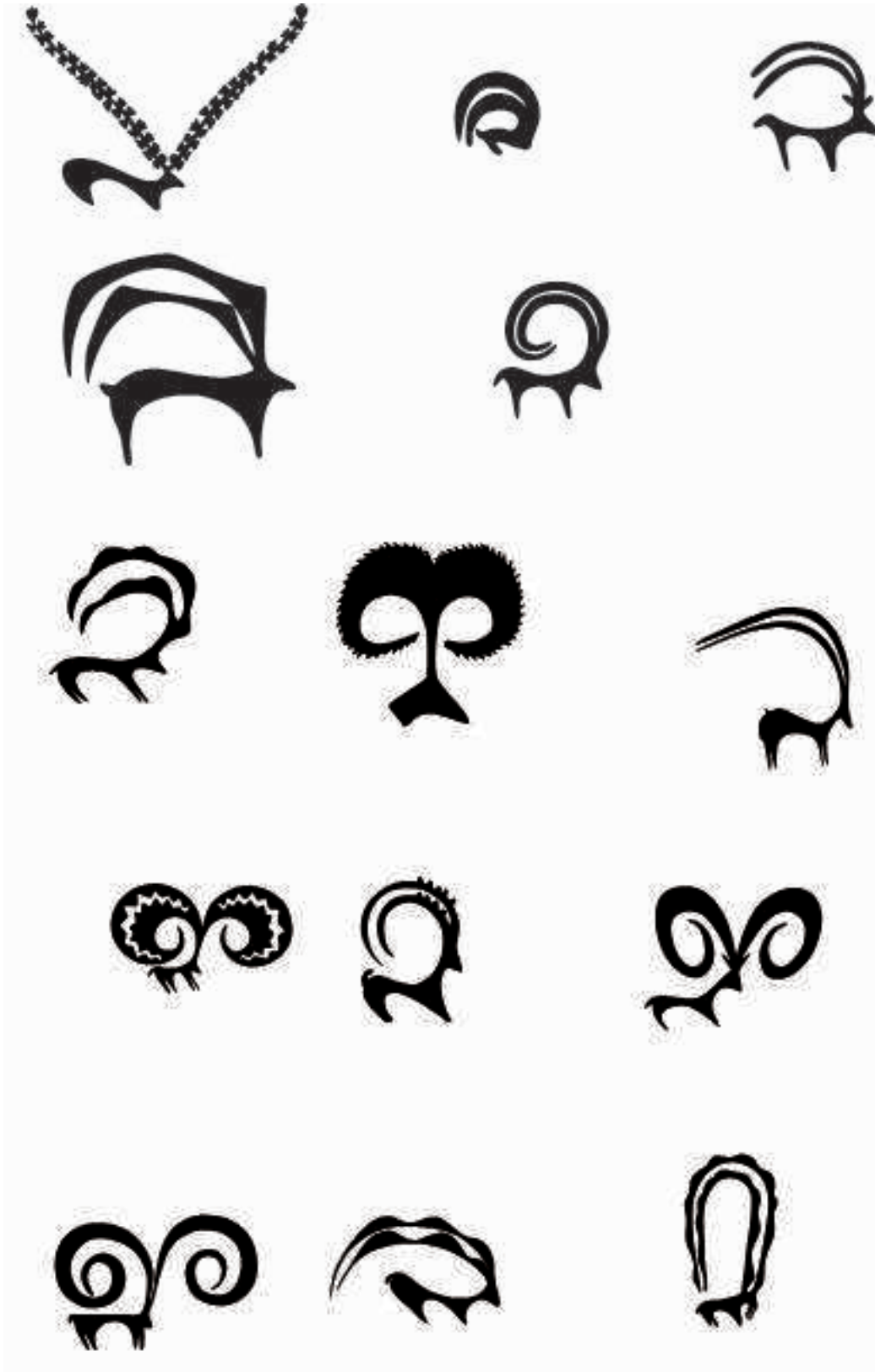
هنر سفالگری در ایران در اواخر هزاره پنجم و اوایل هزاره چهارم پیش از میلاد به اوج خود می‌رسد و در بین سه فرهنگ پیش‌تاریخی شوشان، فلات مرکزی و فارس (به‌ویژه باکون الف)، این فارس است که ماهرانه‌ترین سنت‌های سفال منقوش را به نمایش می‌گذارد. هنرمندان سفالگر باکون در هزاره پنجم و چهارم پیش از میلاد در به‌کارگیری عناصر تصویری و هندسی نقش و استفاده گسترده از نقوش منفی استادانه عمل می‌کردند. در این دوره هنرمندان متناسب با شکل ظرف نقوش را برمی‌گزیدند. استفاده از نقوش هندسی، گیاهی، انسانی و حیوانی در این دوره به اوج خود می‌رسد. نقوش حیواناتی از قبیل پلنگ، گوزن، قوچ، کل، انواع بزها با شاخ‌های بلند و منحنی و بزهایی با شاخ‌هایی به شکل گیاه گشنیز، انواع تازی‌ها، پرند‌های در حال پرواز، پرندگان آبی از قبیل قو و لک‌لک و حشرات از متداول‌ترین نقوش دوره باکون الف است. شکل‌های طبیعی به‌وفور بر روی سفال‌های این دوره دیده می‌شود. در نمایش حیوانات به‌ویژه قوچ و بز کمتر مبالغه شده است هرچند این حیوانات به‌صورت بسیار مسبک ترسیم شده‌اند؛ اما جزئیات طبیعی خاص نظیر ریش و گره‌های شاخ بزکوهی به‌خوبی نمایش داده شده است. البته ذکر این نکته ضروری است که در ظروف قیفی شکل به دلیل ایجاد تناسب بین نقش و شکل ظرف در نمایش شاخ بزها به‌شدت اغراق شده تا کف مخروطی ظرف را دربرگیرد.

باکون الف تقریباً هم‌دوره است با شوشان جدید دو (۴۶۰۰-۴۰۰۰ پ.م.) در خوزستان که در این دوره نیز نقوش حیوانات پیش‌گفته شده به‌وفور دیده می‌شود. از نقوش فراوان این دوره نقش تازی است که در دوره مشابه آن در خوزستان به‌ویژه در چغامیش و نیز در فلات مرکزی در دوره مس و سنگ در محوطه یان تپه در ازبکی و در تپه قبرستان می‌توان دید. در تل باکون الف در برخی موارد نقوش سگ در اطراف حیوانات نشخوارکننده به‌طور پراکنده دیده می‌شود و گاهی نقش انسان نیز به همراه آن دیده می‌شود که با توجه به ترکیبات دیگری که در نقش وجود دارد، بیان‌کننده صحنه شبنانی است نه شکار. در تل باکون الف با توجه به انواع نقش‌مایه‌های طبیعی و انتزاعی سگ‌سانان حدود ۱۰ نقش متفاوت گزارش شده است. نکته جالب درباره تازیان به نمایش درآمده بر روی سفال‌های باکون الف این است که این حیوانات در صحنه شکار نیستند و همیشه به دنبال بزها و یا انسان به نمایش درآمده‌اند که خود نشان می‌دهد هنرمند سفالگر باکونی زندگی روزمره دامداری و کوچ‌نشینی خود را در قالب نقش‌ها بیان کرده است. ویژگی‌های هنری نقوش سفال‌های تل باکون نشان می‌دهد که هنرمند باکونی تمایل داشته تصویر نقش‌مایه‌های طبیعی را به شیوه‌ای انتزاعی نشان دهد. با توجه به جنبه‌های پیچیده زندگی کوچ‌نشینی، که فعالیت‌های مرتبط با دام‌پروری است کوچ‌نشین‌های فارس به پرورش و نگهداری گوسفند، بز، خر، اسب، قاطر، شتر، مرغ و خروس و سگ می‌پرداختند و نشانه‌های این نوع زندگی را بر روی سفال‌های تل باکون الف به‌خوبی نمایش داده‌اند.

در منطقه خوزستان زمان استفاده از نقوش حیوانی به‌ویژه بز به دوره‌ای قدیمی‌تر از باکون الف بازمی‌گردد به‌طوری‌که در دوره شوشان میانه جدید در اواخر هزاره ششم (۵۴۰۰-۴۸۰۰ پ.م.) نقش بز با بدنه کشیده و شاخ‌های بلند به‌صورت منفرد و یا به‌صورت ردیف بزها به نمایش درآمده است. در فلات مرکزی در محوطه‌هایی مانند سیلک، چشمه‌علی و حصار نقوش حیواناتی از قبیل بز به‌وفور یافت می‌شود که تصاویر این حیوان به گونه‌های مختلف با بدن‌های کشیده، پاهای بلند، شاخ‌های منحنی و پشم‌های آویخته دیده می‌شود و این خود نشان از تنوع زیست‌محیطی منطقه است.

ناهدید غفوری (بخش مطالعات سفال)

Clay impression seal
4th mill. BCE
Chogha Mish, Khozestan,
H. 8.6 cm
D. 5cm
Reg. no. 2420

اثر مهر گلی
هزاره چهارم پیش از میلاد
چغامیش، خوزستان
دراز: ۸/۶ سانتی متر
پهنای: ۵ سانتی متر
شماره موزه: ۲۴۲۰

Pottery shard decorated
with goats
Late 6th mill. BCE
Cheshmeh Ali, Rey, Tehran

قطعه سفال با نقش بز
اواخر هزاره ششم پیش از میلاد
چشمه علی، ری، تهران

نشانه‌هایی از دویست هزار سال
همبودی انسان و جانوران
در ایران زمین

۴۶

قطعه سفال با نقش بز
اواخر هزاره ششم پیش از میلاد
چشمه علی، ری، تهران

Pottery shard decorated with goats
Late 6th mill. BCE
Cheshmeh Ali, Rey, Tehran

Pottery shard decorated
with goats
Late 6th mill. BCE
Tappe Sabz, Ilam

قطعه سفال با نقش بز
اواخر هزاره ششم پیش از میلاد
تپه سبز، ایلام

Painted pottery vessel deco-
rated with goats
5th mill. BCE
Ismaelabad, Alborz
D. 16 cm
H. 5 cm
Reg. no. 4003

طرف سفالین با نگاره بز
هزاره پنجم پیش از میلاد
اسماعیل‌آباد، البرز
قطر دهانه: ۱۶ سانتی‌متر
بلندی: ۵ سانتی‌متر
شماره موزه ۴۰۰۳

Painted pottery vessel decorated with animals
 4th mill. BCE
 Marvdasht, Fars
 D. 24 cm
 H. 19 cm
 Reg. no. 6499

ظرف سفالین با نگاره حیوان چارپا
 هزاره چهارم پیش از میلاد
 مرودشت، فارس
 قطر دهانه: ۲۴ سانتی‌متر
 بلندی: ۱۹ سانتی‌متر
 شماره موزه ۶۴۹۹

Shard decorated with bull
 4th mill. BCE
 Hessar, Damghan, Semnan

قطعه سفال با نقش گاو
 تپه حصار، دامغان، سمنان
 هزاره چهارم پیش از میلاد

Painted pottery vessel decorated with goats
4th mill. BCE
Sialk, Kashan, Isfahan
D. 16 cm
H. 20 cm
Reg. no. 3210

ظرف سفالین با نگاره بز
هزاره چهارم پیش از میلاد
سیلک، کاشان، اصفهان
قطر دهانه: ۱۶ سانتی‌متر
بلندی: ۲۰ سانتی‌متر
شماره موزه ۳۲۱۰

نشانه‌هایی از دویست هزار سال
همبودی انسان و جانوران
در ایران زمین

۴۹

قطعه سفال با نگاره سگ
۴۵۰۰ - ۴۱۰۰ پیش از میلاد
تل باکون مرودشت، فارس

Sherd with dogt motif
4500-4100 B.C
Tall-e Bakun, Marvdasht, Fars

قطعه سفال با نگاره سگ
۴۵۰۰ - ۴۱۰۰ پیش از میلاد
تل باکون مرودشت، فارس

Sherd with dogt motif
4500-4100 B.C
Tall-e Bakun, Marvdasht, Fars

اثر مهر گلی با نگاره گاو
 هزاره چهارم پیش از میلاد
 چغامیش، خوزستان
 درازا: ۶/۴ سانتی متر
 پهنا: ۲/۴ سانتی متر
 شماره موزه ۲۴۲۳

Seal impression decorated with bull
 4th mill. BCE
 Chogha Mish, Khūzestān
 D. 4.6 cm
 H. 4.2 cm
 Reg. no. 2423

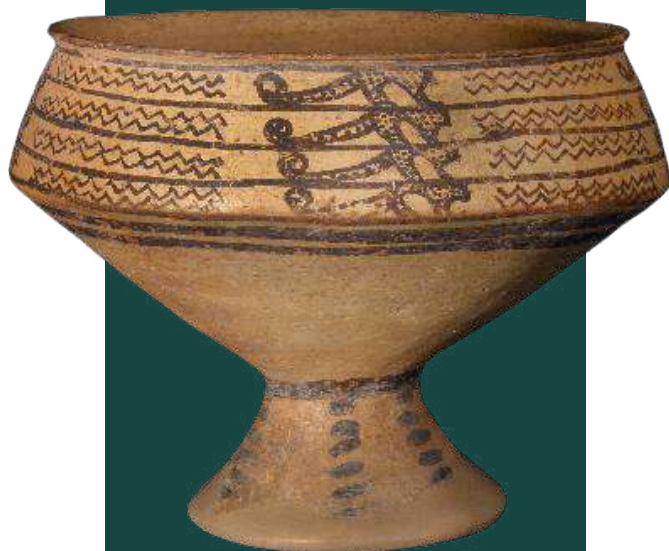
قدیمی ترین آثار نقوش حیوانی را در مهرهای شوش و اثر مهرهای چغامیش از هزاره چهارم پیش از میلاد می بینیم. در این دوره که با آغاز شهرنشینی همراه است، بسیاری از مشاغل پیشرفت چشمگیری کرده بود. در مهرهای این دوره شکار، گله داری، زراعت و دیگر امور که نمایانگر زندگی روزمره انسان با حیوانات اند، نشان داده شده است. نقش انسان و بزکوهی از مشهورترین و زیباترین نقوش در مهرها و اثر مهرهای این دوران محسوب می شود. بز کوهی با شاخهای بزرگتر از حد معمول درست شبیه به هلال ماه نمایش داده شده که طبق نظر برخی از پژوهشگران احتمالاً نمادی از ماه است. با پیشرفت صنعت سفال سازی، نقش سفال های دسته دار و انواع جام ها و خمره ها را با طرحی زیبا در اثر مهرها می بینیم. در کنار این ظروف حیواناتی از قبیل گاو به همراه انسان مشاهده می شود. در این دوره گاو نر یا ورزا همواره برای شخم زدن، گردونه کشی و بارکشی مورد استفاده بود.

زهرة باصری (بخش مهر و سکه)

Painted pottery vessel decorated with goats
 and leopard
 4th mill. BCE
 Hissar, Damghan, Semnan
 D. 14cm
 H. 17cm
 Reg. no. 321

ظرف سفالین با نگاره بز و پلنگ
 هزاره چهارم پیش از میلاد
 تپه حصار، دامغان، سمنان
 قطر دهانه: ۱۴ سانتی متر
 بلندی: ۱۷ سانتی متر
 شماره موزه ۳۲۱

Painted Pottery Vessel (Cheetah)
4th mill. BCE
Eygharbolagh, Alborz
D. 19 cm
H. 19.5 cm
Reg. no. 5847

ظرف سفالین با نگاره یوزپلنگ
هزاره چهارم پیش از میلاد
ایغریلاغ، البرز
قطر دهانه: ۱۹ سانتی متر
بلندی: ۵/۱۹ سانتی متر
شماره موزه ۵۸۴۷

Golden plaque, leopard shape
Late 4th mill. BCE
Malyan, Fars
Wt. 0.6 g.
Reg. no. 10891

پلاک زرین به شکل پلنگ
اواخر هزاره چهارم پیش از میلاد
ملیان، فارس
وزن: ۰/۶ گرم
شماره موزه ۱۰۸۹۱

Fragment of a painted pottery vessel
decorated with bird
Late 5th mill. BCE
Susa, Khūzestān
Reg. no. 824

بخشی از ظرفی سفالین با نقش
پرند
اواخر هزاره پنجم پیش از میلاد
شوش، خوزستان
شماره موزه: ۸۲۴

Fragment of a painted pottery vessel
decorated with birds
Late 5th mill. BCE
Susa, Khūzestān
H. 5.9 cm
Reg. no.837

بخشی از ظرفی سفالین با نقش ردیفی از پرند
اواخر هزاره پنجم پیش از میلاد
شوش، خوزستان
بلندی: ۹/۵ سانتی متر
شماره موزه: ۸۳۷

Boar shaped pendant
4th mill. BCE
Susa, Khūzestān
L. 4.7 cm
D. 1 cm
H. 3.1 cm
Reg. no. 4762

آویز جانوری به شکل گراز
هزاره چهارم پیش از میلاد
شوش، خوزستان
درازا: ۷/۴ سانتی متر
قطر: ۱ سانتی متر
بلندی: ۱/۳ سانتی متر
شماره موزه ۴۷۶۲

Animal shaped shell pendant
4th mill. BCE
Susa, Khūzestān
L. 2.6 cm
D. 0.2 cm
H. 1.6 cm
Reg. no. 4807

آویز جانوری شکل از صدف
هزاره چهارم پیش از میلاد
شوش، خوزستان
درازا: ۶/۲ سانتی متر
قطر: ۲/۰ میلی متر
بلندی: ۶/۱ سانتی متر
شماره موزه ۴۸۰۷

Animal shaped bitumen object
Early 2nd mill. BCE
Susa, Khūzestān
W. 6 cm
H. 17.7 cm
Reg. no. 506

بخشی از شیء از قیر طبیعی به شکل بز
اوایل هزارهٔ دوم پیش از میلاد
شوش، خوزستان
پهنا: ۶ سانتی‌متر
بلندی: ۱۷/۷ سانتی‌متر
شمارهٔ موزه ۵۰۶

ظرف سفالین با نقش بز
 هزاره سوم پیش از میلاد
 شهر سوخته، سیستان و بلوچستان
 قطر دهانه: ۵/۱۳ سانتی متر
 بلندی: ۵/۱۳ سانتی متر
 شماره موزه: ۱۳۲۶۱

pottery vessel
 3rd mill B.C
 Shahr-e-Soukhteh/Sistan
 D. 13.5 cm
 H. 13.5 cm
 NO:13261

نشانه‌هایی از دویست هزار سال
 همبودی انسان و جانوران
 در ایران زمین

۵۴

ظرف سفالین با نگاره بز
 هزاره سوم پیش از میلاد
 شهر سوخته، زابل، سیستان و بلوچستان
 بلندی: ۱۸ سانتی متر
 اندازه دهانه: ۱/۲۰ سانتی متر
 شماره موزه: ۱۲۹۴۷

Footed vessel decorated with goats
 3rd mill. BCE
 Shahr-e Sukhteh, Sistan
 H. 18 cm
 R. 20.1 cm
 Reg. no. 12947

Stamp seals
3rd mill. BC
Unknown
H. 3.8 cm
D. 3.2 cm
Reg. no. 1627

مُهر مسطح
هزاره سوم پیش از میلاد
محل کشف: نامعلوم
درازا: ۸/۳ سانتی‌متر
پهنا: ۲/۳ سانتی‌متر
شماره موزه ۱۶۲۷

طرف مفرغین با نقش آهو
هزاره سوم پیش از میلاد
شهداد، کرمان
قطر: ۷/۲۷ سانتی‌متر
ارتفاع: ۴ سانتی‌متر
شماره موزه ۹۳۷۵

Bronze plate decorated with gazelles
3rd mill. BC
Shahdad, Kerman
D. 27.7 cm
H. 4 cm
Reg. no. 9375

پیکرک گلین گربه سان
هزاره سوم پیش از میلاد
گیان، همدان
دراز: ۲/۷ سانتی متر
پهنا: ۷/۳ سانتی متر
بلندی: ۹/۵ سانتی متر
شماره موزه ۴۸۹۶

Terracotta animal figurine
3rd mill. BCE
Giyān, Hamedan
L. 7.2 cm
W. 3.7 cm
H. 5.9 cm
Reg. no. 4896

Bronze flag decorated with human
and animals
3rd mill BCE
Shahdad, Kerman
H. 24.7
W. 23.4
Reg. no. 13246

پرچم مفرغین
هزاره سوم پیش از میلاد
شهداد، کرمان
بلندی: ۷/۲۴ سانتی متر
پهنا: ۴/۲۳ سانتی متر
شماره موزه ۱۳۲۴۶

بخشی از ظرفی سفالین با نگاره یوزپلنگ
 اواخر هزاره چهارم - اوایل هزاره سوم پیش
 از میلاد
 اریسمان، اصفهان
 بلندی: ۳/۶ سانتی متر
 شماره موزه ۹۷۸۵

Pottery shard decorated with
 Cheetah
 Late 4th – Early 3rd mill. BCE
 Arisman, Isfahan
 H. 6.3 cm
 Reg. No. 9785

جام از سنگ صابونی/کلوریت
 هزاره سوم پیش از میلاد
 جیرفت، کرمان
 قطر دهانه: ۷ سانتی متر
 بلندی: ۱۵ سانتی متر
 شماره موزه ۱۰۷۱۰

Chlorite/soapstone conical vase
 3rd mill. BCE
 Jiroft, Kerman
 D. 7 cm
 H. 15 cm
 Reg. no. 10710

Chlorite/soapstone conical vase
 3rd mill. BCE
 Jiroft, Kerman
 D. 11 cm
 H. 19 cm
 Reg. no. 10707

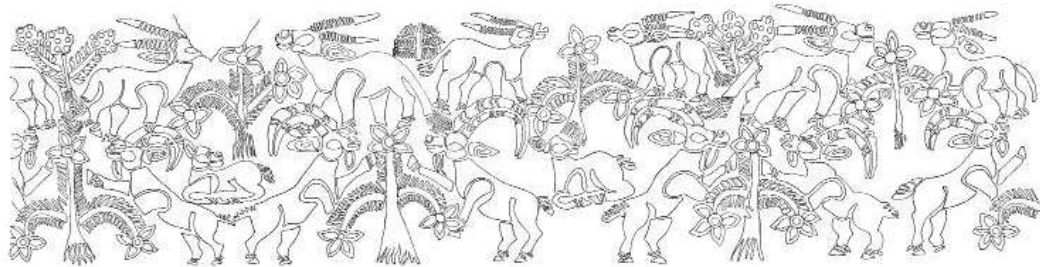
جام از سنگ صابونی/کلوریت
 هزاره سوم پیش از میلاد
 جیرفت، کرمان
 قطر دهانه: ۱۱ سانتی‌متر
 بلندی: ۱۹ سانتی‌متر
 شماره موزه ۱۰۷۰۷

Chlorite/soapstone handbag shaped object
 3rd mill. BCE
 Jiroft, Kerman
 L. 32 cm
 H. 30 cm
 Wt. 8.850 g
 Reg. no. 10723

شیء شبیه کیف دستی از سنگ صابونی/کلوریت
 هزاره سوم پیش از میلاد
 جیرفت، کرمان
 درازا: ۳۲ سانتی‌متر
 بلندی: ۳۰ سانتی‌متر
 شماره موزه ۱۰۷۲۳

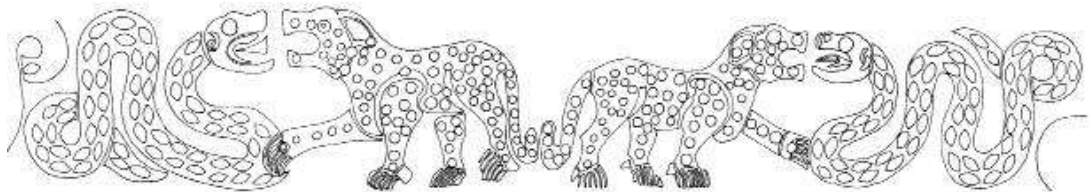
شهرستان جیرفت در حدود ۳۰۰ کیلومتری جنوب شرق شهر کرمان در استان کرمان در جنوب شرق ایران واقع شده است. غنای هنری آثار به دست آمده از حفاریات غیرمجاز و همچنین کاوش‌های علمی سال‌های اخیر، از گورستان‌ها و محوطه‌های باستانی واقع در کناره‌های هلیل‌رود در شهرستان جیرفت اهمیت آن را در هزاره سوم ق.م. نشان داد. یافته‌هایی همچون اشیاء و ظروف از سنگ نرم (صابونی/کلریت) و مفرغی، پیکره‌های گلی، سنگی، مُهرها، اثرمهرها، و بناهای عظیم حکومتی، مسکونی و مراکز صنعتی و غیره.

موضوعات نقش بسته بر روی ظروف سنگ صابونی/کلریتی باز نمود استناداً اعتقادات، فرهنگ و محیط پیرامون خود همراه با جانوران و گیاهان موجود در آن توسط آفریننده‌های آن است. طبقه‌بندی شکل این اشیاء شامل انواعی چون جام‌های پایه‌دار و بی‌پایه، جعبه، پلاک، کیف‌دستی/وزنه قفلی شکل، ظروف استوانه‌ای، تنگ‌های مخروطی، کوزه‌های شکم‌دار، کاسه، وسایل بازی، بزکدان، تیر و پیکرک است. نقوش به صورت کنده، گاهی مرصع به سنگ‌های رنگی و متنوع است. نقش‌مایه‌ها نیز تنوع موضوعی زیادی دارند. در آن میان نمایش جانوران وحشی که اغلب نمادی از اقتدار هستند به وفور دیده می‌شود. این جانوران عبارتند از: شیر، یوزپلنگ، عقاب، پرنده‌های شکاری، عقرب، مار، گاو کوهان‌دار، بز کوهی، روباه و به ندرت ماهی. صحنه نبرد بین جفت‌های متخاصم از جمله شیر و گاو نر، پلنگ و شیر، پرنده‌گان شکارچی

و مار و پهلوان و مار بسیار دیده می‌شود که موضوع قابل توجهی در مبحث شمایل‌شناسی نقوش سنگ صابونی فرهنگ جیرفت است. نقش شیر در نخلستان، گاو در حال حمله به شیر، رویارویی یک شیر نر با ماده‌شیرها، نقش عقاب و پرنده‌گان شکاری هم به عنوان نقش اصلی و هم به عنوان نقش پُرکننده، نقش گاو کوهان‌دار به صورت ردیف نشسته به دور ظرف، سر تمام‌رخ گاو میان دو مار، گاو و شیر رودرو و به همراه انسان‌ها بارها در نقوش دیده شده است. نقش عقرب نیز از جمله نقوش جانوری است که به وفور تکرار شده و در ردیف‌های چندتایی (دو، سه و چهار ردیف) دیده می‌شود. نقش این جانور به صورت نقشی پُرکننده و یا ترکیبی به کاررفته است. جانوران شاخ‌دار مانند قوچ و بز کوهی در حال چرا در مرغزار به نمایش درآمده‌اند. نقوش انسان در دو شکل واقعی و ترکیبی نیمه‌انسان و نیمه‌حیوان است. نیمه جانوری در این موجودات ترکیبی اغلب در نیمه تحتانی پدیدار شده است. انسان-عقرب، انسان-گاو، انسان-شیر، انسان-یوزپلنگ و انسان شاخ‌دار از جمله موجودات ترکیبی هستند.

صدیقه پیران (بخش کتیبه‌ها)

بخشی از ظرفی سفالین با نگاره پرنده
هزاره سوم پیش از میلاد
شوش، خوزستان
شماره موزه ۸۱۴

Pottery shard decorated with bird
3rd mill. BCE
Susa, Khūzestān
Reg. no. 814

بخشی از شیء سفالین با نگاره پرنده و ماهی
هزاره سوم پیش از میلاد
شوش، خوزستان
قطر دهانه: ۱۱ سانتی متر
بلندی: ۸/۱۷ سانتی متر
شماره موزه ۴۸۹

Painted pottery object decorated
with bird and fish
3rd mill. BCE
Susa, Khūzestān
D. 11 cm
H. 17.8 cm
Reg. no. 489

ظرف مفرغین با نقش ماهی
هزاره سوم پیش از میلاد
شهداد، کرمان
قطر: ۱/۴۱ سانتی متر
ارتفاع: ۵/۶ سانتی متر
شماره موزه ۹۷۳۷

Bronze plate decorated with fishes
3rd mill. BCE
Shahdad, Kerman
D. 41.1 cm
H. 6.5 cm
Reg. no. 9737

ظرف سفالین با نقش ماهی
هزاره سوم پیش از میلاد
شهر سوخته، سیستان و بلوچستان
قطر دهانه: ۱۴ سانتی متر
ارتفاع: ۹/۴ سانتی متر
شماره موزه ۱۳۲۴۷

Painted pottery vessel decorated
with fishes
3rd mill. BCE
Shahr-e Sukhteh, Sistan
D. 14 cm
H. 4.9 cm
Reg. no. 13247

ظرف استوانه‌ای شکل از سنگ صابونی/کلوریت
هزاره سوم پیش از میلاد
جیرفت، کرمان
قطر دهانه: ۵/۹ سانتی‌متر
بلندی: ۵/۵ سانتی‌متر
شماره موزه ۱۰۷۱۷

Chlorite/soapstone cylindrical
vase
3rd mill. BCE
Jiroft, Kerman
D. 9.5 cm
H. 5.5 cm
Reg. no. 10717

شیء شبیه کیف دستی از سنگ صابونی/کلوریت
هزاره سوم پیش از میلاد
جیرفت، کرمان
درازای: ۱۸ سانتی‌متر
بلندی: ۲۳ سانتی‌متر
شماره موزه ۱۰۷۲۲

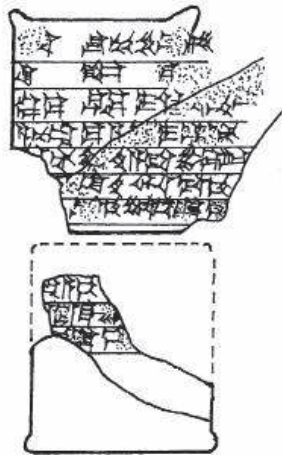
Chlorite/soapstone
handbag shaped
object
3rd mill. BCE
Jiroft, Kerman
L. 18 cm
H. 23 cm
Reg. no.10722

نشانه‌هایی از دوست هزار سال
همبودی انسان و جانوران
در ایران زمین

چُغاگوانه در مرکز شهر اسلام‌آباد غرب (استان کرمانشاه) با بیش از ۲۵ متر نهشته‌های باستان‌شناختی و مساحت حدود چهار هکتار، یکی از مهم‌ترین محوطه‌های باستانی غرب کشور است. در سال ۱۳۴۹ کاوش‌های باستان‌شناسی توسط محمود کردوانی در رأس تپه انجام شد که به کشف بنایی مربوط به اوایل هزارهٔ دوم پیش از میلاد شد. از مهم‌ترین یافته‌های این کاوش‌ها، مجموعه‌ای از گل‌نشته‌ها به خط میخی است که اخیراً گری پَکمن از دانشگاه میشیگان و کامیار عبدی بازنگري و مطالعه کرده‌اند. نتایج این مطالعه به همراه ترجمهٔ الواح مذکور در سال ۱۳۸۶ منتشر شده است.

این مجموعه که شامل ۵۶ لوح گلی نسبتاً سالم و ۲۸ قطعه شکسته است به زبان اکدی (خط میخی) نوشته شده و مربوط به دورهٔ بابل قدیم (حدود ۳۸۰۰ سال پیش) است. موضوع بیشتر این نامه‌ها مرتبط با کشاورزی و دامداری است؛ از جمله ارسال یا دریافت محموله‌هایی چون جو، روغن و پارچه، محاسبه کار انجام شده توسط کارگزاران و حیوانات بارکش و همچنین گله‌های گوسفند. افزون بر این، نام اشخاص زیادی در این گل‌نشته‌ها دیده می‌شود که بسیاری از آنان زنانی هستند که در کارگاه‌های پارچه‌بافی مشغول به فعالیت بوده‌اند. با توجه به تکرار نام پَلمو در برخی از رسیدهای کالا، به احتمال قوی نام باستانی شهر اسلام‌آباد غرب در حدود چهار هزار سال پیش پَلمو بوده است. ساکنان شهر پَلمو مبادلات تجاری گسترده‌ای با شهرهای شرق میان‌رودان (منطقه دیاله در عراق امروزی) داشته‌اند. کشت جو، پرورش گوسفند و تولید پارچه در کارگاه‌هایی که اکثر بافندگان آن را زنان تشکیل می‌دادند از دیگر فعالیت‌های اقتصادی ساکنان این شهر در حدود چهار هزار سال پیش بوده است.

کامیار عبدی (موزه ملی ایران)

Tablet with Akkadian Cuneiform Inscription
Chogha Gavaneh/Kermanshah
Second Mill B.C.
W. 4.2 cm, L. 3.5 cm, Th. 2.1 cm
Reg. no. 3742

Translation:

Say [to] Šumu-liši, thus says Sîn-iqīšam: Now I have sent [...] with the asses of Inba...Let him/ them[...]

گل‌نشته با خط میخی به زبان اکدی
چُغاگوانه، کرمانشاه
هزارهٔ دوم قبل از میلاد
۳۷۴۲
طول: ۴/۲ متر
عرض: ۳/۵ سانتی‌متر
ضخامت: ۲/۱ سانتی‌متر
ترجمه:

بگو [به] شومو-لی‌سی، چنین می‌گویند سین ایشیم: من فرستادم [...] با الاغ‌های اینبا ... به او/آنان [...]

Bronze axe head
Early 2nd mill. BCE
Luristan
L. 20.2 cm
W. 10 cm
Reg. No. 496

سرتبر مفرغین
اوایل هزاره دوم پیش از میلاد
لرستان
دراز: ۲/۲۰ سانتی متر
پهنا: ۱۰ سانتی متر
شماره موزه: ۴۹۶

Bronze axe head
2nd mill. BCE
Saqqiz, Kurdistan
L. 23.7 cm
Reg. No. 1434

سرتبر مفرغین
هزاره دوم پیش از میلاد
سقز، کردستان
دراز: ۷/۲۳ سانتی متر
شماره موزه: ۱۴۳۴

نشانه‌هایی از دویست هزار سال
همبودی انسان و جانوران
در ایران زمین

۶۴

سنجاق مفرغین با سر بز
هزاره یکم پیش از میلاد
لرستان
بلندی: ۲۹ سانتی متر
شماره موزه: ۴۰۲

Bronze pin with goat head
Early 1st mill. BCE
Luristan
H. 29 cm
Reg. No. 402

Bronze standard
Late 2nd mill. BCE
Luristan
H. 13.6 cm
Reg. No. 426

سرعَلَم مفرغین به شکل شیر
اواخر هزاره دوم پیش از میلاد
لرستان
بلندی: ۶/۱۳ سانتی متر
شماره موزه: ۴۲۶

Bronze figurine of a goat
1st mill. BCE
Luristan
L. 7.3 cm
Reg. No. 3515

پیکرک مفرغین بز
هزاره یکم پیش از میلاد
لرستان
درازا: ۳/۷ سانتی متر
شماره موزه: ۳۵۱۵

Bronze whetstone
Late 2nd mill. BCE
Delfan, Luristan
L. 10.5 cm
L(stone). 13 cm
Reg. No. 1509-412

سنگ ساب مفرغین
اواخر هزاره دوم پیش از میلاد
دلفان، لرستان
درازا: ۵/۱۰ سانتی متر
درازا: ۱۳ سانتی متر (سنگ)
شماره موزه: ۱۵۰۹-۴۱۲

Bronze harness
Early 1st mill. BCE
Luristan
L. 9.7 cm
W. 10.4 cm
Reg. No. 683

دهنه مفرغین اسب
اوایل هزاره یکم پیش از میلاد
لرستان
دراز: ۹/۷ سانتی متر
پهن: ۴/۱۰ سانتی متر
شماره موزه: ۶۸۳

Bronze harness
Early 1st mill. BCE
Luristan
L. 8 cm
W. 6 cm
Reg. No. 1396

دهنه مفرغین اسب
اوایل هزاره یکم پیش از میلاد
لرستان
دراز: ۸ سانتی متر
پهن: ۶ سانتی متر
شماره موزه: ۱۳۹۶

سرتبر مفرغین
 اواخر هزاره دوم پیش از میلاد
 لرستان
 درازا: ۹/۱۳ سانتی متر
 شماره موزه: ۱۵۱۲

Bronze axe head
 Late 2nd mill. BCE
 Luristan
 L. 13.9 cm
 Reg. No. 1512

سرتبر مفرغین
 اواخر هزاره دوم پیش از میلاد
 لرستان
 درازا: ۷/۱۱ سانتی متر
 شماره موزه: ۳۵۴۲

Bronze axe head
 Late 2nd mill. BCE
 Luristan
 L. 11.7 cm
 Reg. No. 3542

دهنه مفرغین اسب
 اواخر هزاره دوم پیش از میلاد
 لرستان
 درازا: ۵/۱۲ سانتی متر
 پهنا: ۵/۱۰ سانتی متر
 شماره موزه: ۳۴۹۲

Bronze harness
 Late 2nd mill. BCE
 Luristan
 L. 12.5 cm
 W. 10.5
 Reg. No. 3492

نشانه‌هایی از دویست هزار سال
 همبودی انسان و جانوران
 در ایران زمین

مفرغ‌های لرستان در دوره‌ای زمانی از حدود ۲۶۰۰ تا ۷۰۰ ق.م. ساخته شده‌اند. یکی از جالب‌ترین گروه مفرغ‌های لرستان، قطعات مربوط به تزئین اسبها هستند که معمولا عبارتند از حیوانی با انسانی که با یک میله دو سر پیچیده شده به هم متصل شده‌اند. طبق مشاهدات گیرشمن این آثار هیچگونه نشانه‌ای از استفاده ندارند و احتمالا جزو اشیای تشریفاتی و تدفینی بوده‌اند. این شی به صورت قالبگیری ساخته شده و در سه قسمت طراحی شده است. قسمت مرکزی از یک میله با دو سر خم شده که دو صفحه کناری را به هم متصل می‌کند. صفحه متصل نشان‌دهنده ایزدی با تاجی شاخ‌دار است که دست‌های خود را در هر دو طرف به موازات گردن حیوانات بالا آورده است. حیواناتی با بدن و گردن بسیار دراز و سری که به سوی ایزد برگشته است و احتمالا شیر هستند؛ شاخ‌های روی کلاه ایزد کاملاً با هم فاصله دارد که این مسئله از ویژگی‌های نقوش ایلامی است و احتمالا نماد قدرت هستند.

فیروزه بابائی‌نژاد (بخش تاریخی)

سرسنجاق مفرغین
 اواخر هزاره دوم پیش از میلاد
 لرستان
 قطر: ۲۲ سانتی متر
 شماره موزه: ۱۵۵۹

Bronze pin head
 Late 2nd mill. BCE
 Luristan
 D. 22 cm
 Reg. No. 1559

دهنه مفرغین اسب
هزاره یکم پیش از میلاد
مجموعه جواهریان
بلندی: ۵/۲۲ سانتی متر
شماره موزه: ۳۷۰۶

Bronze harness
Javaherian collection
1st mill. BCE
H. 22.5 cm
Reg. No. 3706

Bronze candle stand
Early 2nd mill. BCE
Luristan
W. 19 cm
L. 51.5 cm
Reg. No. 2692

پایه شمع مفرغین
اوایل هزاره دوم پیش از میلاد
لرستان
پهنا: ۱۹ سانتی متر
درازای: ۵/۵۱ سانتی متر
شماره موزه: ۲۶۹۲

نشانه‌هایی از دویست هزار سال
همبودی انسان و جانوران
در ایران زمین

۷۰

سنجاق مفرغین
اوایل هزاره دوم پیش از میلاد
لرستان
دراز: ۸/۱۴ سانتی‌متر
شماره موزه: ۸۴۷

Bronze pin head
Early 2nd mill. BCE
Luristan
L. 14.8 cm
Reg. No. 847

Bitumen Cylinder seals
1st mill. BCE
Susa, Khūzestān
H. 2.3 cm
D. 1.1 cm
Reg. no. 574

مهر استوانه‌ای ساخته شده از قیر
هزاره یکم پیش از میلاد
درازا: ۲/۳ سانتی‌متر
پهنا: ۱/۱ سانتی‌متر
شوش، خوزستان
شماره موزه ۵۷۴

مهر استوانه‌ای مکشوفه از شوش که نشان‌دهنده دو بز در دو طرف درخت زندگی است. در چنین صحنه‌هایی درخت مقدس مظهر زندگی و بز کوهی مظهر فراوانی است. نقش درخت زندگی هم نماد رستنی‌های گوناگون و هم درخت فرزندی تعبیر شده است. بز کوهی از دیرباز مورد توجه فرهنگ‌های پیش از تاریخ ایران بوده است در اغلب موارد علامتی شبیه به ستاره چند پر همواره بین شاخ‌های این حیوان دیده می‌شود. ستاره همواره علامت ایشتار، الهه عشق و جنگ است. این الهه همواره مورد پرستش بابل‌ها و آشوری‌ها بوده است. ایشتار در نزد عیلامی‌ها نیز پذیرفته شده بود.

زهره باصری (بخش مهر و سکه)

Pottery vessel
1st mill B.c
H. 30.5 cm
Babajan-Lurestan
NO:502

ظرف سفالین با نقش بز
هزاره یکم پیش از میلاد
باباجان، لرستان
بلندی: ۵/۳۰ سانتی‌متر
شماره موزه ۵۰۲

Animal shaped bronze axe
1st mill. BCE
Amarlu, Gilan
L. 26.5 cm
D. 5.6 cm
Reg. no. 4259

سوتیر جانورسان مفرغین
هزاره یکم پیش از میلاد
عمارلو، گیلان
درازای: ۴/۲۶ سانتی متر
قطر: ۶/۵ سانتی متر
شماره موزه ۴۲۵۹

جام جانورسان سیمین (قوچ)
هزاره یکم پیش از میلاد
کلماکره، لرستان
قطر دهانه: ۵/۱۲ سانتی متر
بلندی: ۲۳ سانتی متر
شماره موزه ۹۶۶۰

Silver rhyton (Ram)
1st mill. BCE
Kalmakareh, Lorestan
D. 12.5 cm
H. 23 cm
Reg. no. 9660

طرف جانورسان سفالین (ریتون)
هزاره یکم پیش از میلاد
املش، گیلان
قطر دهانه: ۳/۴ سانتی‌متر
بلندی: ۵/۱۳ سانتی‌متر
شماره موزه ۴۴۹۶

Pottery rhyton
1st mill. BCE
Amlash, Gilan
D. 4.3 cm
H. 13.5 cm
Reg. no. 4496

Gold cup with animal decorations
(Ram, Eagle)
Late 2nd - Early 1st mill. BCE
Marlik, Gilan
D. 9 cm
H. 9 cm
Reg. no. 7701

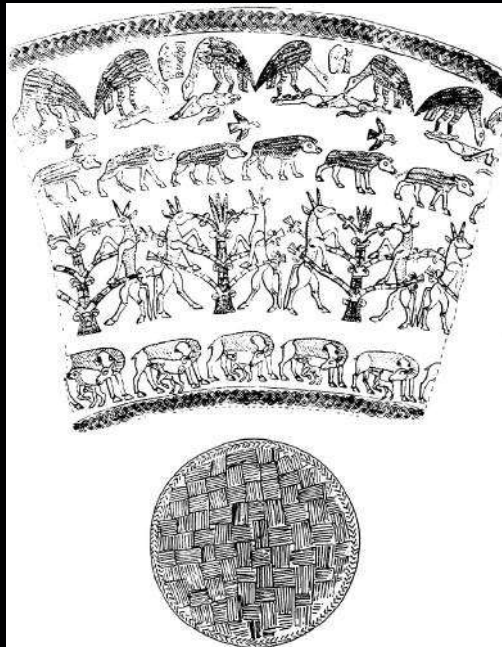
طرف زرین با تزیینات جانوری (قوچ، عقاب)
اواخر هزاره دوم - اوایل هزاره یکم پیش از
میلاد
مارلیک، گیلان
قطر دهانه: ۹ سانتی‌متر
بلندی: ۹ سانتی‌متر
شماره موزه ۷۷۰۱

جام زرین با تزییناتی از جانوران گوناگون
اواخر هزارهٔ دوم - اوایل هزارهٔ یکم پیش از
میلاد
مارلیک، گیلان
قطر دهانه: ۸ سانتی‌متر
بلندی: ۵/۱۹ سانتی‌متر
شمارهٔ موزه ۷۶۹۹

Gold cup with animals decora-
tions
Late 2nd - Early 1st mill. BCE
Marlik, Gilan
D. 8 cm
H. 19.5 cm
Reg. no. 7699

این اثر جام استوانه‌ای شکلی است که از گورستان سه‌هزارساله مارلیک در گیلان به‌دست آمده و داستانی از چرخه زندگی بز کوهی را در چهار ردیف روایت می‌کند؛ از تولد، رشد، ناتوانی و مرگ تا خوراک کرکس‌ها شدن. ردیف اول از پایین، صحنه‌ای از یک بز کوهی و بره‌اش است که نقش آن در اطراف ظرف پنج بار تکرار شده. حیوان بالغ رو به سمت راست ایستاده، و سر خود را به سمت چپ رو به بره برگردانده؛ بره رو به سمت چپ دارد و یک پای خود را بالا گرفته است. صورت بره در حالی که شیر می‌خورد، از میان پا‌های عقبی مادر دیده می‌شود. در ردیف دوم تصویر برجسته بز نر جوانی با شاخ‌های کوتاه است که با تکیه بر درختی (درخت زندگی؟) بر روی دو پا بلند شده و در میان شاخه‌های درخت به صورتی قرار گرفته که یکی از شاخه‌ها بر روی بدن و شاخه دیگر در پشت بدن نشان داده شده است (تکرار در سه نقش)، و از شاخه‌های بالایی درخت تغذیه می‌کند. یکی از دودست جلویی نیز بر روی شاخه پایین و دست دیگر بر روی شاخه بالایی قرار گرفته است، در این صحنه شاخ حیوان کوتاه است و فقط دو گره به نشانه دوسالگی حیوان دارد که احتمالاً مجموع این صحنه، بلوغ بز و تسلطش بر درخت، قدرت زندگی را القا می‌کند. درخت زندگی در اساطیر ایران زمین نقشی مهم و چشمگیر دارد. این درخت را منشأ تمامی گیاهان جهان دانسته و برای آن نمادها و خصیصه‌های مختلفی قائل شده‌اند. از جمله خاصیت شفابخشی، بازدارنده پیری، نوشندگی و تجدید حیات و مهم‌تر از همه اینکه پیونددهنده آسمان و زمین است. از این رو تکیه زدن بز بر درخت زندگی نمادی از جوانی و قدرت و بالندگی است که در آثار و نقوش کهن مکرر استفاده شده و در این جام زرین نیز در مرکز قرار گرفته است.

ردیف سوم، نقش تکرارشونده گرازی است در حال حرکت و رو به سمت راست، در حالی که پرندۀ لاشخوری او را همراهی می‌کند. موهای بدن گراز با خطوط جناغی نشان داده شده و سر کمی به طرف پایین متمایل است که حالت حمله را نشان می‌دهد و نمایش این دو حیوان وحشی در کنار هم، معرف درخطر قرار گرفتن زندگی بز کوهی‌ای است که آخر نیز در ردیف چهارم جام، حیوان که دارای شاخ‌های بلند با یازده گره روی آن است، شکار شده و لاشه‌اش طعمۀ لاشخوران گردیده است. علاوه بر نقوش فوق، در بین پرندگان لاشخور، جانوری شبیه به میمون ترسیم شده که نشسته و با دست بدنه کوتاه درختی را گرفته است. نقش این جانور (میمون؟) به روشنی معلوم نیست. آیا با توجه به روایات و افسانه‌های کهن قصد از به تصویر کشیدن آن، نقش یک راوی برای دادن پند و اندرز از زبان جانوران بوده یا معرف پایان یک دوره زندگی و چرخه طبیعی آن در جهان است؟

در ادبیات کهن اقوام هند و ایرانی مانند کتاب کلیله و دمنه، برخی از داستان‌ها در مورد و از زبان جانوران نقل می‌شدند، شاید این سنت ریشه‌ای دیرینه‌تر داشته و داستان این جام نیز فلسفه زندگی و مرگ را که همواره برای انسان سؤال برانگیز و اسرارآمیز بوده نقل می‌کند. این جام که تحت فشار فیزیکی کاملاً از شکل اولیه خارج شده و تقریباً ظاهری تخت به خود گرفته؛ در آرامگاهی نسبتاً کوچک همراه با زیورآلات طلا، مهره‌های سنگی و ادوات و ابزار جنگی و ظروف سفالی و مفرغی کشف شد و به نظر می‌رسد با توجه به غنی بودن هدایای تدفین، آرامگاه به شاه یا شاهزاده‌ای از اقوام مقتدر محلی که در ارتفاعات البرز و شرق سفیدرود مسکن داشتند، تعلق داشته است.

هنگامه گزوانی (بخش پیش از تاریخ)

در سال ۱۳۶۱ به‌طور اتفاقی آرامگاهی متعلق به دورهٔ عیلام نو در شهرستان بهبهان واقع در استان خوزستان شناسایی شد که جام ارجان یکی از چندین اثر به‌دست‌آمده از اتاق این آرامگاه است. سطح بیرونی جام ساده و فقط دارای کتیبهٔ کوتاهی با متن "کیدین- هوتران پسر کورلوش" در نزدیکی لبه‌بود؛ اما نقوش کندهٔ ظریفی تمامی سطح داخلی جام را پوشانده است. آنچه باعث شناخت این ظرف به‌عنوان نمونه‌ای منحصربه‌فرد در میان سایر ظروف مشابه مربوط به هزارهٔ اول پیش‌ازمیلاد می‌شود، علاوه بر نقوش، قطر زیاد دهانهٔ ظرف (۴۳/۵ سانتی‌متر) است. شاید اهمیت نقوش و ایجاد فضای کافی برای به‌تصویر کشیدن ۶۶ نقش جانوری و ۱۱۲ نقش انسانی، علاوه بر دیگر نقوش، هنرمند را مجبور به ساخت جامی با این ابعاد کرده است.

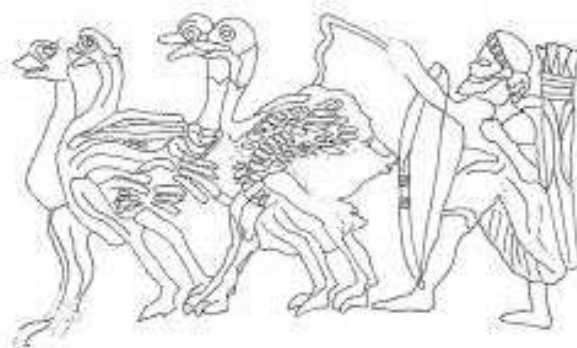
در اطراف نقش گُلگ (رزت) مرکزی و در درون پنج ردیف کمربندی متحدالمرکز صحنه‌های متفاوتی به‌نمایش گذاشته شده‌اند. جهت حرکت‌های اصلی به‌تناوب در جهت / و خلاف جهت حرکت عقربه‌های ساعت است. زیر لبهٔ جام در دو سوی نقش منطقه‌ای کوهستانی دو صحنهٔ مختلف با مرکزیت نقش فردی با ویژگی‌های شاه‌منشانه دیده می‌شود. هفت مرد در حال حرکت هر یک جانوری، احتمالاً زنده را بر دوش حمل می‌کنند، جانورانی که شاید توسط شاه شکار یا اسیر شده‌اند؛ سه بزکوهی، یک بز، شیر ماده، یک روباه یا گرگ و یک شغال و یک خوک وحشی یا گراز؛ مردان این حیوانات را یا از ریش و یا با استفاده از قلابه و یوغی دور گردن‌شان بر دوش می‌کشند. در کنار این جانوران وحشی نقش دو اسب بسته به ارابه و نقش یک الاغ کوچک نیز دیده می‌شود.

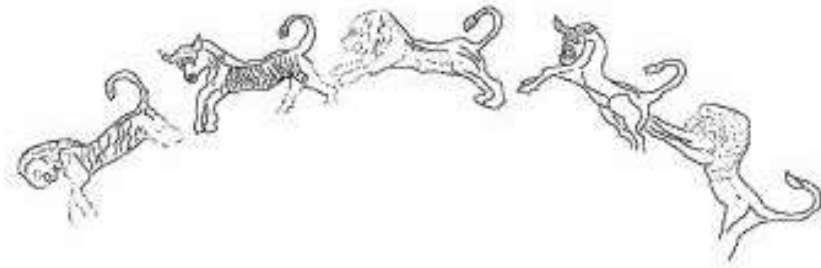
در ردیف دوم، در کنار چند حیوان چهارپا، هنرمند با به‌تصویر کشیدن انواع پرندگان، محیط طبیعی دشتی باز و منطقه‌ای مردابی را به‌خوبی القاء کرده است. در میان این پرندگان نقش غاز، لک‌لک، حواصیل و احتمالاً نقش یک باقرقره؛ قابل تشخیص است؛ تمامی این پرندگان به‌جز پرندهٔ آخر، پرندگان فصلی و مهاجر استان خوزستان هستند.

حضور حیوانات مختلف در مجموعه هدایایی که در ردیف‌های سوم و چهارم به شاه اهداء می‌شود جلب توجه می‌کند؛ حیواناتی همچون: چهار اسب، سه شیر نر، یک آهوی جوان یا گزال، یک قلابه ببر یا پلنگ، قفسی از پرندگان کوچک، یک پلنگ و یا یوزپلنگ، چهار شترمرغ، دو پرندهٔ بزرگ شکاری و یک خرس. حضور جانوران در این مجموعه نشان از اهمیت مالکیت آن‌ها حتی برای اشخاصی در جایگاه پادشاه دارد. البته با توجه به حالت این جانوران شاید بتوان این احتمال را نیز مطرح کرد که این حیوانات برای انجام حرکات نمایشی به محل برگزاری جشن منتقل می‌شوند.

نقش شش شیر و شش گاو به‌صورت یک‌درمیان و به دنبال هم نقش‌مایهٔ انحصاری ردیف پنجم را به‌خود اختصاص داده است. به باور پژوهشگران و بر اساس متن برخی از کتیبه‌ها این دو جانور نمادی از تغییر فصل و یا جدال میان نیکی و بدی، و یا ستیز میان دو صورت فلکی برج ثور و برج اسد است. در مقایسه با نقش ظروفی چون جام رشی، جام حسنلو، و یا جام‌های مارلیک که دارای صحنه‌ها و موضوعات جانور محور هستند می‌توان گفت که موضوعات به نمایش درآمده در جام ارجان؛ چه روایتگر واقعی حادثه‌ای تاریخی باشد، چه حاصل کار هنرمندی باشد که صرفاً تجربیات بصری خود از آثار هنری فرهنگ‌های مختلف را به تصویر کشیده و یا ارائه‌کنندهٔ نمادین نقوشی با موضوعات کلی باشد که جهت همراهی فرد دفن شده در آرامگاه ارجان ساخته‌شده؛ با محوریت نقوش انسانی و شخصی در جایگاه حکومتی و خدمتگزاران وی سپری می‌شود، باین‌حال همان‌طور که پیش‌تر گفته شد، در درون این ظرف شصت‌وشش نقش جانوری به نمایش درآمده به‌گونه‌ای که در مقابل هر دو نقش انسانی تقریباً نقش یک حیوان به تصویر کشیده شده است که این خود از جایگاه و اهمیت دیگر موجودات زنده در زندگی اجتماعی و یا دست‌کم هنری آن دوره خبر می‌دهد. اسکن لیزری تهیه شده از این جام ر موزه ملی ایران، جزئیات بیشتری از نقوش و طرح‌های موجود بر روی این ظرف را مشخص کرده است که بی‌تردید انتشار آن‌ها در آینده‌ای نزدیک اطلاعات بیشتری را در اختیار محققان قرار خواهد داد.

اکرم غلامی خیبری (بخش پیش‌ازتاریخ)

نشانه‌هایی از دویست هزار سال
همبودی انسان و جانوران
در ایران زمین

۷۷

اسکن لیزری جام ارجان

ظرف جانورسان سفالین (گاو)
اواخر هزارهٔ دوم - اوایل هزارهٔ یکم پیش از میلاد
مارلیک، گیلان
درازای: ۲۶ سانتی‌متر
بلندی: ۵/۱۸ سانتی‌متر
شمارهٔ موزه ۷۶۶۹

Pottery rhyton (bull)
Late 2nd - Early 1st mill. BCE
Marlik, Gilan
L. 26 cm
H. 18.5 cm
Reg. no. 7669

Wheeled pottery rhyton (bull)
1st mill. BCE
Amarlu, Gilan
H. 17.6 cm,
Reg. no.4412

ظرف جانورسان سفالین با چهار چرخ (گاو)
هزارهٔ یکم پیش از میلاد
عمارلو، گیلان
بلندی: ۱۷/۶ سانتی‌متر
شمارهٔ موزه ۴۴۱۲

پیکرک جانوری چرخ‌دار مفرغین (گاو)
 اواخر هزارهٔ دوم - اوایل هزارهٔ یکم پیش از میلاد
 مارلیک، گیلان
 درازا: ۵/۱۱ سانتی‌متر
 شمارهٔ موزه ۷۶۸۲

Bronze animal figurine on wheels
 (bull)
 Late 2nd - Early 1st mill. BCE
 Marlik, Gilan
 L. 11.5 cm
 Reg. no. 7682

Animal figurine on wheeled bulls
 Late 2nd - Early 1st mill. BCE
 Marlik, Gilan
 L. 76.5
 Reg. no. 7670

پیکرک سفالین انسانی بر روی گاو چرخ‌دار
 اواخر هزارهٔ دوم - اوایل هزارهٔ یکم پیش از میلاد
 مارلیک، گیلان
 درازا: ۵/۷۶ سانتی‌متر
 شمارهٔ موزه ۷۶۷۰

Two Bronze animal figurines with plow (bull)
 Late 2nd - Early 1st mill. BCE
 Marlik, Gilan
 L. 28.5 cm
 W. 16 cm
 H. 9.3 cm
 Reg. no. 8120

دو پیکرک مفرغین و خیش (گاو)
 اواخر هزارهٔ دوم - اوایل هزارهٔ یکم پیش از میلاد
 مارلیک، گیلان
 درازا: ۵/۲۸ سانتی‌متر
 پهنا: ۱۶ سانتی‌متر
 بلندی: ۲/۹ سانتی‌متر
 شمارهٔ موزه ۸۱۲۰

ریتون سفالی
 هزارهٔ یکم پیش از میلاد
 گیلان
 دهانه: ۵ سانتی‌متر
 ارتفاع: ۵/۱۶ سانتی‌متر
 شمارهٔ موزه ۲۱۰۱

Pottery rhyton
 1st mill. BCE
 Gilan
 D. 5 cm
 H. 16.5 cm
 Reg. no. 2101

پیکرک جانوری گل پخته (گاو کوهان دار)
 هزاره یکم پیش از میلاد
 کلورز، گیلان
 درازا: ۸ سانتی متر
 بلندی: ۶ سانتی متر
 شماره موزه ۹۵۹۷

Terracotta animal figurine (zebu)
 1st Mill. BCE
 Kaluraz, Gilan
 L. 8 cm
 H. 6 cm
 Reg. no. 9597

Bronze Ladle with An Animal Shaped Terminal Handle (Goat)
 1st mill. BCE
 Amarlu, Gilan
 L. 57.2 cm
 H. 6.2 cm
 Reg. no. 4238

ملاقه مفرغین با انتهای به شکل پیکرک جانوری (بُر)
 هزاره یکم پیش از میلاد
 عمارلو، گیلان
 درازا: ۵۷/۲ سانتی متر
 بلندی: ۶/۲ سانتی متر
 شماره موزه: ۴۲۳۸

نشانه‌هایی از دوست هزار سال
 همبودی انسان و جانوران
 در ایران زمین

۸۱

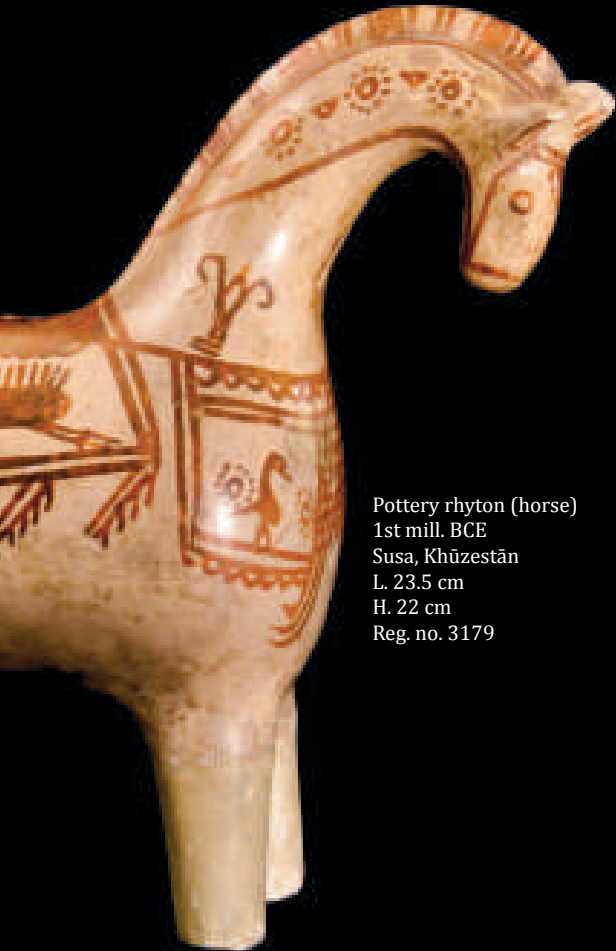

ظرف آبریزدار منقوش سفالین
 هزاره یکم پیش از میلاد
 سیلک کاشان، اصفهان
 قطر دهانه: ۱۱ سانتی متر
 بلندی: ۱۵/۵ سانتی متر
 شماره موزه ۱۷۶

Spouted painted pottery vessel
 1st mill. BCE
 Sialk, Kashan, Isfahan
 D. 11 cm
 H. 15.5 cm
 Reg. no. 176

Bronze animal head (horse)
1st mill. BCE
Hasanlu, W. Azarbayjan
W. 14.3 cm
H. 15.5 cm,
Reg. no. 4516

سردیس جانوری مفرغین (اسب)
هزاره یکم پیش از میلاد
حسنلو، آذربایجان غربی
پهنا: ۱۴ سانتی متر
بلندی: ۱۵/۵ سانتی متر
شماره موزه ۴۵۱۶

Pottery rhyton (horse)
1st mill. BCE
Susa, Khūzestān
L. 23.5 cm
H. 22 cm
Reg. no. 3179

ظرف جانورسان سفالین (اسب)
هزاره یکم پیش از میلاد
شوش، خوزستان
دراز: ۲۳/۵ سانتی متر
بلندی: ۲۲ سانتی متر
شماره موزه ۳۱۷۹

نشانه‌های از دویست هزار سال
همبودی انسان و جانوران
در ایران زمین

۸۲

بخشی از دهانه مفرغین اسب
اواخر هزاره دوّم - اوایل هزاره یکم پیش از میلاد
مارلیک، گیلان
دراز: ۱۷-۱۶ سانتی متر
بلندی: ۵-۲/۵ سانتی متر
شماره موزه ۸۰۳۶

Part of a bronze harness in shape of animal
(horse)
Late 2nd - Early 1st mill. BCE
Marlik, Gilan
L. 6.7 - 7.1
H. 5.8 - 5.2 cm
Reg. no. 8036

پیکرک جانوری مفرغین (اسب)
هزاره یکم پیش از میلاد
رودبار، گیلان
درازا: ۲/۶ سانتی متر
بلندی: ۹/۵ سانتی متر
شماره موزه: ۸۳۸۹

Bronze Animal Figurine (Horse)
1st mill. BCE
Rudbar, Gilan
L. 6.2cm
H. 5.9cm
Reg. no. 8389

بخشی از ظرفی سفالین با نگاره اسب
هزاره یکم پیش از میلاد
سیلک کاشان، اصفهان
شماره موزه ۲۰۰۵

Pottery shard decorated with horse
1st mill. BCE
Sialk, Kashan, Isfahan
Reg. no. 2005

پیکرک جانوری خمیرشیشه لعابدار (گراز)
اواخر هزاره دوم پیش از میلاد
چغازنبیل، خوزستان
دراز: ۲/۷ سانتی متر
پهنا: ۵/۲ سانتی متر
بلندی: ۹/۳ سانتی متر
شماره موزه ۴۶۳۶

Glazed frit animal figurine (boar)
Late 2nd mill. BCE
Chogha Zanbil, Khūzestān
L. 7.2 cm
W. 2.5 cm
H. 3.9 cm
Reg. no. 4636

Glazed frit animal figurine (boar)
Late 2nd mill. BCE
Choghazanbil, Khūzestān
L. 4.8 cm
W. 1.8 cm
Reg. no. 4638

پیکرک گراز از خمیر شیشه لعابدار
اواخر هزاره دوم پیش از میلاد
چغازنبیل، خوزستان
دراز: ۸/۴ سانتی متر
پهنا: ۸/۱ سانتی متر
شماره موزه ۴۶۳۸

نشانه‌های از دیوست هزار سال
همبودی انسان و جانوران
در ایران زمین

۸۴

ظرف جانورسان سفالین (ریتون)
هزاره یکم پیش از میلاد
آذربایجان
قطر دهانه: ۶ سانتی متر
بلندی: ۲۰ سانتی متر
شماره موزه ۳۷۳۰

Painted pottery rhyton
1st mill. BCE
Azarbayjan
D. 6 cm
H. 20 cm
Reg. no. 3730

Bronze animal figurine
Late 2nd – Early 1st mill. BCE
Marlik, Gilan
L. 16.2 cm
W. 3.9 cm
H. 23 cm
Reg. no. 7680

پیکرک مفرغین حیوان
اواخر هزاره دوم - اوایل هزاره یکم پیش از میلاد
مارلیک، گیلان
درازای: ۲/۱۶ سانتی متر
پهنای: ۹/۳ سانتی متر
بلندی: ۲۳ سانتی متر
شماره موزه ۷۶۸۰

Hedghog shaped vessel
1st mill. BCE
Zanjan
H. 8.5
Reg. no. 189

ظرف سفالین به شکل جوجه تیغی
هزاره یکم پیش از میلاد
زنجان
بلندی: ۵/۸ سانتی متر
شماره موزه ۱۸۹

Pottery rhyton with human face (bird)
1stmill. BCE
Rudbar, Gilan
L. 16.5cm
H. 12.5cm
Reg. no. 6530

طرف جانورسان سفالین با صورت انسانی (پرنده)
هزاره یکم پیش از میلاد
رودبار، گیلان
دراز: ۵/۱۶ سانتی متر
بلندی: ۵/۱۲ سانتی متر
شماره موزه ۶۵۳۰

Ivory plaque
1stmill. BCE
Telyab, Delfan, Lorestan
L. 6.2 cm
W. 6.3 cm
Reg. no. 438

پلاک از عاج با نقوش اساطیری
هزاره یکم پیش از میلاد
تلیاب، دلفان، لرستان
طول تقریبی: ۲/۶ سانتی متر
عرض تقریبی: ۳/۶ سانتی متر
شماره موزه ۴۳۸

نشانه‌های از دوست هزار سال
همبودی انسان و جانوران
در ایران زمین

جام زرین حسنلو جامی است پرنقش که شکل‌های آن به‌صورت برجسته و در تمامی قسمت‌های بدنه کار شده‌اند و احتمالاً داستانی اساطیری را روایت می‌کنند. نقش‌های این جام در دو ردیف و گاهی در سه ردیف و بدون نظم و کادربندی در بین صحنه‌ها ایجاد شده‌اند. جذابیت این جام بیشتر در موضوع‌های اساطیری و پرکار بودن جزئیات نقش‌های آن است. در بالاترین ردیف سه ایزد، هر یک سوار بر یک ارابه قرار دارند، دو تا از ارابه‌ها با اسب و یکی از آن‌ها با گاو نر کشیده می‌شود، در برابر سومین ایزد کاهنی ایستاده که جامی بلند در دست دارد، گویا او یک قربانی از گوسفندانی را هدیه می‌کند که به‌وسیله دو مرد پشت سر وی آورده شده‌اند. سه ایزد احتمالاً عبارت‌اند از ایزد هوا و با شاید به عبارتی طوفان که معمولاً با گاو نری که ارابه او را می‌کشد، همراه است. ایزد زمین که کلاه شاخ‌داری به سر دارد و ایزد خورشید که با دایره خورشید بالدار قابل تشخیص است. زیر پای خدای هوا صحنه نبرد بین یک پهلوان که سپرهای کوچکی در دست دارد و یک موجود نیمه انسان که نیمی از بدنش در کوهی محاط است، جریان دارد. دنباله این کوه به شکل اژدهایی سه سر درآمده است. این صحنه با نهر آبی که از دهان گاو جاری است، به صحنه بالایی مربوط می‌شود. نقش‌های دیگری که روی جام آمده هر کدام موضوعی جداگانه از یک داستان اسطوره‌ای را نقل می‌کنند. در قسمت بالای جام یک ردیف نقش زنجیره‌ای و در قسمت پایین یک ردیف نوار برجسته قرار دارد. در کف ظرف نیز دایره‌ای با نقش حصیری و چهار قوچ در چهار طرف آن حک شده است.

برخی پژوهشگران بر این باورند که نقش‌های این جام برگرفته از روایات و اسطوره‌های هوری، میتانی هستند که از جمله اقوامی بودند که از دیرباز در این مناطق می‌زیسته‌اند. در مورد نقش‌هایی که در این جام آمده بهتر است ابتدا به داستانی که در میان اقوام هوری نقل می‌شده و متن آن به زبان هیتی کشف و ترجمه شده اشاره شود: در این داستان خداوند بزرگ در آسمان تصمیم دارد بر تمام خدایان و بر تمام جهان مسلط گردد، ولی خدای طوفان با او مخالفت می‌کند. نام این خدای آسمانی "کوماریس" است. وی برای سرکوبی خدای طوفان به زمین می‌آید و در نتیجه برخورد او با زمین تخته‌سنگی باردار می‌شود. برای شکست دادن خدای طوفان، کوماریس نقشه‌ای می‌ریزد و تصمیم می‌گیرد فرزند خود یعنی تخته‌سنگ را به جنگ با طوفان بفرستد و برای این منظور جسم بچه را که از سنگ است بر روی شانه خدایی به نام "اوبلوریس" قرار می‌دهد، بچه هر روز به اندازه یک آرنج بزرگ می‌شود و به‌زودی سر از آب دریا بیرون می‌آورد و به‌طرف آسمان رفته و همسر خدای طوفان را وادار می‌کند از معبدش خارج شود. ابتدا خدای طوفان شکست می‌خورد ولی خدایان دیگر مانند خدای آب به کمک او می‌آیند و خدای طوفان بر خدای آسمان پیروز می‌شود.

به نظر می‌رسد در نقش‌های جام حسنلو و این داستان تشابهاتی را می‌توان دید. چنانکه: ردیف بالا خدای طوفان بر گردونه‌ای سوار اسب است که گاوی آن را می‌کشد و در ردیف پایین، نقش جنگ میان خدا و کوه. همین‌طور بچه‌ای که از برخورد خدای آسمان با سنگ دریا به وجود آمده دیده می‌شود. در مجموع در این جام علاوه بر سه خدا و نمادهایشان و تعدادی شخصیت‌های روحانی و غیرروحانی و درباری حیواناتی نیز نقش شده‌اند که از آن جمله می‌توان به یک گاو، چهار گوسفند، دو اسب، دو شیر، یک عقاب، یک مار، یک هیولا با سه سر سگ یا گرگ و چهار قوچ که در کف ظرف دیده می‌شوند، اشاره داشت.

ناهدی دهقان (بخش پیش از تاریخ)

Golden cup with
different animals
figurine
1st mill. BCE
Hasanlu, W.
Azarbayjan
H. 21cm
Reg. no. 3712

جام زرین با نقش‌مایه‌های متفاوت
جانوری
هزاره یکم پیش از میلاد
حسنلو، آذربایجان غربی
بلندی: ۲۱ سانتی‌متر
شماره موزه ۳۷۱۲

جام زرین با تزیین جانوری
(گاو بالدار)
اواخر هزارهٔ دوم - اوایل
هزارهٔ یکم پیش از میلاد
مارلیک، گیلان
بلندی: ۱۸ سانتی‌متر
شمارهٔ موزه ۷۷۰۸

Gold cup with
animal decorations
(winged bull)
Late 2nd - Early 1st
mill. BCE
Marlik, Gilan
H. 18 cm
Reg. no. 7708

آجرهای لعابداری در سال‌های اوایل دهه ۱۳۶۰ خورشیدی در محوطه قلاچی در ۷ کیلومتری شهر کنونی بوکان در استان آذربایجان غربی به دست آمد. این کاوش‌ها به سرپرستی اسماعیل یغمایی در ۱۳۶۴ آغاز و به سرپرستی بهمن کارگر از ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۵ ادامه یافت. کاوش‌های دهه ۱۳۸۰ نشان داد که محل کشف این آجرها، معبدی مانایی در عصر آهن پایانی بوده است. طبق مطالعات زبان‌شناسی چون رسول بشاش و آندره لومر، تنها کتیبه مانایی مکشوفه در این محوطه گویای این است که قلاچی به احتمال ایزرتو، شهر شاهی ماناها، بوده است.

آجرهای لعابداری از نظر کاربردی برای تزئین نمای بیرونی دیواره معبد مانایی قلاچی به کار رفته‌اند و از نظر ابعاد در سه گروه چارک، نیمه و کامل دسته‌بندی شده‌اند. بر روی آجرهای نوع کامل نقوش متنوع هندسی، گیاهی، انسانی و جانوری به شیوه لعاب‌دهی تصویر شده است. فراوان‌ترین و قابل توجه‌ترین نقش روی آجرهای لعابداری قلاچی نقوش ترکیبی هستند. این نقوش شامل ترکیبات گوناگونی از بال پرنده، گوش گاو، صورت انسانی و گاهی بدن شیر است که ترکیب زیبایی را خلق کرده است. در مورد اصالت هنری این نقوش‌ها و تأثیر و تأثراتی که از هنر همسایگان ماناها، به خصوص هنر آشور، بحث‌ها و اظهار نظرهای فراوانی شده است، اما سهم هنر بومی ماناها نیز در این آجرها به روشنی پیداست تا جایی که با تکیه بر خصیصه‌های هنر بومی مانایی‌ها، سبک هنری زاگرس را برای این آجرها پیشنهاد کرده‌اند. اگرچه در مورد چرایی و مفهوم ترکیب این نقوش اطلاعات مستندی در دست نیست، اما آمدن این آجرها در فضای معبد ما را به سوی مفاهیم رازآمیز و نمادگرایانه هدایت می‌کند. این نکته آنگاه بیشتر تقویت می‌شود که بدانیم مطالعه بیش از پنج هزار قطعه استخوان جانوری از یک چاه دورریز در قلاچی، اطلاعات ارزشمندی در مورد آیین‌های قربانی جانورانی از قبیل گاو، بز و گوسفند در این معبد در اختیار باستان‌شناسان گذاشته است. به علاوه در ۱۳ سطر پایانی کتیبه قلاچی [که نفرین نامه نامیده می‌شود] آمده است: «... هر آن کس که این سنگ یادبود را براندازد ... باشد که هفت ماده گاو به یک گوساله شیر دهند و سیر نشود ... و باشد که ...». تصویر نمونه‌ای از آجرهای ترکیبی قلاچی که در نمایشگاه عرضه شده است نقشی ترکیبی با بدن گاو، سر انسان و بال پرنده دارد.

یوسف حسن‌زاده (بخش تاریخی)

Glazed Brick
Qalaichi, Boukan, Western Azarbaijan
First Mill. B.C.
Size: 34×34 CM
Reg. No. 13653

آجر لعابداری
قلاچی بوکان، آذربایجان غربی
نیمه اول هزاره نخست پ.م.
ابعاد: ۳۴ در ۳۴ سانتی متر
شماره موزه: ۱۳۶۵۳

پیگرک جانوری سفالین
اواخر هزارهٔ دوم - اوایل هزارهٔ یکم پیش از میلاد
مارلیک، گیلان
دراز: ۴۳ سانتی‌متر
شمارهٔ موزه: ۸۱۴۳

Pottery Animal Shaped Figurine
Late 2nd - Early 1st mill. BCE
Marlik, Gilan
L. 43 cm
Reg. no. 8143

Bronze fireplace with base
1st mill. BCE
Arjan, Khuzestan
L. 18.7 cm
Reg. no. 2867

پایهٔ مفرغین آتشدان
هزارهٔ یکم پیش از میلاد
ارجان، خوزستان
بلندی: ۷/۱۸ سانتی‌متر
شمارهٔ موزه ۲۸۶۷

نشانه‌هایی از دویست هزار سال
همبودی انسان و جانوران
در ایران زمین

۹۰

Gold vessel with animal decorations
(lion)
1st mill. BCE
Kelardasht, Mazandaran
D. 12 cm
H. 10 cm
Reg. no. 1688

ظرف زرین با تزیینات جانوری (شیر)
هزاره یکم پیش از میلاد
کلاردشت، مازندران
قطر دهانه: ۱۲ سانتی‌متر
بلندی: ۱۰ سانتی‌متر
شماره موزه ۱۶۸۸

Administrative Tablet with Elamite Inscription
Persepolis/Fortification, Fars
Achaemenid, Darius I
W. 4 cm
L. 3.8 cm
Th. 1.7 cm
PF 267

گل‌نیشته اداری با خط میخی و زبان عیلامی
باروی تخت جمشید، فارس
هخامنشی
طول: ۴ سانتی‌متر
عرض: ۳/۸ سانتی‌متر
ضخامت: ۱/۷ سانتی‌متر
PF ۲۶۷

اثر مهر شماره PFS ۹: این مهر، مهر شخصی پزنکه رئیس بایگانی بارو و عموی داریوش بزرگ است. تاریخ اولین کاربرد این مهر ۵۰۵ ق م است. در صحنه به نمایش درآمده در این مهر، پهلوانی بالباس آشوری را در حال گام برداشتن می‌بینیم که صورتش به طرف چپ است. او دست راست خود را به طرف جلو دراز کرده و گلوی شترمرغی را گرفته که به طرف او گام برمی‌دارد. در انتهای صحنه، بزی وحشی دیده می‌شود که با سر به عقب برگشته، و بر روی دو پا به طرف پهلوان حرکت می‌کند. نیشته به خط و زبان آرامی روی مهر نام پزنکه است. صحنه این مهر پیوندهای قوی با مهرهای دوره آشور نو دارد که خود به دوره آشور میانه بازمی‌گردد. مارک گریسون و مارگارت کول روت که مهرها و اثر آنها بر روی اکثر گل‌نیشته‌های باروی تخت جمشید را بررسی و بخشی از آنها را نیز منتشر کرده‌اند، نقش شترمرغ را در دو مهر دیگر از نوع مهرها با صحنه نبرد پهلوانی شناسایی کرده‌اند. در صحنه‌ای تقریباً مشابه در مهر شماره PFS ۲۶۳ بین پهلوان و شترمرغ فرم بیضی‌شکلی شبیه تخم شترمرغ نیز وجود دارد. گریسون و روت معتقدند که تخم‌های بزرگ شترمرغ در آسیای غربی باستان به‌عنوان کالای لوکس، دارای ارزش بسیار بودند و آنها را به غرب هم صادر می‌کردند. پَر شترمرغ نیز از ارزش بالایی برخوردار بوده است. محتوای درون تخم‌ها همچون پوسته‌اش به‌عنوان عناصر پزشکی استفاده می‌شد. تجارت تخم شترمرغ در دنیای باستان تأیید شده و اشکانی‌ها آن را به مسافت‌های بسیار دور همچون چین ارسال می‌کردند. تخم شترمرغ میان‌رودانی در کاوش‌های باستان‌شناختی از هزاره چهارم ق. م. به بعد به‌دست آمده و حضور آن در غرب فرات به‌وفور ثبت شده است. شترمرغ در حال حاضر در جنوب غرب آسیا منقرض شده است.

صدیقه پیران (بخش کتیبه‌ها)

Administrative Tablet with Elamite Inscription
Persepolis/Fortification, Fars
Achaemenid
W. 4.3 cm
L. 3.3 cm
Th. 1.9 cm
PF 1651

گل‌نیشته اداری با خط میخی و زبان عیلامی
باروی تخت جمشید، فارس
هخامنشی
طول: ۴/۳ سانتی‌متر
عرض: ۳/۳ سانتی‌متر
ضخامت: ۱/۹ سانتی‌متر
PF ۱۶۵۱

اثر مهر شماره PFS ۲: این مهر، مهر شخصی ایرتوپیا متصدی تدارک و تحویل غله از ۵۰۳ تا ۴۹۹ ق م بوده است. تاریخ اولین کاربرد این مهر ۵۰۲ ق م است. در صحنه به نمایش درآمده در این مهر، صورت پهلوان به طرف چپ است. او دست‌هایش را خم کرده و پیوزه دو مخلوق گاو بالدار با شاخ‌های خمیده و ایستاده روی دو پا را گرفته است. پرداخت چهره‌ها در این صحنه با سنت‌های دیرین در مهرسازی عیلام ارتباط دارد.

Administrative Tablet with Elamite Inscription
Persepolis/Fortification, Fars
Achaemenid
W. 3.5 cm
L. 3.2 cm
Th. 1.5 cm
Reg. no. 2139

Translation:
1-3 10 *marris* beer, supplied by Halima
4-5 Dakamana received (and)
5-7 fed it to 39 horses.
8-9 22 asses (!) (also) were fed

گل‌نیشته اداری با خط میخی و زبان عیلامی
باروی تخت جمشید، فارس
هخامنشی
طول: ۳/۶ سانتی‌متر
عرض: ۳/۲ سانتی‌متر
ضخامت: ۱/۵ سانتی‌متر
ترجمه:

۳-۱ ۱۰ مَریش آبیجو، فراهم شده توسط هَلیم،
۵-۴ دَکَمَن دریافت کرد (و)
۷-۵ آن را به ۳۹ اسب خوراند.
۹-۸ ۲۲ خر (!) (نیز) خورنده شدند
۲۱۳۹

Administrative Tablet with Elamite Inscription
Persepolis/Fortification, Fars
Achaemenid
W. 4/4cm,
L. 2/9cm,
Th. 1/7 cm
Reg. no. 2045

Translation:
1-2 5 (*BAR*) zali, supplied by Tikra,
3-4 Bakabada received.
4-6 camels stabled at Kurištiš,
6-7 (each one) receiving tithe (of QA),
8 he fed it (to them).
8-9 In year 23.
10-11 He fed it to 200 camels.

گل‌نیشته اداری با خط میخی و زبان عیلامی
باروی تخت جمشید، فارس
هخامنشی
طول: ۴/۴ سانتی‌متر
عرض: ۲/۹ سانتی‌متر
ضخامت: ۱/۷ سانتی‌متر
۲۰۴۵
ترجمه:

۱-۲ ۵ (*BAR*) زلی ، فراهم شده تیکر،
۳-۴ بَکَبَد دریافت کرد.
۴-۶ شتران مستقر در طویله (شهر) کوریش تیش،
۶-۷ (هر یک) یک دهم دریافت می کنند،
۸ او آن را (به آن ها) خوراند.
۸-۹ در سال بیست و سه
۱۰-۱۱ به ۲۰۰ شتر خوراند

Bronze figurine of an ibex
Achaemenian
Persepolis, Fars
L 8.5 cm W 6.5 cm
Reg.no. 172

پیکرک مفرغین قوچ
دوره هخامنشی
تخت جمشید، فارس
درازا: ۵/۸ سانتی متر
پهنا: ۵/۶ سانتی متر
شماره موزه: ۱۷۲

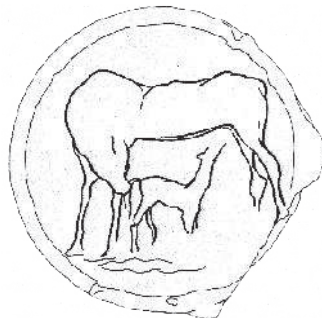

Silver vessel with goat shaped handles
Achaemenian
Hamedan
L. 21.3 cm
D. 12.5 cm
Wt. 1355 g
Reg.no. 1388

ظرف سیمین با دسته هایی به شکل بز
دوره هخامنشی
همدان
بلندی: ۲/۲۱ سانتی متر
قطر: ۵/۱۲ سانتی متر
وزن: ۱۳۵۵ گرم
شماره موزه: ۱۳۸۸

سکه سیمین
 دوره آسیای صغیر، کرسیر - یونان، ۵۲۵ تا ۵۰۰ پیش از
 میلاد
 ملایر، همدان
 وزن: ۹۷/۹ گرم
 شماره موزه ۳۴

Coin (Drachm)
 Asia Minor (Greek- Corcyra), 525-500- BC
 Malayer, Hamedan,
 Wt. 9.97 g
 Reg. no. 34

یکی از آثار نفیس مجموعه همدان تکوکی (ریتون) زرین به شکل سر قوچ با شاخ‌های بلند و پیچیده خورده است که بیانگر تداوم هنری و شکوه و عظمت هنر دوره هخامنشی است. نقش قوچ که نمادی رمزگونه از باروری، دلاوری، پیروزی و فرّ شاهی بوده در نقوش و آثار به‌جای مانده در دوره هخامنشی دیده می‌شود. شاخ قوچ سمبل آفرینش و نمادی از پرتوی نور خورشید، دانایی، رام کردن، صلح، محافظت، نیرومندی و وقار بوده که هنرمند با تابیدن هنرمندانه آن سعی در تحکیم این تصور و القای آفرینش و باروری و نیرومندی آن به بیننده داشته است. سیما میری (بخش تاریخی)

Gold rhyton in the shape of an ibex-head
 Achaemenid, Hamedan
 L. 16 cm,
 D. 9 cm, Wt. 33 g
 Reg. no. 1390

تکوک (ریتون) زرین منتهی به سر قوچ
 دوره هخامنشی
 همدان
 درازا: ۱۶ سانتی‌متر
 قطر: ۹ سانتی‌متر
 وزن: ۳۳ گرم
 شماره موزه ۱۳۹۰

Terracotta figurine
of a horse
Achaemenid
Persepolis, Fars
L. 15 cm
W. 8 cm
Reg.no. 316

پیکرک سفالین اسب
دوره هخامنشی
تخت جمشید، فارس
دراز: ۱۵ سانتی متر
پهنا: ۸ سانتی متر
شماره موزه ۳۱۶

Bronze tow har-
nessed galloping
horses
Achaemenid
Persepolis, Fars
L.25 cm W. 14 cm
Reg.no. 207

تزیین مفرغین اسب
دوره هخامنشی
تخت جمشید، فارس
دراز: ۲۵ سانتی متر
پهنا: ۱۴ سانتی متر
شماره موزه ۲۰۷

Silver rhyton in the
shape of a horse
Achaemenid
Estalakhjan, Gilan
H. 24 cm
Wt. 540 g
Reg.no. 3995

تکوک (ریتون) سیمین،
بخش انتهایی به شکل
اسب
دوره هخامنشی
اصطلاح جان، گیلان
بلندی: ۲۴ سانتی متر
وزن: ۵۴۰ گرم
شماره موزه ۳۹۹۵

ریتون سیمین کشف شده از اصطلاح جان ظرفی را نشان می‌دهد که از دو قسمت تشکیل شده است: قسمت جلو پیکر اسبی در حال جهش و قسمت دیگر خود جام که روی کمر اسب قرار گرفته، دور لبه و قسمت انتهایی جام یک ردیف نقوش گیاهی شامل گل لوتوس و برگ‌های نخل مانند دیده می‌شود. این جام از جهت سبک هنری و زیبایی به‌ویژه با توجه به حرکت حیوان بسیار قابل توجه است.

اسب نماد قدرت زمینی یا خاکی و نماد قدرت اجتماعی در دوره تاریخی است. در کتیبه‌های باقی مانده از هخامنشیان از اسبان نیک و مردان نیک سرزمین پارسیان نام برده شده است. بهترین پیشکش افتخار آفرین اسب بود. همواره همراه پادشاهان در صحنه‌های رزم و پیکار بود و گاهی با مرگ جنگاور همراه او به خاک سپرده می‌شد تا در دنیای دیگر هم بتواند به او خدمت کند. در دنیای باستان انسان ترکیبی با نیم‌تنه اسب نمایانگر موجودی آسمانی بوده است.

در معنای سمبلیک، اسب به معنی آزادی، انرژی خورشیدی، پیروزی، تحمل، سرعت و ... آمده است. در باورهای قومی و اساطیری در نشانه‌های نجابت خانوادگی، آماده برای هرگونه خدمت در زمان صلح و یا جنگ است. در فرهنگ ایران به‌ویژه اسب و گردونه، از زمان‌های کهن استفاده شده است. یکی از مظاهر ایزد بهرام اسبی سفید و زیبا است. نقوش اسب در دوره ساسانی بیش‌تر روی ظروف سیمین و زرین ترسیم شده است

سیما میری (بخش تاریخی)

Coin (Drachm)
Asia Minor (Greek-Aradus) 202-133 BC
Susa, Khuzestan
Wt. 3.95 g
Reg. no. 56

سکه سیمین
دوره آسیای صغیر (آرادوس - یونان) ۲۰۲ تا ۱۳۳ پیش از میلاد
شوش، خوزستان
وزن: ۹۵/۳ گرم
شماره موزه ۵۶

Coin (Drachm)
Asia Minor (Greek-Kyzikos), 500- 450 BC
Malayer, Hamedan
Wt. 8.66 g
Reg. no. 67

سکه سیمین
دوره آسیای صغیر (آتن - یونان) ۵۰۰ تا ۴۵۰ پیش از میلاد
ملایر، همدان
وزن: ۶۶/۸ گرم
شماره موزه ۶۷

Hedgehog shaped vessel
Achaemenid
Susa, Khūzestān
L. 5.2 cm
W. 2.5 cm
Reg.no. 188

پیکرک سفالین جوجه تیغی
دوره هخامنشی
شوش، خوزستان
درازا: ۲/۵ سانتی متر
پهنا: ۵/۲ سانتی متر
شماره موزه ۱۸۸

Fox pottery figurine
Achaemenid
Susa, Khūzestān
L. 6.3 cm
W. 3 cm
Reg.no. 183

پیکرک سفالین روباه
دوره هخامنشی
شوش، خوزستان
درازا: ۳/۶ سانتی متر
پهنا: ۳ سانتی متر
شماره موزه ۱۸۳

Foreparts of lion in "Egyptian blue"
Achaemenid
Persepolis, Fars
L. 17.5 cm
W. 11 cm
H. 15.5 g
Reg.no. 1188

بخشی از پیکرک شیر از خمیر آبی مصری
دوره هخامنشی
تخت جمشید، فارس
دراز: ۵/۱۷ سانتی‌متر
پهنای: ۱۱ سانتی‌متر
بلندی: ۵/۱۵ سانتی‌متر
شماره موزه ۱۱۸۸

تندیس و تصویر شیر در هنر ایرانی مظهر هوشیاری، ابهت، پارسایی، دلاوری، سلطنت، درندگی، باروری زمین، مراقبت و اندام پسین شیر با شکل عضلانی‌اش مظهر قدرت است. این جانور در بیشتر تمدن‌های خاور نزدیک سمبل قدرت و سلطنت نیز شمرده می‌شود که با قدرت خورشید برابری می‌کند. نقش شیر هم‌چنین روی ظرف‌های زرین و سیمین و روی مهرها هم به‌تنهایی و هم همراه درختان، گیاهان و نقش‌های هندسی مانند ستاره هشت پر در این دوره دیده شده است. شیر با نماد خورشید در ایران اشاره به ساکن شدن قدرت خورشید در این حیوان دارد. این حیوان پر قدرت و نجیب از دیرباز به صورت یک نماد سلطنتی درآمد و هم آورد شاهان بوده است و مانند یوز و ببر و پلنگ که همیشه در کنار پادشاهان القاکنده شجاعت و قدرت بوده است. در دوره‌ی هخامنشی، مبارزه شاه با شیر برای نمایش قدرت شاهی در نقش برجسته‌ها و مهرها حک شده است، در دوره‌ی اشکانی و ساسانی نیز همچنان نماد شیر حفظ شد و شکار شیر و مبارزه با آن به‌عنوان یکی از مظاهر قدرت و زورمندی پادشاهان محسوب می‌شده است.

از سوی دیگر شیر، یکی از نمادهای مهری است و در مقام نماد میترا، خورشید، آتش، ابدیت و نگهبان در این آیین شناخته شده است. شیر، در مقام تجلی مهر و روشنایی و گاو در مقام تجلی ماه است، و دریده شدن گاو به دست شیر در تخت جمشید برابر دریده شدن گاو به دست مهر در دین مهرپرستی است. بنابراین در حجاری تخت جمشید که شیر به گاو حمله می‌کند در واقع به مفهوم پیروزی خورشید یا مهر سمبل روشنایی و گرمابخش زندگی بر ماه سمبل زمستان و سرما است. شیر گاو را می‌کشد تا گیاهان به وجود بیایند. نماد دیگر شیر آتش است و آتش نیز نماد خورشید و خورشید نیز پاک‌کننده همه چیز است. پس آتش همه را در پایان جهان، پاک می‌کند و ناپاکان در آتش می‌سوزند اما نیکان و پارسایانی بر جا می‌مانند

سیما میری (بخش تاریخی)

Gold rhyton with a winged lion foreparts
Achaemenid
Hamedan
H. 21.3 cm, W. 18 cm, D. 12.5 cm, Wt. 1897 g
Reg.no.1321

تکوک زرین یا نیم‌تنه شیر
دوره هخامنشی
همدان
بلندی: ۲۱/۳ سانتی‌متر پهنا: ۱۸ سانتی‌متر قطر دهانه: ۱۲/۵ سانتی‌متر وزن:
۱۸۹۷ گرم
شماره موزه ۱۳۲۱

Bronze handle in the shape of a feline
Achaemenid
Amlash, Gilan
L. 12 cm
Reg.no. 1570

دسته مفرغین با تزیین نیم تنه کار کال
دوره هخامنشی
املش، گیلان
دراز: ۱۲ سانتی متر
شماره موزه ۱۵۷۰

laque in "Egyptian blue" with the figure of a mythical bird
Persepolis, Fars
Achaemenid
L. 12.6 cm W. 12.5 cm
Reg.no. 436

پلاک از خمیر آبی مصری با نقش پرنده اساطیری
تخت جمشید، فارس
دوره هخامنشی
دراز: ۶/۱۲ سانتی متر
پهنا: ۵/۱۲ سانتی متر
شماره موزه: ۴۳۶

Silver spoon with the figure of swan-head handle
Achaemenid
Pasargad, Fars
L. 9.3 cm
Reg.no.3187

قاشق سیمین با تزیین سر قو
دوره هخامنشی
پاسارگاد، فارس
دراز: ۳/۹ سانتی متر
شماره موزه: ۳۱۸۷

Coin (Drachm)
Asia Minor (Greek-Athens),
485-404 BC
Malayer, Hamedan,
Wt. 17.11 g
Reg. no. 58

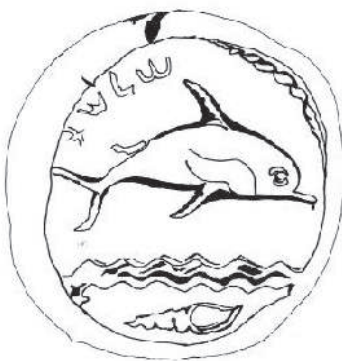
سکه سیمین
دوره آسیای صغیر (آتن - یونان) ۴۸۵ تا ۴۰۴
پیش از میلاد
ملایر، همدان
وزن: ۱۱/۱۷ گرم
شماره موزه ۵۸

Coin (Drachm)
Asia Minor (Greek-Aijina),
550-530 BC
Malayer, Hamedan
Wt. 12.29 g
Reg. no. 24

سکه سیمین
دوره هخامنشی - آسیای صغیر (آزین -
یونان) ۵۵۰ تا ۵۳۰ پیش از میلاد
ملایر، همدان
وزن: ۱۲/۲۹ گرم
شماره موزه: ۲۴

Coin (Drachm)
Asia Minor (Greek-Tyre),
332-450 BC
Malayer, Hamedan,
Wt. 12.60 g
Reg. no. 36

سکه سیمین
دوره آسیای صغیر (تیر - یونان) ۴۵۰ تا ۳۳۲
پیش از میلاد
ملایر، همدان
وزن: ۶۰/۱۲ گرم
شماره موزه ۳۶

Pottery figurine horse and
rider
Parthian
Sarmasjed, Khuzistan
H. 21.8 cm
Reg.no. 4134

پیچرک سفالین اسب و سوارکار
دوره اشکانی
سر مسجد، خوزستان
بلندی: ۸/۲۱ سانتی‌متر
شماره موزه: ۴۱۳۴

Coin (Drachm)
Macedonian, 475-465 BC
Unknown
Wt. 12.60 g
Reg. no. 61

سکه سیمین
دوره مقدونیه - یونان (۴۷۵ تا
۴۶۵) پیش از میلاد
کاخ گلستان، تهران
وزن: ۶۰/۱۲ گرم
شماره موزه: ۶۱

Silver plaque with the fig-
ure of a horse and rider
Parthian
Estalakhjan, Gilan
D. 17.2 cm
Reg.no. 3997

پلاک سیمین با نقش اسب و
سوارکار
دوره اشکانی
اصطخجان، گیلان
قطر: ۲/۱۷ سانتی‌متر
شماره موزه: ۳۹۹۷

0001. 3997

نشانه‌هایی از دویست هزار سال
همبودی انسان و جانوران
در ایران زمین

Bronze figurine of an eagle
 Seleucid
 Susa, Khuzistan
 L. 6 cm
 W. 3.9 cm
 Reg.no. 1126

پیکرک مفرغین عقاب
 دوره سلوکی
 شوش، خوزستان
 درازا: ۶ سانتی‌متر، پهنا: ۳/۹ سانتی‌متر
 شماره موزه: ۱۱۲۶

تکوک یا ریتون سفالین مکشوفه از تپه کوهان دماوند به شکل بز کوهی با شاخ‌هایی که با هنرمندی طراحی شده است. شاخ‌های بز کوهی در دوران کهن نمادی از خورشید و ماه بوده و به همین دلیل آن را به باران و زایش زندگی و نیز چرخش هستی پیوند می‌دادند. بز کوهی نمادی از کامیابی و خدای زندگانی گیاهی بود. شاید یکی از دلایل مقدس بودن این جانور در مردمان باستان، زیستگاه این جانور باشد که در کوهستان

است و کوه نیز در باور پیشینیان نماد بزرگی و شکوه و نیز جایگاه خدایان بوده است. از سوی دیگر جایگاه این جانور در کوهستان که سرچشمه حیات و آب‌های هستی‌بخش بوده منجر به تقدس او شده و نقش‌مایه‌هایش نشان از آب و مزده دهنده سرچشمه هستی شده است. بدین گونه بز کوهی در گذشت زمان ویژگی‌های فراوان یافته و در مقام عنصری که نماد آب و باران، فراوانی و حاصلخیزی را با خود به ارمغان می‌آورد شناخته شده است. علاوه بر آن در فرهنگ‌های گوناگون نماد آتش، پارسایی، پرتوی خورشید، پیروزی، دلآوری، گرما، تابستان، روان زندگی، قدرت و نیروی ابر انسانی خردمندی و دانایی نیز است. (بخش تاریخی)

تکوک (ریتون) سفالین با تزئین بز
 دوره اشکانی
 دماوند، تهران
 درازا: ۳۷ سانتی‌متر
 قطر دهانه: ۱۱/۵ سانتی‌متر
 شماره موزه: ۴۸۸

Pottery rhyton in the shape of a goat
 Parthian
 Damavand, Tehran
 L. 37 cm
 D. 11.5 cm
 Reg.no. 488

Coin (Drachm)
Bactria (Sophytes), 315-311 BC
Unknown
Wt. 3.72 g
Reg. no. 1274

سکه سیمین
دوره باختریان (۳۱۵ تا ۳۱۱)
پیش از میلاد
محل کشف: نامعلوم
وزن: ۷۲/۳ گرم
شماره موزه ۱۲۷۴

Coin (Drachm)
Seleucid, (Seleukos I) 312-280 BC
Ghidar, Zanjan,
Wt. 16.92 g
Reg. no. 2871

سکه سیمین
دوره سلوکی - سلوکوس اول ۳۱۲ تا ۲۸۰ پیش از میلاد
قیدار، زنجان
وزن: ۹۲/۱۶ گرم
شماره موزه ۲۸۷۱

ظرف سیمین زراندود مکشوفه از رشی گیلان با نقش مایه‌های نمادین انسانی و حیوانی نمایانگر مفاهیم مادی و ارزش‌های مفهومی در این دوره است. این نقش مایه‌های تزئینی با بن مایه‌های تمثیلی بیانگر دیدگاه‌های اجتماعی-مذهبی ایرانیان و زرتشتیان ساسانی است. نقش‌هایی مانند ماهی، مرغابی، قوچ بالدار که قسمت قدیمی آن به شکل باله ماهی است و نیز صحنه صید ماهی و حضور انسان‌های بالدار در لابلای تصاویر به گونه‌ای روایتگر داستانی استوره‌ای هستند. پیشینه نقش ماهی که به هزاره چهارم پیش از میلاد می‌رسد به تدریج با فرم دوکی شکل و ساده در هزاره‌های بعدی زینت‌بخش آثار گوناگون شد. این موجود که با حرکات زیبایش پیام‌آور دنیای اسرارآمیز آب‌ها بود، دیری نپایید که در مقام نمادی از آب با رمز و راز باران و تازه‌گی پیوند خورده و نشانه‌ای از برکت و باروری شد. در سرزمین کم‌آب ایران زمین آرزوی آب با نماد ماهی بر کوزه‌ها نقش‌بست، و آرزوی برکت و روزی را برای صاحبش طلب می‌کرد. ماهی در نقش نماد آب با ایزد بانوی آب‌ها یعنی آناهیتا همراه شد و در مقام مظهری از برکت و باروری به نقشی مقدس تبدیل شد و در دین زرتشت در دریای استوره‌ای فراخکرت نقش نگاهبان ریشه‌های درخت زندگی را به عهده گرفت. صید ماهی از دوره هخامنشی اهمیت بسیار زیاد داشت. به گفته مورخان یونانی انواع

Silver gilded plate with the figure of
a human, a bird and a fish
Sasanian
Rashi, Gilan
D. 20.5 cm H. 4.1 cm Wt. 583 g
Reg.no. 4115

بشقاب سیمین زراندود با نقش انسان، پرنده و ماهی
دوره ساسانی
رشی، گیلان
قطر: ۵/۲۰ سانتی‌متر
بلندی: ۱/۴ سانتی‌متر
وزن: ۵۸۳ گرم
شماره موزه: ۴۱۱۵

ماهی از خلیج فارس و دجله صید می‌شد و به صورت خشک یا شوریده درون خمره به نقاط دوردست حمل می‌شد. هم‌چنین مقداری از خراج مصر به صورت ماهی صیدشده به امپراتوری هخامنشی ارسال می‌شد.

برخی از نقوش حیوانی مانند ماهی و قوچ ارتباطی تنگاتنگ با نجوم و صورت‌های فلکی پیدا می‌کنند. این نقوش در حقیقت با آسمان ارتباطی ندارند و مفاهیمی هستند که از سوی زمینی‌ها به آسمان نسبت داده شده است. نقش یگانه ماهی به معنی زایش و بازایی است. جهش و پرش ماهی‌ها می‌توانست عاملی برای سوق دادن مفهوم این جانور به سوی حرکت بالارونده از عنصر آب به سمت عنصر نور و روشنایی باشد. نقش قوچ که نمادی رمزگونه از باروری، دلاوری، پیروزی و شاخ آن سمبل آفرینش و نمادی از پرتوی نور خورشید، دانایی، رام کردن، صلح، محافظت، نیرومندی و وقار بوده که هنرمند با تابیدن هنرمندانه آن سعی در تحکیم این تصور و القای آفرینش و باروری و نیرومندی آن به بیننده داشته است.

سهیلا داودپور (بخش تاریخی)

بشقاب سیمینی که در حومه شهر ساری به دست آمده صحنه شکار شیر توسط شاه سوار بر اسب با تیر و کمان را نشان می دهد. نوع تاج شبیه تاج اردشیر دوم است که در روی نقوش برجسته تاق بستان و سکه ها دیده شده است. ظرف های سیمین دوره ساسانی با نقش های گوناگون شاهان در حال شکار جانورانی مانند شیر، غزال، بزکوهی و گراز، در واقع بازتابی است تمثیل گونه از روایت دیرینه شکار و جنگ، به منزله شکست دشمنان دنیوی و معنوی در قالب حیوانات است، تفسیری که در نقش برجسته های صخره ای نیز دیده می شود. از دیگر نمادهای رایج ساسانیان به تصویر کشیدن شاه سوار بر اسب است. از آنجایی که اسب سمبل قدرت بوده احتمال دارد هنرمند سعی در به تصویر کشیدن قدرت شاه بوده است. در حوالی سده چهارم میلادی، ظرف های سیمین دوره ساسانی، با صحنه هایی که به گونه ای روایتگر قدرت شاه است کم کم جای نقش های برجسته سنگی ساسانی را گرفته و در مقام عنصری تزئینی در خدمت دربار قرار می گیرد. نقش مایه غالب در این ظرف ها پیروزی شاه در شکار است. سیما میری (بخش تاریخی)

Silver gilded plate with the figure a lion hunt scene
Sasanian
Sari, Mazandaran
D. 28.6 cm, Wt. 1285 g
Reg.no. 1275

بشقاب سیمین زراندود با نقش شکار شیر
دوره ساسانی
ساری، مازندران
قطر: ۲۸/۶ سانتی متر، وزن: ۱۲۸۵ گرم
شماره موزه: ۱۲۷۵

Pottery figurine of a horse
Sasanian
Susa, Khuzistan
L. 19 cm
W. 5.9 cm
Reg.no. 503

پیکرک سفالین اسب
دوره ساسانی
شوش، خوزستان
درازا: ۱۹ سانتی متر
پهنا: ۵/۹ سانتی متر
شماره موزه: ۵۰۳

Bronze plaque with the figure of a mythical animal
Sasanian
Provenience: Unknown
L. 7 cm
Reg.no. 1340

پلاک مفرغین با نقش
حیوان اساطیری
دوره ساسانی
مکان کشف: نامعلوم
درازا: ۷ سانتی‌متر
شماره موزه: ۱۳۴۰

Pottery plaque decorated
with a horse rider
Sasanian
Susa, Khūzestān
L. 12.5 cm, W. 11 cm
Reg.no. 345

پلاک سفالین با نقش اسب و سوارکار
دوره ساسانی
شوش، خوزستان
درازا: ۱۲/۵ سانتی‌متر، پهنا: ۱۱ سانتی‌متر
شماره موزه ۳۴۵

این قـدح سفـالی با لعاب زرد رنگ پوشیده و با تکنیک نقاشی زیر لعاب شفاف تزئین شده است. در داخل ظرف، شکارچی ای سوار بر اسب نقش شده که پشت سر او، بر روی کیل اسب، یوز رام شده‌ای، در حالی که یکی از دست‌هایش را به پشت شکارچی تکیه داده، دیده می‌شود. یوز برای شکار تربیت شده و همراه شکارچی به محل شکار برده می‌شود. در اطراف نقش شکارچی و یوز، پنج پرنده در حالت ایستاده با دم روبه‌بالا نشان داده شده است. لبه داخلی ظرف تزئیناتی شبیه حروف خط کوفی دارد. فاصله بین نقوش اصلی، تزئینات گیاهی به صورت گلبرگ‌های بهم‌چسبیده یا مجزا و نیز تزئیناتی شبیه به حروف خط کوفی دارد. در جلو سوارکار دو حیوان تلفیقی، که هر یک به صورت حیوانی چهارپا با شاخ‌های بلند روبه‌عقب شبیه بز و دو گوش و منقار پرندگان ترسیم شده‌اند، وجود دارد و برگردن این دو حیوان خطوطی به صورت طوق ترسیم شده است.

شکارچی در دست راست لگام اسب و در دست چپ شمشیر دارد. شمشیر شکارچی از نوع شمشیرهای دوران ساسانی است. لباس او در قسمت بالای پیراهن نقوش ضربدری و نقطه‌چین‌های درشت و در قسمت دامن نقوش چهارخانه دارد. شلواری به پا دارد و پای خود را داخل رکاب کرده است. سر شکارچی، به صورت نیم‌رخ ترسیم شده که موهایش در پشت سر حلقه شده و در قسمت پیشانی چهار ردیف مو حلقه شده و چشم و ابروی آن به صورت کشیده نقش شده است. در چهره او باریکه‌ای از ریش مشاهده می‌شود. او بر روی زینی نشسته و در زیر زین، جل اسب (پوشش روانداز) تا پایین رکاب ادامه دارد. اسب دارای دهانه بوده و از قسمت سینه اسب تا کیل آن تسمه‌ای به رنگ سفید وجود دارد. بر روی بدن اسب نقوش تزئینی گیاهی و اسلیمی دارد. لباس شکارچی و تصاویر اسب و یوز و پرندگان و ... با نقاط فیروزه‌ای و زرد تزئین شده است.

عبدالله معنوی ثانی (بخش اسلامی)

قـدح سفـالی
سده سوم و چهارم هجری قمری
نیشابور، خراسان رضوی
قطر دهانه: ۳۸ سانتی‌متر
بلندی: ۵/۱۱ سانتی‌متر
شماره موزه: ۳۹۰۹

Pottery Deep bowl
9-10 th Centuries A.D
Nishabur, Khorasan Razavi
D. 38 cm
H. 11/5 cm
Reg. No. 3909

Bronze Incense burner
12th Century A.D
Unknown
L. 30 cm
H. 29.5 cm
Reg. No. 4497

عود سوز مفرغی
سده ششم هجری قمری
محل کشف: نامعلوم
دراز: ۳۰ سانتی متر
بلندی: ۵/۲۹ سانتی متر
شماره موزه: ۴۴۹۷

کاشی
سده هشتم هجری قمری
ساوه، مرکزی
دراز: ۲۳ سانتی متر
پهنای: ۱۸ سانتی متر
شماره موزه: ۲۱۲۰۴

Tile
14th century A.D
Saveh, Markazi
L. 23 cm
W. 18 cm
Reg. No. 21204

pottery bowl
12th Century A.D
Rey, Tehran
D. 20.3 cm
H. 9.4 cm
Reg. No. 3200

کاسه سفالی
سده ششم هجری قمری
ری، تهران
قطر دهانه: ۲۰/۳ سانتی متر
بلندی: ۹/۴ سانتی متر
شماره موزه: ۳۲۰۰

کاسه مینایی زراندود از سده ششم هجری که در قلعه طبرک در ری یافت شده است. تکنیک این ظرف به صورت نقاشی روی لعاب (مینایی - زراندود) است. بخش داخلی آن در زیر لبه دارای باند سیاهی با نوشته‌ای به خط کوفی، با قلم سفید و با مضمون دعای خیر و برکت است. داخل ظرف با نقوش گل‌های تزئینی به شکل آویزهای به هم پیوسته آراسته شده است. در مرکز ظرف نقش امیری سوار بر اسب دیده می‌شود که بر روی دست چپ او پرنده‌ای (باز) قرار گرفته و با دست دیگر افسار اسب

را نگه داشته است. اطراف سر امیر هاله‌ای به رنگ اخراپی مشاهده می‌شود. او دارای چشمانی کشیده شبیه مغولان است و لباسی فاخر بر تن دارد. سه پرنده در مقابل وی به چشم می‌خورد. اسب امیر، سفید و قوی هیكل بوده و یادآور نقش اسب‌های دوره‌ی تاریخی است. سطح خارجی ظرف دارای لعاب فیروزه‌ای است و یک ردیف نوشته با قلم سیاه و به خط نسخ روی آن مشاهده می‌شود. متن کتیبه بیان‌گر این است که ظرف برای یک امیر ساخته شده است. به گفته دکتر مهدی بهرامی، «گرچه نام این امیر در تاریخ ری باقی مانده است، ولی چنانچه می‌دانیم قلعه طبرک را سلطان طغرل در سال ۵۸۳ هجری به کلی خراب کرد. بنابراین تاریخ ساخت این ظرف کمی پیش‌تر از این زمان بوده است».

استفاده از باز در شکار در ادوار مختلف اسلامی، نزد بزرگان متداول بوده و در این خصوص در متون، اشعار به کرات اشاره شده و در نقاشی‌ها دیده می‌شود. باز همواره نزد سلاطین جایگاه ویژه‌ای داشته است؛ به طوری که در داستان‌ها و روایات کهن دو واژه‌ی شهباز (باز شکاری) و باز شاهی (هدیه‌ی قدرت و حکمرانی) نمود فراوان دارد. در نوزنامه باز چنین ستوده شده است: «باز مونس شکارگاه ملوک است و به وی شادی آرد و وی را دوست دارند؛ و در باز خویها بود، چنانکه اندر ملوک بود، از بزرگ‌منشی و پاکیزگی و پیشینیان چنین گفته‌اند که شاه جانوران گوشت‌خوار باز است و شاه چهار پایان گیاه‌خوار اسب است ... و از بهر این حال، باز به ملوک مخصوص‌تر است که به دیگر مردمان. و مر باز را حشمتی است که پرنده‌گان دیگر را نیست. عقاب از وی بزرگ‌تر است ولیکن وی را آن حشمت نیست که باز را». در اشعار شاعران بزرگ نیز به باز اشاره‌های زیادی شده است از جمله در شاهنامه فردوسی: همی کرد به نخجیر با یوز و باز برآمد بر این روزگار دراز.

لیلا خاموشی (بخش اسلامی)

Pottery Bowl
9-10th Centuries A.D
Nishapur, Khorasan
Razavi
D. 21.2 cm
H. 8.2 cm
Reg. No. 8395

کاسه سفالی
سده سوم و چهارم
هجری قمری
نیشابور، خراسان رضوی
قطر دهانه: ۲۱/۲ سانتی متر
بلندی: ۸/۲ سانتی متر
شماره موزه: ۸۳۹۵

کاشی
سده دهم و یازدهم
هجری قمری
نیشابور، خراسان رضوی
در ازا: ۱۴ سانتی‌متر
پهنا: ۱۳/۵ سانتی‌متر
شماره موزه: ۹۹۶۴

Tile
16-17 th Centuries A.D
Nishapur / Khorasan
Razavi
L.14 cm
W.13/5 cm
Reg. No. 9964

کاشی هفت‌رنگ مربع شکل که از نیشابور به دست آمده و متعلق به دوره صفوی است. بر روی این کاشی نقش مردی با لباس فیروزه‌ای، شال زرد و کلاه سبز مشاهده می‌شود که در کنار اسبی روی زانو نشسته و دست راستش را روی بدن اسب قرار داده است. زمینه‌ی کاشی به رنگ لاجوردی است. حواشی نقش مرکزی را نقوش تزئینی شبیه گل‌بوته زینت داده است. کاشی خشتی یا هفت‌رنگ در اواخر دوره تیموری و آغاز دوره صفوی رایج شد. هفت‌رنگ متداول در این نوع کاشی عبارت است از: سفید، سیاه، لاجوردی، فیروزه‌ای، قرمز، سبز چمنی و زرد که البته لزوماً هفت‌رنگ به کار نمی‌رفته است.

در ارتباط با نقش کاشی باید گفت تزئینات بخشی از آثار دوران اسلامی از نقش اسب و اسب‌سوار بهره گرفته که یکی از بارزترین نقوش ایرانی به شمار می‌رود. در هنر اسلامی ایران شاید بتوان سفالینه‌های نیشابور را یکی از نخستین خاستگاه‌های توجه به این مضمون دانست. در بخش اسلامی موزه ملی ایران، آثاری متعلق به سده‌های مختلف اسلامی با الهام از اسب وجود دارد که یا به صورت نقش این حیوان بر روی آثار ایجاد شده و یا به شکل پیکره‌هایی شبیه آن ساخته شده است. اسب در فرهنگ ایران و ادبیات فارسی نیز جایگاه ویژه‌ای دارد. خداوند در قرآن به اسب‌هایی سوگند می‌خورد که از زیر سم‌هایشان جرقه می‌جهد. فراست، هوشیاری، تیزبینی و تیزگوشی اسب زبانزد است. اهمیت اسب تا به آنجا بوده که کتب متعددی در دوره‌های مختلف تحت عنوان فرس نامه نوشته شده است. در شاهنامه از اسب‌هایی نام برده شده که از صفات و امتیازاتی برخوردارند مثل شبرنگ اسب سیاوش که سیاه توصیف شده یا رخس که در شاهنامه به عنوان موجودی شگفت‌انگیز با قدرت و ادراک خاص توصیف شده است. در روایات اسلامی نیز به اسب‌هایی با خصوصیات ویژه برمی‌خوریم؛ مانند بُراق، اسبی که در شب معراج پیامبر اکرم (ص) را به آسمان‌ها برد.

فاطمه حاتمی (بخش اسلامی)

نشانه‌های از دوست هزار سال
همبودی انسان و جانوران
در ایران زمین

۱۱۴

Bronze Tray Silver
and Gold Inlaid
13th century A.D
Bozinjerd, Hamedan
D. 63.5 cm
H. 5 cm
Reg. No. 3527

سینی مفرغی نقره و طلاکوب
سده هفتم هجری قمری
بوزینجرد، همدان
قطر دهانه: ۵/۶۳ سانتی‌متر
بلندی: ۵ سانتی‌متر
شماره موزه: ۳۵۲۷

کاسه سفالی
 سده چهارم هجری قمری
 محل کشف: نامعلوم
 قطر دهانه: ۱۹ سانتی متر
 بلندی: ۷ سانتی متر
 شماره موزه: ۲۲۰۸۷

Pottery Bowl
 10th Century A.D
 Unknown
 D.19cm
 H.7cm
 Reg. No. 22087

کاسه سفالی ساخته شده از خمیر قرمز رنگ با بدنه کشیده، لبه صاف و پایه حلقه‌ای کمی مقعر. سطح داخلی و خارجی کاسه دارای پوشش گلی (گلابه) سفید رنگ است. نقوش سطح داخلی شامل یک مرغ انتزاعی با تاج است که در اطراف آن ترنج‌هایی شبیه گل‌های تزیینی قرار گرفته است. نقوش به رنگ‌های زیتونی، قهوه‌ای تیره و روشن و اخراپی متمایل به قرمز و زیر لعاب شفاف هستند.

این سبک از تزیین در سفالینه‌های دوران اولیه اسلامی به‌ویژه سده‌های سوم و چهارم هجری در حوزه شمال شرقی ایران در شهرهایی چون نیشابور، سمرقند و جرجان بسیار رایج و متداول بوده است. نمونه‌های شاخص این گونه از سفال‌ها از شهر نیشابور به‌دست آمده است. شیوه تزیین در این ظروف به صورت "نقاشی روی پوشش گلی زیر لعاب شفاف" است که به چند گروه تقسیم می‌شود از جمله، سفالینه با نقوش رنگارنگ روی زمینه سفید که گونه خاصی از آن به "ظروف ساری" معروف است. این ظروف که از سفال‌های رنگارنگ نیشابور مشتق شده است، در منطقه جنوب دریای خزر پدید آمد که نوعی تازه از طراحی را در خود داشت. یعنی طرح کشیده پرنده‌ای بزرگ، خال خال و دارای تاج به صورت انتزاعی، که نقش مایه اصلی این ظروف است. نقش دیگر دایره‌های گل‌گونه ای است که در اطراف پرنده دیده می‌شود.

پرنندگان انتزاعی به تصویر کشیده شده در این ظروف می‌تواند بیانگر سنت‌ها و معانی نمادین پیش از اسلام باشد که در آغاز دوره اسلامی با شرایط جدید منطبق شده است؛ برای مثال برخی این پرنده را هدهد یا همان مرغ شانه‌به‌سر دانسته‌اند، که تاجی بر سر او دیده می‌شود. این تاج یادآور فره ایزدی است که در پادشاهان ایران باستان از جمله لوازم شهریاری تلقی می‌شد و این فره ایزدی با آنچه در دوره اسلامی عنایت الهی در حق اولیا خوانده شده است، بی‌ارتباط نیست. پرنده (مرغ) در فرهنگ و ادبیات ایران پیش از اسلام از نوعی قداست برخوردار است. این قداست در دوران اسلامی نیز بر اساس اعتقادات دین اسلام بیشتر نمود می‌یابد.

اگرچه معانی متعدد و مختلفی برای هر یک از نقوش متصور است، اما شاید بتوان گفت که نقش مایه پرنده تجلی آرزوی دیرین و همواره آدمی برای پرواز به سوی عالم بالا و روحانی است. از این منظر یعنی پرواز و رهایی، شاید بتوان گفت که توجه به نقش پرنده در آثار سفالی حوزه شمال شرقی ایران، به‌ویژه در خراسان و مازندران به نوعی با شکل‌گیری نهضت‌ها و جنبش‌های ایرانی در این منطقه و به دنبال آن تأسیس سلسله‌های مستقل در ایران مانند سامانیان بی‌ارتباط نباشد.

مژده شاکری (بخش اسلامی)

نشانه‌های از دیوستان هزار سال
همبودی انسان و جانوران
در ایران زمین

۱۱۶

جلد لاکه
سده سیزدهم هجری قمری
محل کشف: نامعلوم
دراز: ۵/۳۹ سانتی متر
پهن: ۵/۲۶ سانتی متر
شماره موزه: ۲۰۴۱۲

Lacquer Book cover
19 th Century A.D.
Unknown
L. 39.5 cm
W. 26.5 cm
Reg. No. 20412

Ajayeb - Al - Makhloqat,
gharayeb -Al- Mojoudat
16th century A.D
Unknown
L. 30.2cm
W. 19cm
Reg. No. 20342

عجایب المخلوقات و غرایب الموجودات
سده دهم هجری قمری
محل کشف: نامعلوم
درازا: ۲/۳۰ سانتی متر
پهنا: ۱۹ سانتی متر
شماره موزه: ۲۰۳۴۲

کتاب عجایب و غرایب یکی از مهم‌ترین متونی است که در زمینه موضوع "عجایب‌نگاری" در دوره اسلامی نگاشته شده است. این کتاب اثر زکریا بن محمد بن محمود کمونی قزوینی است که در دو تحریر فارسی و عربی در دست است. در رکن‌های ده‌گانه کتاب مطالبی در چندین باب آمده است، که دو رکن آن اختصاص دارد به: عجایب پرندگان (مرغان) و عجایب جانوران: انواع آن‌ها، جانوران وحشی، دریایی، مارها. این اثر به خط نستعلیق با رقم الواحی الحسینی بر کاغذ نوشته شده است و دارای ۷۰۸ صفحه است. صفحات آن دارای جدول مذهب با سرلوح مزدوج مذهب مرصع همراه با ۳۴۱ تصویر است. سر باب‌ها و بعضی عناوین و عبارات به قلم زر، لاجورد و یا شنکرف نوشته شده است و دارای رقم ابی ثراب منعم الدین الواحی الحسینی به تاریخ (۹۲۴) هجری است. در رکن مربوط به پرندگان و حیوانات برخی از این حیوانات با رسم تصویر آن‌ها، ویژگی‌های ظاهری و رفتاری حیوان و خاصیت دارویی وابسته به اعضای آن توصیف شده‌اند. از گونه‌های جالب توجه که در این کتاب به آن اشاره شده یوز ایرانی است که همراه با نقاشی درباره عادات این گربه‌سان و شکار اطلاعات دقیقی ارائه شده است.

ژیلا مقیم نژاد (بخش اسلامی)

منابع

- اتینگهاوزن، ریچارد، احسان یارشاطر، عبداللهی و روبین پاکباز
۱۳۷۹ *اوج‌های درخشان هنرهای ایران*، ترجمه هرمز عبداللهی و روبین پاکباز، تهران، نشر آگه.
- اتینگهاوزن، ریچارد و الگ گرابر
۱۳۸۲ *هنر و معماری اسلامی*، ترجمه یعقوب آژند، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- ارفعی، عبدالمجید
۱۳۸۷ *نگارنشته‌های باروی تخت‌جمشید*، تهران، مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- بهنام، عیسی
۱۳۴۴ «معرفی نقوش بر روی جام طلایی حسنلو و شرح مختصری درباره هر یک از نقوش»، *مجله هنر و مردم*، شماره ۳۶: ۲-۶.
- پاکباز، روبین
۱۳۷۹ *نقاشی ایران از دیر باز تا امروز*، نشر نارستان، چاپ اول، تهران.
- پرادا، ایدت
۱۳۵۷ *هنر ایران باستان*، ترجمه یوسف مجیدزاده، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- پرو، ژان
۱۳۸۷ «تصویرشناسی جیرفت»، *مجموعه مقالات نخستین همایش بین‌المللی تمدن حوزه هلیل: جیرفت (۱۳۸۳)*، به کوشش یوسف مجیدزاده، ترجمه مؤسسه فرهنگی - هنری پیشین پژوه، کرمان، انتشارات سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کرمان: ۲۸۷-۲۹۴.
- پوپ، آرتور و فیلیس آکرمن
۱۳۸۷ *سیری در هنر ایران*، جلد دوم: فلزکاری ساسانی و آغاز دوره اسلامی، ترجمه نجف دریابندری، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- پیران، صدیقه
۱۳۹۲ *آثار گنجینه جیرفت*، تهران، انتشارات پایزنه با همکاری موزه ملی ایران.
- پیتمن، هولی
۱۳۹۲ «هنر عصر مفرغ در ایران: فصل جدیدی از کنارصندل»، *مجموعه مقاله‌های دومین همایش بین‌المللی تمدن حوزه هلیل رود*، به کوشش یوسف مجیدزاده و محمدرضا میری، ترجمه مؤسسه فرهنگی - هنری پیشین پژوه، تهران، فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، موسسه تالیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»: ۲۵-۶۴.
- توحیدی، فائق و علی محمد خلیلیان
۱۳۶۱ «گزارش بررسی اشیاء آرامگاه ارجان - بهبهان»، *اثر*، شماره ۹-۷-۸: ۲۳۲-۲۸۶.
- توحیدی، فائق
۱۳۸۴ *فن و هنر سفالگری*، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- خرائی، محمد
۱۳۸۵ «نقش سنت‌های هنری ساسانی در شکل‌گیری هنر اسلامی در سده‌های سوم تا پنجم هجری»، *کتاب ماه هنر*، شماره‌های ۹۹ و ۱۰۰: ۳۶-۴۸.
- دادور، ابوالقاسم و منصور
۱۳۸۵ *درآمدی بر اسطوره‌ها و نمادهای ایران و هند در عهد باستان*، تهران.
- دادور، ابوالقاسم و مهتاب مبینی
۱۳۸۸ *جانوران ترکیبی در هنر ایران باستان*، تهران، دانشگاه الزهرا
- دانش پژوه، محمدتقی
۱۳۳۹ «نسخه‌های خطی عجایب‌نامه»، زیر نظر سعید نفیسی، *راهنمای کتاب*، سال سوم، شماره ۱.
- دایسون، رابرت هنری و مری ام. ویت
۱۳۸۶ *دژ حسنلو دوره ۱۱۰۰ تا ۸۰۰ ق.م*، ترجمه علی صدراپی و صمد علیون، تهران، گنجینه هنر، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان آذربایجان غربی.
- دایسون، رابرت هنری
۱۳۸۷ *کاوش در حسنلو*، ترجمه علی صدراپی و صمد علیون، تهران، گنجینه هنر، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان آذربایجان غربی.
- دیباغ پور، طیبه و مهناز شایسته‌فر
۱۳۸۹ «بررسی نقش‌مایه‌های پرنده در فرش‌های صوفیه و قاجار - از نظر شکل و محتوا»، *فصلنامه تحلیلی - پژوهشی نکره*، شماره ۱۴: ۳۹-۵۰.
- دیپماند، س.م.
۱۳۶۵ *راهنمای صنایع اسلامی*، ترجمه عبدالله فریار، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- رضی، هاشم
۱۳۶۹ *دانشنامه ایران باستان: عصر اوستایی تا پایان دوران ساسانی*، تهران، سخن.
- رضی، هاشم
۱۳۶۹ *آیین مهر*، چاپ اول، تهران، نشر بهجت.
- زایبل، ویلفرید
۱۳۸۰ *کاتالوگ ۷۰۰۰ سال هنر ایران*، شاهکارهایی برگزیده از موزه ملی ایران، موزه ملی ایران، تهران.
- زمانی، عباس
۱۳۵۵ *تأثیر هنر ساسانی در هنر اسلامی*، تهران، اداره کل نگارش وزارت فرهنگ و هنر.
- شریفی، لیلا و ادهم ضربغامی
۱۳۹۲ «سیر تحول تصویر اسب از دوره ماد تا دوره هخامنشی»، *فصلنامه علمی-پژوهشی نکره*، دوره ۸، شماره ۲۸: ۵۷ - ۴۱.
- شیپمان، کلاوس
۱۳۸۴ *صیانی تاریخ ساسانیان*، ترجمه کیکائوس جهاننداری، تهران، نشر پژوهش فرزاد روز.
- شیدرنگ، سونیا
۱۳۸۶ «اشیای تزئینی اوایل دوره پارینه‌سنگی جدید از غارهای یافته و پاسنگر، لرستان»، *مجله باستان‌شناسی و تاریخ*، شماره پیاپی ۴۱: ۴۴ - ۳۸.
- صدراپی، علی و صمد علیون
۱۳۸۷ *مجموعه مقالات جام زرین حسنلو*، جلد اول، تهران: گنجینه هنر، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان آذربایجان غربی
- ۱۳۸۹ *مجموعه مقالات کاوش‌های پروژه حسنلو*، جلد اول، تهران، گنجینه هنر، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان آذربایجان غربی.
- صراف، محمدرحیم
۱۳۶۹ «جام برنزی کیدین هوتران مکشوفه از ارجان بهبهان»، *اثر*، شماره ۱۷: ۴-۶۱.
- طوسی سلمانی، محمد بن محمود بن احمد

- ۱۳۴۵ عجایب المخوفات و غرایب الموجودات، به تصحیح و مقدمه منوچهر ستوده، چاپ اول، تهران، انتشارات تهران.
عبدی، کامیار
۱۳۸۰ «پژوهش‌های باستان‌شناختی در دشت اسلام‌آباد غرب گزارش مقدماتی فصل یکم، ۱۳۷۷ و فصل دوم، ۱۳۷۸»، مجله باستان‌شناسی و تاریخ، شماره ۲۶-۲۷: ۶۰-۴۷
- علیزاده، عباس
۱۳۸۳ منشاء نهادهای حکومتی در پیش از تاریخ ایران، تل باکون، کوچ‌نشینان باستان و تشکیل حکومت‌های اولیه، ترجمه کوروش روستایی، فارس، بنیاد پژوهشی پارسه - پاسارگاد.
- کالمایر، پتر
۱۳۷۶ مفرغ‌های قابل تاریخ‌گذاری لرستان و کرمانشاه، ترجمه دکتر محمد عاصمی، چاپ سازمان میراث فرهنگی کشور.
کرتیس، جان
۱۳۸۰ ایران باستان، ترجمه علی‌اصغر بهرامی، نشر توسعه.
۱۳۸۹ بین‌النهرین و ایران در دوران باستان، گزارشی از سمینار یادواره لوکونین، ترجمه زهرا باستی، تهران، چاپ اول، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- کریبی، فاطمه و محمدیوسف کیانی
۱۳۶۴ هنر سفالگری دوره اسلامی ایران، تهران، وزارت فرهنگ و آموزش عالی، مرکز باستان‌شناسی ایران.
کمیل، جوزف
۱۳۸۳ اساطیر مشرق زمین، ترجمه علی‌اصغر بهرامی، تهران، انتشارات جوانه رشد.
کیانی، محمدیوسف و دیگران
۱۳۶۲ مقدمه‌های بر هنر کاشیگری ایران، تهران، وزارت ارشاد اسلامی.
گروبه، ارنست
۱۳۸۴ سفال اسلامی، جلد هفتم از گزیده ده جلدی «مجموعه هنر اسلامی» گردآوری ناصرخلیلی، ترجمه فرناز حایری، تهران، نشر کارنگ.
گریسون، مارک و مارگارت کول‌روت
۱۳۹۰ اثر مهرهای هخامنشی برجای مانده بر گل‌نشته‌های باروی تخت‌جمشید، جلد اول: تصاویر نبرد پهلوانی، ترجمه کمال‌الدین نیکنامی و علی بهادری، تهران، موسسه انتشارات دانشگاه تهران.
- لوکونین، ولادیمیر گریگوریویچ
۱۳۸۴ تمدن ایران ساسانی، ترجمه عنایت‌الله رضا، تهران، علمی فرهنگی.
ماحوزی، مهدی
۱۳۷۷ «اسب در ادبیات فارسی و فرهنگ ایرانی»، تهران، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، شماره‌های ۱۴۶ و ۱۴۷: ۲۰۹-۲۳۵.
- مجیدزاده، یوسف
۱۳۶۹ «جام ارجان»، مجله باستان‌شناسی و تاریخ، شماره پیاپی ۸ و ۹: ۱۱-۲۶.
۱۳۸۲ جیرفت: کهن‌ترین تمدن شرقی، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
مقدسی، مهناز
۱۳۸۴ دانشنامه‌های ایرانی، تهران.
موسوی کوهر، سیدمهدی و حمیده یسن‌زاده
۱۳۹۰ «بازتاب نمادین ایزد مهر بر ظروف مدالیون ساسانی، (با تکیه بر اسطوره گیاه زاینده)»، پژوهش‌های انسان‌شناسی، ایران سال ۱، شماره ۲: ۱۸۳ - ۱۶۲.
- واحددوست، مهوش
۱۳۸۱ رویکردهای علمی به اسطوره‌شناسی، انتشارات سروش.
وسل، ژبوا
۱۳۶۸ دائرةالمعارف‌های فارسی، ترجمه محمدعلیا میرمعزی، تهران.
نگهبان، عزت‌الله
۱۳۷۸ حفاری‌های مارلیک (جلد اول)، تهران، سازمان میراث فرهنگی، پژوهشگاه.
هال، جیمز
۱۳۸۰ فرهنگ‌نگارهای نمادها در هنر شرق و غرب، ترجمه رقیه بهزادی، تهران، فرهنگ معاصر.
هینلز، جان راسل
۱۳۸۲ تاریخ اساطیر ایران، ترجمه باجلان فرخی، تهران، اساطیر.
یاحقی، محمدجعفر
۱۳۷۵ فرهنگ اساطیر و اشارات داستانی در ادبیات فارسی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
یاحقی، محمدجعفر
۱۳۸۲ کاتالوگ نمایشگاه آثار زرین و سیمین موزه ملی ایران، تهران.

Delougaz, Pinhas and Helene J. Kantor

1984 *Chogha Mish: The First Five Seasons of Excavations 1961-1971*, edited by Abbas Alizadeh, Vol. I, Chicago, Oriental Institute Publications: 101.

Abdi, Kamyar and G. Beckman

2007 "An Early Second-Millennium Cuneiform Archive from Chogha Gavaneh, Western Iran", *Journal of Cuneiform Studies*, vol. 59: 39-91.

Collon, D.

1998 "First catch your ostrich", *Iranica Antiqua*, vol. 33: 25-42.

Wilkinson, Charles K.

1973 *Nishapur pottery of the Early Islamic Period*, Metropolitan Museum of Art.

Alvarez-Mon, Javier

2006 *The Arjan Tomb: at the crossroads between the Elamite and the Persian Empires*, University of California, Berkeley.

Majidzadeh, Yousef

1992 "the Arjan bowl", *Iran*, Vol. XXX: 131-1345.

Alizadeh, Abbas

1985 "A Tomb of the Neo-Elamite Period at Arjan, near Behbahan", *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, 18: 49-73.

Evidence for Two Hundred Thousand Years of
Human-Animal Bond
in the land of Iran

Evidence for Two Hundred Thousand Years of
Human-Animal Bond
in the Land of Iran

Edited by:
Fereidoun Biglari and Kamyar Abdi

National Museum of Iran
2014

Museum collections make connections

ICOM theme for 2014

Published in conjunction with the exhibition “Evidence for Two Hundred Thousand Years of Human-Animal Bond in the Land of Iran”, National Museum of Iran, August-September 2014, Tehran.

Evidence for Two Hundred Thousand Years of Human-Animal Bond in the Land of Iran

Edited by: Fereidoun Biglari and Kamyar Abdi

Wildlife advisor: Ali Golshan

Exhibition coordinator: Nina Rezaei

Typesetting and Layout: Yousef Hassanzadeh

Cover design: Nina Rezaei

Date of Publication: first edition (September 2014), second edition (October 2014)

No. of Copies: 2000

Published by: National Museum of Iran

ISBN: 978-964-421-183-6

CONTENTS

Opening remarks

Mahnaz Gorji, General Director, National Museum of Iran

HUMAN AND ANIMAL IN PALEOLITHIC IRAN: A BRIEF
REVIEW

Fereidoun Biglari, Head of Paleolithic Department, Na-
tional Museum of Iran

HUMAN AND ANIMAL IN LATE PREHISTORIC AND HIS-
TORIC IRAN: A BRIEF REVIEW

Kamyar Abdi, National Museum of Iran

THE PLACE OF ANIMALS IN IRANIAN
HISTORY, CULTURE AND ART: A BRIEF
REVIEW

Ali Golshan, freelance researcher

The Exhibition Collection

Opening remarks

Thanks to its extensive and rich collection of artifacts, the National Museum of Iran, as the flagship museum in Iran, has always endeavored to assemble exhibits on different topics in order to provide specialists with research and the laymen with educational opportunities.

This year, to celebrate the first anniversary of the 11th administration, in the “State Week” (24-30 August 2014) the Iranian Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism Organization has joined forces with the Iranian Environment and Wildlife Protection Agency to put together an exhibit entitled “Evidence for Two-Hundred Thousand Years of Human-Animal Bond in the Land of Iran”.

In conjunction with the exhibit on “Animal Diversity in Iran” by Natural History Museum and the genetic pool of the Iranian Environment and Wildlife Protection Agency with an important display of taxidermies and a large collection of maps and diagrams on the distribution and taxonomy of Iranian wildlife we hope to add to the richness of the archaeological exhibit.

The “Evidence for Two-Hundred Thousand Years of Human-Animal Bond in the Land of Iran” exhibit, with its rich diversity of artifacts underlines the important place of animals in Iranian culture from earliest times to recent decades. It is hoped that this exhibit would make a proper and enduring impression on visitors and encourage them to strive for protecting the environment and wildlife of our country. Accordingly, emphasis has been placed on extinct and endangered species such as the Iranian lion, tiger, cheetah, stag, and zebra.

A survey of co-existence between human communities and the wildlife shows that often there has been a delicate balance between the two. Although hunting and encroaching upon wildlife territory in many forms, e.g., grazing by domesticated herds, has left a detrimental impact on animal population and distribution, but none has reached near-extinction levels as we have witnessed in recent years. Senseless hunting and killing of the wildlife has now become a common practice. This is a warning to our generation that we are in need of widespread education in order to protect the fragile wild life.

The present exhibit is the first attempt in this direction. The artifacts on dis-

play document a long history of symbiosis between man and animals, from Lower Paleolithic remains of cave-bear from Darband Cave in Gilan to stone tools used for hunting and butchering wild game, to later bones and fossils of animals hunted and used by later communities. Moving forward, with the advent of the Neolithic period we begin to find small animal figurines and somewhat later painting of various animals on pottery vessels. Even later, in historical times, images of now-extinct animals, such as lion and stag can be seen on splendid works of art from Achaemenid and Sasanian periods, some of which continue to adorn objects from Islamic period.

In conjunction with various departments in the Museum we are grateful to the recently established Paleolithic and Zooarchaeology departments for providing the exhibit with animal bones and fossils. In this catalogue we have also tried to underline the importance of other interdisciplinary studies in studying human-animal interaction.

We sincerely hope that the “Evidence for Two-Hundred Thousand Years of Human-Animal Bond in the Land of Iran” and other exhibits in its conjunction would forcefully put forward the notion that we are not allowed to disturb the delicate balance of nature, for nature, very much like the artifacts on display here, are on loan to us, and should be handed over to the next generations with the least amount of damage as possible.

Mahnaz Gorji
Director-General
National Museum of Iran